GENERAL ENGELS

E. A. STEPHANOVA

GENERAL
ENGELS

E. A. STEPHANOVA

Ceylan

Ceylan Yayıncılık

E.A. Stephanova
General Engels
Orjinal adı: Friedrich Engels/La vie et l'activite

Biyografi Dizisi: 3
© Ceylan Yayıncılık: 24
Birinci Baskı: 1976 Odak Yayınları
İkinci Baskı: Ekim 1997
ISBN 975-8110-24-1

türkçesi
Mehmet Şimşek

editör
Fahrettin Çiloğlu

kapak
Özcan Sapan

montaj
Ali Haydar Özden

baskı/teknik uygulama
Ceylan Matbaacılık

Ceylan Yayıncılık Matbaacılık ve Dağıtım Ltd. Şti.
Seyrantepe, Çınarlı Sk. No: 8/2 4. Levent/İST
***Tel :** 0212. 284 37 21-22 **Fax :** 0 212. 279 92 73*

E.A. STEPHANOVA

GENERAL ENGELS

Türkçesi
Mehmet Şimşek

Ceylan Yayıncılık

İçindekiler :

Çocukluğu ve Delikanlılığı 9

Politik Faaliyetinin Başlangıcı İhtilalci Demokrat Engels 17

Materyalizme ve Komünizme Geçiş 23

Marx'la Buluşması, Bilimsel Komünizmin Temellerinin Atılması, Proletarya Partisi'nin Yaratılması İçin Mücadelesi (1844-1848) 31

1848-1849 Devriminde Engels 43

Gericilik Döneminde ve Burjuva Demokratik Hareketin Yeni Boyutunda Engels 71

I. Enternasyonal ve Paris Komünü Sırasında Engels 83

Paris Komünü'nden ve I. Enternasyonel'den Sonra Engels, Marx'ın Ölümü (1883) 103

Marx'ın Ölümünden Sonra Engels (1883–1895) 123

Engels, 1841-1842

Engels'in Berlin Üniversitesi yakınlarında Kupfergraben'de üstlenmiş topçu birliğindeki askeri hizmeti bir yıl sürdü. Kısa zamanda, askerlik ve topçuluk bilgisini, daha sonra yakın dostları arasında *"General"* diye anılacak kadar geliştirdi.

Yayıncının Önsözü

"O'nun adı ve de eserleri yüzyıllar boyu yaşayacaktır!" F. Engels bu sözleri, K. Marx'ın mezarı başında söylüyordu. Onun, Marx için söylediği, kendisi için de geçerlidir. F. Engels'in adı ve de eserleri yüzyıllar boyu yaşayacaktır!

Lenin'e göre de "Engels, arkadaşı Karl Marx'tan sonra bütün uygar dünyada modern proletaryanın en önemli bilgini ve öğretmeniydi."

F. Engels, Marx ile birlikte kurdukları ve geliştirdikleri bilimin, sosyalizmin dünya çapında muzaffer kılınmasını, işçi sını-

fının elinde maddi bir güce dönüşmesini yaşayamadı, göremedi. Ama Karl Marx gibi o da, bütün yaşamını, fiziki ve zihin gücünü uluslararası proletaryanın sosyal kurtuluşuna adadı.

5 Ağustos 1895'te Londra'da ölen F. Engels, naaşının yakılmasını ve küllerinin denize atılmasını istemişti. Fırtınalı bir sonbahar gününde, Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, Eduard Bernstein ve Friedrich Lessner, kıyıdan yaklaşık beş mil uzaklıktaki Eastbourne'de, onun bu son isteğini yerine getirdiler.

O yeni bir toplumun hazırlayıcısı, işçi sınıfının genel komutanı, propagandisti, ajitatörü ve örgütleyicisi olarak sonsuza dek yaşayacak ve anılacaktır.

Elinizdeki kitabın birinci baskısı 1976 yılında Odak Yayınları tarafından yapılmıştı. Yayınevimiz kitabı "General"in 102. ölüm yıldönümünde, kalbinde canlı tutanlara bir armağan olarak yayımladı.

Ceylan Yayıncılık

— I —

Çocukluğu ve Delikanlılığı

Friedrich Engels, 28 Kasım 1820'de, Prusya Ren'inde, Barmen'de, bir tekstil fabrikatörünün oğlu olarak dünyaya geldi. Engels'in doğduğu yer, o dönemde sanayi bakımından Almanya'nın en gelişmiş bölgesiydi. Ülkenin geri kalan kısmında hâlâ manüfaktür, zanaat ve el sanatları egemenken, Ren Bölgesi'nde ilk makineler ve fabrikalar belirmişti. İngiltere'den gelen büyük sanayi tüm Almanya'daki görkemli ilerleyişine Ren eyaletinden başlıyordu.

Bu durum, Prusya Ren'inde sanayinin gelişmesi için bol demir ve kömür yataklarının bulunmasıyla açıklanır. Ayrıca 1789 Fransız Devrimi bu bölgede, Almanya'nın diğer yerlerine oranla daha fazla etkili olmuştu: Ren'in sol kıyısında feodal ilişkiler ve kölelik yıkılmıştı. Ren Bölgesi'nde büyük kapitalist sanayiin gelişmesi beraberinde, bir endüstri proletaryası çekirdeğinin oluşumunu ve işçi sınıfı ile burjuvazi arasında gittikçe artan çelişkilerin şiddetlenmesini taşıyordu.

Kapitalist sanayi sistemi emekçi yığınlara yeni yıkımlar, artan bir yoksulluk ve sömürünün ağırlaşmasını getiriyordu. Makinalar fabrikatörlere, kadın ve çocuk emeğini şimdiye kadar eşi görülmemiş bir şekilde kullanabilme olanağı veriyordu. Değeri çok düşük olan kadın ve çocuk işgücünün rekabeti, işçilerin

ücretlerini düşürüyordu. Kapitalizmin gelişimi her yerde olduğu gibi Ren Bölgesi'nde de köylülerin zanaatkârların ve kır küçük burjuvazisinin iflasıyla atbaşı gidiyordu.

Engels'in doğduğu Wuppertal'da[1] gözlediği yoksulluk ve mutsuzluk sahneleri, onu, belleğinden asla silinmeyecek bir biçimde etkiledi. İlk gazetecilik eseri olan *Wuppertal Mektupları*'nda (1839) Engels, fabrika işçilerinin ve Barmen ve Elberfeld zanaatkârlarının korkunç şartlarının coşkun bir tasvirini yapar.

O zaman 19 yaşında olan genç Engels özellikle Wuppertal fabrikası işçilerinin içinde bulundukları korkunç yoksulluğu içten bir acımayla anlatmıştır. Çocuk işgücüne bu kadar yoğun başvurulmasına öfkelenir: Sadece Elberfeld'de okul yaşındaki 2500 çocuktan 1200'ü okula gitmez ve yetişkin işçilerin aldıklarının yarısı kadar bir ücretle fabrikada büyürler. Engels, fabrikadaki çalışma koşullarının, çocuklar için olduğu kadar yetişkin işçiler için de sağlığa çok zararlı olduğunu gösterir. Mutsuzlukların ve acıların asıl nedenini, fabrika sahiplerinin çileden çıkartıcı idarelerinde görür.

Büyük kapitalist sanayiin olumsuz etkileri, zanaatkârların üzerinde de görülüyordu. Kendi hesaplarına çalışan dokumacılar fabrikaların rekabetine dayanabilmek için, gerekli ihtiyaçlarından yoksun bir şekilde sabahtan akşama kadar tezgâhlarının başında çalışmak zorundaydılar.

O dönemde, tekstil sanayiinin büyük merkezi «Almanya'nın Manchester»i Wuppertal, aynı zamanda dinsel gericiliğin ve boş inançların da bir merkezi, Protestan mezhebinin en hoşgörüsüz ve sofu akımının, Pietizm tarikatının kalesiydi. Engels'in gençlik mektuplarından birinde Wuppertal'a verdiği ad: «Muckertal»dır. («Sofuluk Ovası»). *İncil* ve alkollü içki; işte sofu Wuppertal fabrikatörlerinin ve ustabaşılarının, işçileri mücadeleden döndürmek ve onları kurulu düzenle uzlaştırmak için, hayatları-

---

[1]– *Almanya'nın kuzeybatı kesiminde, Wupper Vadisi'nde, Barmen ve Elberfeld kentlerinin bugünkü adı.*

nı «güzelleştirmeye» çalıştıkları şeyler bunlardı.

«Eğer» diye hatırlar Engels sonraları, «Wuppertal işçilerinin, o zamanlar olduğu gibi, kabarelerin dünyevî içkisiyle sofu papazların göksel içkisi arasında bir seçim yapmaktan başka çıkar yolları yoksa, onların da iğrenç olmasına rağmen birinciyi tercih etmelerinde şaşılacak bir şey yoktu.»[2]

Wuppertal'da «kamuoyu» aşırı sofu vaizlerden oluşuyordu. Müminlerin toplantılarında «sapkınlar» topluma rezil ediliyorlardı. Bu toplantılara katılmayanların, roman okuyanların, konserlerde görülenlerin hepsi sapkındı. Okullardaki eğitim aynı anlayışla yürütülüyordu. Önce Barmen ilkokulunda, sonra Elberfeld ortaokulunda bulunan Engels, bir gün bir öğrencinin Goethe'nin kim olduğunu sorduğu zaman öğretmenin kendisini «Bir Allahsız» diye yanıtladığını hatırlar.

İşte Engels gibi gözlemci bir aklın, duygulu bir çocuğun büyüdüğü sosyal ortam bu idi.

Aile çevresi de bundan daha iyi değildi. Engels'in babası çok dinine bağlı ve despot biriydi. Hayranlık verici, sevimli fakat zayıf karakterli bir kadın olan anne de dahil olmak üzere bütün aile onun önünde titrerdi. Bilgiye susamış, asi karakterli, erken gelişmiş, canlı ve girişkin bir zekâya ve büyük bir fikri bağımsızlığa sahip küçük Friedrich'e ailesi içinde «görülmedik kişi» olmak düşüyordu. Engels'in babası tarafından annesine yollanmış ve bize kadar ulaşan bir mektup, onun, o zaman 15 yaşında olan oğlunun eğitimi konusunda ne derece kuşkulu olduğuna dair bir fikir yürütmemize olanak sağlar:

«Geçen hafta Friedrich normal notlar aldı. Dış görünüşüyle, bildiğin gibi, biraz daha uslu oldu, ancak gerçekte, bütün evvelki sert cezalar ona tam itaati öğretmedi. Bugün bana bir kez daha yakalandı: Çekmecesinde kütüphaneden alınmış çok kötü bir kitap, 13. yüzyıl şövalyelerinin hayatlarına dair bir roman bul-

---

[2]– *K. Marx ve E. Engels, Seçmeler, c. XV, 1933, s. 300 (Rusça baskı).*

dum... Tanrı ruhunu korusun, aslında mükemmel olan bu çocuk hakkında sık sık endişeleniyorum.. Şimdiye kadar, bütün mükemmel niteliklerine rağmen, beni kuşkulandıran bir karakter eksikliği ve fikirlerinde kararsızlık gösterdi»[3].

Aşırı dindar babanın oğlunda gördüğü «karakter noksanlığı ve kararsızlık» aslında bir kafa özgürlüğü ve onu çevreleyen sofu ortamdan kaçma dileğiydi.

Ender görülen bir yetenekle genç Engels okulda edebiyata, sanata, müziğe ve dile büyük bir ilgi duyuyordu. Şiirler yazıyor ve karikatürde ustalık gösteriyordu. Engels, hayat dolu, şen karakteriyle, sabırlılığı ve canlılığı ile dikkati çekiyordu. Kendisini zevkle biniciliğe ve eskrime veriyordu, mükemmel bir yüzücüydü. Bu spor ve fizik egzersiz aşkını, Engels bütün hayatı boyunca duyacaktır.

Engels, 15 Eylül 1837'de, babasının ısrarlarına dayanamayarak ortaokulu bitirmeden terketmek zorunda kaldı. Büyük oğlunu ticaret mesleği için uygun gören Engels'in babası onu ticari işlerle haşır neşir etmek istiyordu. Başlangıç olarak Engels, daha sonra kendisini Bremen'in büyük bir ticaret evine çalışmaya gönderecek olan babasının bürosunda bir yıl geçirdi.

Fakat genç Engels bürodaki görevini yapmakla yetinmezdi. Tüccar olma görüntüsü onu hiç de cezbetmiyordu. Boş zamanlarını zevkle okumaya ayırıyordu. Bu dönemden itibaren müthiş çalışma kapasitesi, zamanını akılcı bir şekilde kullanmadaki becerisi ve dopdolu bir yaşantı sürdürmesiyle çevresini şaşırtır. Daha sabah erkenden, büroya gitmeden önce Engels okumaya görülmüştür bile. «Hiçbir yerde, parlak bir ilkbahar sabahı, bir bahçede ağızda bir pipo, sırtı ısıtan güneş ışınları altında okuduğu zamankinden daha iyi okunamaz»[4] diye yazar dostlarına.

Ticaret limanı Bremen'de Engels bir sürü İngiliz, Hollanda,

---

[3]– *Mayer, Friedrich Engels, Bd. I, 1934, s. 9-10.*

[4]– *K. Marx ve F. Engels, Gençlik Eserleri, 1956, 296 (Rusça baskı).*

Fransız gazetesi bulur. Bir yandan da Barmen'li dostları vasıtasıyla getirttiği yasak yayınlar edinir. Kitaplar ve gazeteler Engels'e öğreniminin boşluklarını doldurmasına olanak verir ve ufkunu genişletir. Öte yandan yabancı gazeteleri okuması ona dil çalışmalarında şaşırtıcı ilerlemeler kaydettirir. Ablası Marie'ye yazdığı bir mektupta şakacı bir anlatımla 25 dili okuyabildiğini söyler. Bazen dostlarına bir seri dili alt alta üst üste karıştırdığı «çorba» mektupla yazar.

«...Çok dilli bir mektup yazdığım için şimdi İngilizce'ye veya, yok yok, yel gibi tatlı ve yumuşak şahane bir bahçenin çiçeklerine benzeyen, muhteşem İtalyanca, ağaçlar arasında esen rüzgâr gibi İspanyolca'ya, çiçekler ve çayırlarla bezenmiş kıyıya çarpan deniz hışırtısına benzeyen Portekizce'ye, tatlı ve küçük bir derenin acele fısıltıları gibi Fransızca'ya, bir piponun içten dumanına benzeyen Felemenkçe'ye geçeceğim»[5].

Ve gerçekten, 19 yaşında Engels bütün bu dillerden oluşan, ancak hatasız da olmayan bir mektup yazar.

Bremen'de Engels, tutkuyla şiir sanatına dadanır. Daha o zamanlar şair olarak tanınan Barmen Ticarethane Kâtibi Ferdinand Freiligrath'ın izinde yürümeyi düşler.

Sıkıcı Wuppertal'dan sonra Engels zevkle tiyatroları ve konser salonlarını dolaşır. Ezgilere ve müziğe, özellikle Beethoven'in senfonilerine çok ilgi duyar. Yüzmeye, eskrime ve binicilige atılarak, spor için her zaman vakit bulur.

Halkın yaşantısını incelemesi ve çok sayıda kitap okuması, Engels'te doğduğu küçük çembere ve içinde büyüdüğü çıkar düşkünü bezirgân ve sahte sofu çevrenin görüş ve önyargılarına karşı erken beliren eleştirisel tavrı kuvvetlendiriyordu.

Oğlunun ruhsal gelişiminden endişelenen Engels'in babası, onu bir Bremenli papazın yanına yerleştirme tedbirini almıştı. Ama bizzat bu ortamda Friedrich korkunç dinsel kuşkular duy-

---

[5]– *A.g.e. s. 294.*

du ve atalarının inançlarını kesin olarak reddetti.

Engels'in dostlarına, Graeber kardeşlere yazdığı mektuplardan, o sırada bir iç hesaplaşma içinde olduğu anlaşılır. *İncil*'in çözülmez çelişkilerle dolu olduğunu ve din ile bilimin bağdaştırılmasının olanaksız bulunduğu sonucuna vararak Engels kararlı bir şekilde ailesinin ve dostlarının gelenekleri ve dünya görüşleriyle ilişkisini koparır.

«...Kendi kendime en büyük sıkıntıları hazırladığımı biliyorum» diye yazar dostuna, «fakat ne yapsam, inançlarımın beni zorladıklarından kurtulamıyorum. Aklın bağımsızlığını savunmak söz konusu olduğu zaman her baskıya karşı çıkıyorum»[6]

Genç Engels'in dostlarına yazdığı mektuplar, sonsuz bir iradeyi ve ilkelerinin ve inançlarının sağlamlığını ortaya koymaktadır.

Engels'in dinle arasının bozulmasında önemli bir rol, 1835'de çıkan ve yazarın İsa'nın doktrinel varlığını reddeden ve doktrinin sadece ilk hristiyan topluluklar tarafından yaratılan efsaneler ve mitlerle dolu olduğunu kanıtlayan David Friedrich Strauss'un *İsa'nın Hayatı* adlı kitabına düşer. W. Graeber'e yazdığı 8 Ekim 1839 tarihli mektupta Engels Strauss'un coşkun bir yandaşı olduğunun ve onun etkisiyle imanın «sünger gibi deliklerle dolu olduğunun görüldüğünü» bildirir.

Hıristiyanlığın «deli gömleğini» çıkardıktan sonra Engels kendini özgür hisseder. «Wuppertal inançları» yerine yeni bir dünya görüşü koymak ister ve aynı zamanda siyasi meseleler hakkında gittikçe daha fazla kafa yormaya başlar. Çocukluk izlenimlerini, zeki, ender rastlanır nitelikte yetenekli, cesur ve açık görüşlü bir genç adamın gözlemleri ve düşünceleri izler. Bu arada devrime gebe Almanya'da ve komşu ülkelerde oluşmuş bulunan sosyal ve siyasi durum, bu gözlemlere ve düşüncelere zengin bir malzeme sağlıyor ve genç Engels'in oluşumunda büyük bir etkinlik taşıyorlardı.

---

[6]– *K. Marx, F. Engels, **Gençlik Eserleri**, s. 304 (Rusça baskı).*

Äußerliche Zeitung

— II —

Politik Faaliyetinin Başlangıcı İhtilalci Demokrat Engels

Engels'in gençliği, dünya görüşünün ve siyasi düşüncelerinin oluşumu, Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde sınıf mücadelelerinin kızıştığı bir döneme rastladı. Fransa'da Temmuz 1830 Devrimi belirleyici bir dönemeç oldu. Olayın Fransa'da kısa dönemde pratik sonucu, sadece yarı feodal bir monarşinin büyük maliyeciler ve bankerlerden oluşan bir monarşiye dönüşmesi olmakla beraber, devrimin etkileri bütün Avrupa'da duyuldu ve burada sağlam bir şekilde yerleşmiş bulunan gericiliği sarstı. Fransa'daki devrimin hemen sonrasında, Belçika'da, Polonya'da, İtalya'da ve İspanya'da isyanlar patlak verdi. Fransa'da işçilerin sokak savaşlarında kararlı bir rol oynadıkları 1830 Devriminden sonra, proletaryanın ilk bağımsız sınıf savaşları (1831'de ve 1834'de Lyon'lu dokumacıların ayaklanması) başgösterdi. Sınıflar savaşı İngiltere'de de keskinleşti. 1832'deki parlamento reformu iktidara sanayi burjuvazisini geçirdi; bu da sanayi burjuvazisiyle proletarya arasındaki çelişkileri artırdı. Parlamento reformu için mücadelede etkin payları bulunan ve burjuvazinin politik dilek-

lerini destekleyen işçiler aldatıldıklarını gördüler ve bağımsız bir işçi hareketine (Çartizm) yöneldiler.

Fransız Temmuz Devrimi'nin haberi ekonomik bakımdan geri, siyasal bakımdan parçalanmış bir ülke olan Almanya'nın bazı bölgelerinde halkın kıpırdanmasına neden oldu. Ancak Alman hükümetleri başta çalkalanmalara boş vermişken, kısa sürede kendilerini toparladılar ve en küçük siyasi hoşnutsuzluk belirtilerini bile iki misli bir şiddetle ezme görevini üstlendiler. Düzen Almanya'da yeniden tesis edilmişti. Ama bu görünüşteydi. Artık hiçbir polisiye baskı ülkeyi kaplayan katı hoşnutsuzlukları boğamazdı. 1830'lu yılların ikinci yarısı ve 1840'lı yılların başları, burjuvazi ve aydın çevrelerde çeşitli grup ve muhalefet akımlarının alevlenmesiyle doludur. Özellikle öncü eyalet Ren Bölgesi'nde güçlü olan bu muhalefet, Prusya monarşisinin mutlak iktidarını, köleci mülk sahiplerinin egemenliğini ve polisiye keyfiliği hedef alıyordu. Siyasi partiler şeklinde politika sahnesinde yer almaktan henüz çekinen muhalif unsurlar, eleştirilerini yazılı eserler tarzında belirttikleri edebi ve felsefi gruplar meydana getiriyorlardı.

Genç-Hegelciler diye adlandırılan Hegel'in öğrencileri de işte bu çeşit muhalif grupların içindeydiler.

Hegel'in büyük değeri, bütün dünya olaylarına, bir diyalektikçi olarak, yani [olayların] belirmeleri, gelişmeleri ve kaybolmaları açısından göz önünde bulundurmasından ileri geliyordu. Hegel diyalektik yöntemini kullanarak insan toplumunun ve doğanın iç gelişim kanunlarını açıklamaya ve bu gelişimin temelini teşkil eden zıtların mücadelesini keşfetmeye çalışıyordu.

O zaman 19 yaşında olan Friedrich Engels'in mektupları ve ilk edebi adımları, siyasi çalışmasının ve devrimci ruhunun kanıtlarıdır.

Engels'in bazı şiirleri radikal «Genç Almanya» (Jungdeutschland) edebi grubunun organı *Telegraph für Deutschland*'ta çıktı. Grubun ideolojik olgunluktan yoksunluğuna ve siyasi görüşlerinin bulanıklığına rağmen, Engels'i buraya çeken, üyeleri-

nin edebiyatı sosyal hayata yaklaştırma ve siyasi mücadeleye çekme dilekleri idi. Bununla beraber bu durum Engels'i «Genç Almanya»nın yazarlarına ve şiirlerine karşı eleştirici bir tutum takınmaktan alıkoymuyordu. Bu grup temsilcilerinin, alınlarında «uluslararası acı» damgasıyla eser vermeyi sevmelerini ve eserlerinde de acı çeken, kötümser bir üslup kullanmalarını alaya alıyordu. Böyle bir tutum Engels'in doğasına aykırıydı. Almanya'nın «şimdiki durumu» ne olursa olsun, Engels cesaretini kaybetmiyor, gelecekteki mücadeleden neşe duyuyordu, zaferden emindi.

Engels birçok kez eline gazeteci kalemini almak için şair «sazını» bırakmıştır. *Telegraph für Deutschland*'da «F. Oswald» imzasıyla çıkan makaleleri, şiirlerinden çok daha fazla etki yaptılar. Böylece *Wuppertal Mektupları*, Engels'in yazılarında kızgın demirle dağladığı sofu ve sömürücü çevrelerde öfke şimşeklerini üzerine çektiler. Ama Wuppertal kalabalığını böylesine heyecanlandıran yazarı, bir Barmen fabrikatörünün şerefli ailesinde aramak, kimsenin aklına gelmiyordu. Engels dostlarına makalelerin yazarının kendisi olduğunu söylerken, onlara kimseye bir şey çıtlatmamalarını rica ediyordu.

Telegraph für Deutschland'da yayımlanan makalelerinde ve dostlarına yazdığı mektuplarda Engels tutkulu bir ihtilalci demokrat olarak gözükür. Genç Engels'in daha bu mektuplarından ve makalelerinden, monarşiye karşı bir nefret ve ezilen halklara karşı bir acıma duygusu, devrimci bir tavır sezilir. «Hiçbir dönem, 1816-1830 dönemi kadar krallarca işlenen cinayetlerle bu denli dolu olmamıştır» diye yazar bir dostuna, «bu dönemde hüküm süren hemen her kral ölüm cezasını haketti.» Prusya kralı III. Frederic Guillaume'ye karşı özel bir kin ve nefret duyuyor. «...Allahın en lanet edilesi, en pis, en belalı kralı...» diye bahseden Engels, bir mektubunu da şöyle bitirir: «Oo! Hükümdarlarının maiyetlerine karşı duydukları sevgi hakkında sana ilginç öyküler anlatabilirdim. Bir hükümdardan ancak halktan yediği tokatlardan dolayı kulakları çınlarken ve sarayının camları dev-

rim tarafından kırılmışken iyi bir şeyler bekleyebilirim»[1]. Açıktır ki Engels, siyasal düşüncelerini basında böylesine açıklıkla sergileme olanağından yoksundu. Fakat makalelerinde bile monarşiye, rejime, soyluların ayrıcalıklarına, mülk sahiplerinin ve memurların keyfiliğine karşı mücadele ediyordu.

Engels, soyluluklarından dolayı böbürlenen büyük senyörleri alaya alır: «...Eşitler arasında 64 evlenmenin meyvesi, kanın her damlasında, her bakışta bir meydan okuma, tepeden tırnağa baron!»[2] Feodal toprak mülkiyetinin dokunaklı bir eleştirisine girişir, ve ergeç, topraktan yoksun halkın, öfkesini soyluların ve monarşinin temsicilerinin üstüne kusacağını söyler. Zümre rejimine (régime des ordes) ve soyluların ayrıcalıklarına karşı Engels: «Herhangi bir zümre değil, fakat sadece büyük bir ulus, eşit hakka sahip vatandaşların bölünmez ve tek ulusu!»nu[3] önerir.

Engels makalelerinde, her boydan 38 devletten meydana gelen parçalanmış Almanya'nın o günkü durumunda ülkenin iktisadi ve siyasal birliğini sağlayacak bir burjuva demokratik devriminin başlıca görevini özetler. «Vatanımız bölünmüş kaldığı sürece» der, «bir siyasal hiçlik olacağız; toplumsal hayat, sona ermiş anayasacılık, basın özgürlüğü ve diğer tüm taleplerimiz hiçbir zaman bütünüyle gerçekleşmeyecek basit dilekler olarak kalacaklar»[4].

Engels tek bir demokratik Alman Devleti'nin kurulması için savaşırken, ülkenin birleşmesi sırasında Prusya'nın üstünlüğü ele geçirme girişimine karşı çıkar. Tarihsel sürecin «muhafazakârlık ve Prusya ruhu engeli»ni altedeceğine inanarak, Almanya'nın bu en gerici devletine amansız bir savaş açar.

Engels'in bir ticarethanenin hizmetinde, Bremen'de geçirdiği

---

[1]– *K. Marx ve F. Engels, Gençlik Eserleri, 1933, s. 338 (Rusça baskı).*
[2]– *A. g. e., s. 360*
[3]– *A. g. e., s. 372*
[4]– *K. Marx ve F. Engels, Gençlik Eserleri, s. 376 (Rusça baskı).*

günlerde yazdığı mektuplarda ve makalelerde geliştirdiği siyasal düşünceler bunlardı. Bu siyasal görüşler, «Wuppertal imanı» ile olan kopuşundan sonra Engels'le eski okul arkadaşları arasında beliren çatlağı daha da derinleştirdi. Engels'in siyasal düşüncelerinden ürken dostları onu, kendilerine aşağıdaki güçlü ve alaycı cevaba malolacak «yola getirme» çabasına giriştiler:

Engels, 20 Kasım 1840'da, Wilhelm Graeber'e şunları yazıyordu: «Benim siyasi inançlarımı çekiştirmek siyasette yatak takkesi olan sana mı düştü? Hiçbir mutsuzluğun sana dokunmaması için tekkende rahat bırakılsan (zaten sen de daha fazlasını istemezsin) ve sana karın ve çocuklarınla her akşam rahatça dolaşabilme olanağı verilse mutluluğun son kertesinde olur ve kurulu düzeni ayıplayan şu cani Engels'i düşünmezsin bile. Hadi canım sen de, kahraman!»[5].

Bu, Engels'in eski okul arkadaşlarına yazdığı son mektuplardan biri oldu. Bremen'deki iki yıldan fazla bir zaman süreçinde kendisiyle dostları arasında bir uçurum açıldığını görmemezlikten gelemezdi. Bu dönem boyunca Engels, Hegel'in doktrinine ve bunun devrimci bir yorumuna doğru, kendisini çevreleyen ortama karşı bulanık bir hoşnutsuzluktan, demokratik devrimci görüşlere varan iç hesaplaşmalarla dolu çetin bir yol katetmişti.

Esnek bir kafa, devrimci bir tavır, emekçi yığınların acılarına karşı derin bir acıma, bütün bunlar genç Engels'i kendisini çevreleyen ortamın çok üstüne çıkardılar.

*
* *

1841 ilkbaharında, Engels kısa bir süre sonra askere gitmek üzere Wuppertal'a döner. Fabrikatör çocukları için bedel karşılığı muafiyet kolay olduğu halde, Engels askere gitmeyi tercih eder.

---

[5]– *A. g. e., s. 338.*

1841 sonbaharında, Engels Berlin'e gelir ve Prusya askeri terbiyesinin bütün «hazlarını» tadacağı bir topçu tugayına gönüllü yazılır. Bu arada askeri hizmetinden de gerçek bir yarar elde etmesini bilir. Askerlik sanatını özenle inceler ve topçu onbaşısı olmakta gecikmez.

Engels boş zamanlarını, felsefeye özel bir ilgi göstererek, Berlin Üniversitesi'nde gönüllü dinleyici olarak dersleri izlemekle geçirir. Berlin'de Genç-Hegelciler derneği üyeleriyle ilişki kurar.

Berlin'e gelişinden az sonra Engels, o zamanlar sol-Hegelcilerin sürdürdüğü yarışmalarda etkin bir pay sahibi oluyordu. Aralık 1841'de *Telegraph für Deutschland*'da F. Oswald takma adıyla «Hegel üstüne Schelling» başlıklı bir makale yayınlandı. 1842 ilkbaharında «Schelling ve Vahiy» adlı imzasız bir broşür çıktı, çok geçmeden yine imzasız bir ikincisi bunu izledi: "Schelling, İsa adına filozof veya laik, bilgenin ilahi bilgeye dönüşümü." Engels'in bütün bu yazıları Schelling'in idealist görüşlerinin derin bir eleştirisidir.

8 Ekim 1842'de Engels askerlik hizmetini bitirir. Barmen'e döndüğünde babası ticari pratik kazanması için ona, İngiltere'ye, Manchester'deki Ermen and Engels adlı pamuk ipliği fabrikasına gitmesini teklif eder.

Görünüşe göre Engels'in babası sadece oğlunun ticari tecrübesinin tamamlanması isteğiyle değil, aynı zamanda bu vesileyle onu, havası gittikçe gerilen devrime gebe Almanya'dan uzaklaştırmak niyetiyle de hareket etmişti. Yazıları basında gerçek adıyla hiçbir zaman çıkmamış olmasına rağmen Engels'in demokrat ve devrimci fikirleri, ailesi için artık doğal olarak bir sır değildi. Engels'in babasının tasarısına karşı çıkıp çıkmadığı bilinmiyor. Tersine bu tasarının kendi arzusuna da uygun olması mümkündür. Her halde, gelecekte de görüleceği gibi, genç Engels İngiltere'deki günlerinden çok yararlandı ve bu dönem gelişmesinde belirleyici bir dönemeç oldu.

— III —

Materyalizme ve Komünizme Geçiş

Friedrich Engels, 1842'nin sisli bir Kasım gününde, Londra'ya ayak bastı. O dönemde İngiliz başkenti, Prusya başkentinden, makineleşmiş büyük sanayiin vatanı, kapitalizmin beşiği İngiltere'nin, henüz geri ve daha ziyade tarımsal bir ülke olan Almanya'dan farklı olduğu ölçüde ayrılıyordu.

18. yüzyılın ortasında İngiltere, henüz sanayii az gelişmiş ve nüfusu daha çok tarımla uğraşan küçük şehirler ülkesiydi. Sanayi devrimi ülkenin yüzeyini değiştirdi. Pamuk ve yün işleyen makinelerin icadı, buhar makinesinin keşfi, fabrikaların kurulması, İngiltere'yi bütün dünyaya ürün sağlayan sanayileşmiş bir ülke haline getirdi. Başkentten başka, kalabalık nüfuslu büyük şehirler türedi. Yeni sınıflar ortaya çıktı: Sanayi burjuvazisi ve proletarya.

Engels, bu ülkedeki sınıf çelişkilerinin keskinliğinden o kadar etkilenir ki, ülkeye vardığında ilk makalelerinden birine şu soruyla başlar: İngiltere'de devrim mümkün müdür? Olabilir mi? Bu soruya cevap verirken Engels, İngiliz sanayiinin günden güne büyüyen bir yoksullar sınıfı yarattığını yazar ve sadece mevcut ilişkilerin, soyluların ve sanayi aristokrasinin kuvvet yoluyla yıkılmasının, proleterlerin yaşam şartlarını iyileştirebilece-

ği fikrini gittikçe daha fazla kavrar.

Engels işçilerin durumunun, günlük hayatlarını, görüşlerini, mücadele şekillerini ve yöntemlerini inceledi. Yayınları ve resmi belgeleri araştırmakla kalmadı. Arkasından Engels'in *«İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu»* adlı kitabının habercisi, «Büyük Britanya Emekçi Sınıflarına Bir Çağrı»da şöyle yazıyordu: «Sizleri oturduğunuz yerlerde görmek, günlük yaşantınızda gözlemek, sizlerle yaşam koşullarınız ve acılarınız hakkında konuşmak, sizi ezenlerin sosyal ve politik iktidarına karşı mücadelenize tanık olmak istiyordum»[1].

Engels Londra'nın, Leeds'in, Manchester'in gürültülü caddelerinde, işçi mahallelerinde dolaşıyordu. Özellikle, İngiltere'deki günlerinin büyük bir kısmını geçirdiği Manchester'e alışmıştı.

İngiliz işçilerinin durumları üzerine bir seri makaleler yazan Alman şairi Georg Weerth bazen Engels ile birlikte geliyordu; makalelerinden biri şöyle biter: «İngiltere proleterleri üzerine mütevazî denememi bitiriyor ve şu sıralarda Almanya'nın en ileri gelen, yetenekli filozoflarından birinin İngiliz işçilerinin yaşantısı üzerine, geniş bir eser yazmak üzere kalemi eline almasından kıvanç duyuyorum. Bu eserin değeri paha biçilmez olacaktır. Her halde bu yazar çeşitli olayları gerçek görüntüleriyle sunmayı benden iyi bilecektir. Proletaryanın beşiği Manchester'de geçirdiği uzun süre sayesinde benden daha fazla işçileri inceleme fırsatı buldu...»[2]

Engels'in İngiltere'deki günleri Çartist hareketin çıkışına rastladı. Engels'in bu hareketi incelemesi basit bir yabancı gözlemcininki gibi olmadı. Çartistlerin toplantılarında ve mitinglerinde bulundu, hareketin sol kanat yöneticileriyle ilişkiler kurdu. Bu kanadın liderlerinden biri olan George Harney, uzun yıllar

---

[1] *F. Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, s. 10 (Gözlem Yayınları, Aralık 1974).*

[2] *G. Weerth, Seçme Eserler. Gozpolitizdat, 1953, s. 302 (Rusça baskı).*

sonra, İngilizce'yi çok iyi konuşan, ince uzun boylu genç bir adamın Çartist gazete *The Northern Star*'ın yazılışlerine ziyaretini hatırlamıştı. Adam kendisini Çartist harekete büyük ilgi duyan, *The Northern Star*'ın devamlı bir okuru gibi tanıtmıştı. Bu Engels'ti.

Engels, büyük hayalci sosyalist Robert Owen taraftarı İngiliz sosyalistleriyle de ilişki kurdu. Kıtadaki sosyalist hareketler üzerine yazılarını çıkarttığı yayın organları *The New Moral World*'a katıldı. Bu makalelerde Engels İngiliz işçilerine, Fransa, Almanya ve İsviçre sosyalist hareketlerini, büyük Fransız hayalci sosyalistleri Claude-Henri Saint Simon'un ve Charles Fourrier'nin görüşlerini, Etienne Cabet'nin, Pierre Leroux'nun, Pierre Joseph Proudhon'un, Wilhelm Weitling'in fikirlerini tanıtıyordu. Kısa sözlerle Alman filozofları Kant, Fichte ve Schelling'den, Alman idealist felsefesinin zirvesi Hegel'in kavramlarından söz ediyordu. Engels, Fransız ütopik sosyalizmi ve Alman idealist felsefesi temsilcilerinin görüşlerini ana hatlarıyla koyar ve eksiklikleriyle hatalarını eleştirirken, her birinin dünya kültür sürecine katkı yaptığı bildirir.

Almanya'da sosyalizmin gelişme açılarını tahlil ederken, Engels henüz, filozof millet diye nitelediği Almanların o dönemde kendilerine özgü «felsefesi» bir yolla komünizme varabileceklerini ve bu yüzden Almanya'da eğitim görmüş ve güç sahibi sınıflar arasında bir komünist partisinin kurulma koşullarının var olduğunu sanıyordu.

«Kıtadaki toplumsal değişim hareketinin başarıları» adlı bir makalede Engels, 1842 sonbaharından itibaren sol-Hegelci bazı temsilcilerin, siyasal reformların yetmediği ve sadece ortak mülkiyet üzerine kurulu bir sosyal devrimin kendi soyut ilkelerine cevap verecek bir rejimin kurulmasını sağlayabileceği sonucuna vardıklarını bildiriyordu.

Engels'in fikirlerinin oluşumunda önemli bir aşama, Şubat 1844'de Paris'te, Karl Marx ve Arnold Ruge'ün yazı kurulunu oluşturdukları *Deutsch-Französische Jahrbücher* dergisinde,

*"Siyasal İktisat Üzerine Eleştiri Taslağı"*nın yayınlanması oldu.

Bu eserde Engels burjuva ekonomi politiğinin, dolayısıyla proletaryanın bakış açısından kapitalizmin eleştirisinin temellerini atar.

Burjuvazinin egoist çıkarlarını sahte-insancı ikiyüzlü cümlelerle yazan burjuva iktisatçılarını eleştiren Engels, şu sonuca varır: «İktisatçılar bize ne kadar yaklaşırlarsa, samimiyetten de o kadar uzaklaşırlar.»[3] Malthus'un, nüfusun öne sürülen artma eğiliminin, elinin altındaki yaşam araçlarını geçeceği şeklindeki gerici ve misanthropique (insandan kaçan) «teori»sine büyük bir şiddetle saldırmaya girişir. Böylece Malthus, kapitalizmin sebep olduğu yaraları ve yükleri doğaya yüklüyordu. Engels, insanlığın sahip olduğu üretici güçlerin sınırsız olduğunu ve bilimin günden güne doğayı insan iradesine biraz daha fazla boyun eğdirdiğini gösterir. Yalnız mutlaka zorunlu olan, bu güçlerin bilerek ve herkesin yararına kullanılmasıdır. Oysa, bu ancak, ne özel mülkiyet baskısını, ne de, dolayısıyla, bir kutbunda yoksulluk, diğerinde fazla zenginliğin olmayacağı bir toplumda mümkün olabilir.

Engels tarafından İngiltere'de yazılmış eserler, gittikçe daha net bir şekilde, onun dünyanın materyalist kavranışına vardığını ortaya koyar. Thomas Carlyle'in *Geçmiş ve Bugün* adlı eserine ayrılmış bir makalede Engels, yazarı yeni bir din yaratma girişiminden dolayı materyalist ve ateist bir açıdan eleştirir. Carlyle'in idealist felsefi görüşlerine ve öne sürdüğü «kahramanlara tapınışı»na karşı çıkarak, öncü fikirlerin ortaya çıkmasında halk yığınlarının ağır basan rollerine dikkati çeker.

Engels'in materyalist bir tutum takınması, bu dönemde yazdığı yazılardaki İngiltere'nin sosyal ve siyasi rejimini tahlil ediş tarzında da açıkça görülür. Engels çeşitli sınıfların maddi çıkarlarının, İngiltere'deki siyasi mücadelenin tabanını oluşturduğu

---

[3]– ***Bulletin communiste** No. 39, 27 Eylül 1923, Paris, s. 604.*

sonucuna varır. İngiltere siyasal arenasında döğüşen partilerin sınıf niteliklerini ve İngiliz devletinin sınıf karakterini ortaya koyar.

Engels, Marx ile karşılaşmasından sonra bitirdiği, Almanya'da 1845'de yayımladığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* kitabında, başta proletaryanın yaşamı ve mücadelesi gelmek üzere, İngiliz yaşantısının bir araştırmasını sunar.

Bu eserde Engels, büyük makine sanayiinin belirmesine ve bir sanayi proletaryasının doğuşuna neden olan İngiltere sanayi devriminin derin sonuçlarını tahlil eder. Kapitalist üretimi etkisi altında bulunduran bir takım yasalar keşfeder: Dönemsel iktisadi buhranlar, yedek işsizler ordusunun doğuşu, kapitalist üretimin genişlemesi oranında işçi sınıfının ve emekçi yığınların sömürülmesinin ağırlaşması. İşçilerin çalışma koşullarının (ücretler, işgünü, konut durumu, emekçi ailesini tehlikeye düşüren korkunç kadın ve çocuk emeği) ayrıntılı ve gerçekçi bir tasvirini verip, işsizlerin umutsuz durumunu çizen Engels, proletarya ve burjuvazinin çıkarlarının birbirleriyle uzlaşmaz olduğu sonucuna varır.

Engels kitabında, işçi sınıfı mücadelesinin biçimlerini ve yöntemlerini, insanlık dışı sömürüye karşı nasıl ilk büründüğü ani patlamalar tarzından, örgütlenme ve bilinç alanında daha üstün mücadele biçimlerine geçtiğini gözden geçirir.

Başta, işçilerin burjuvaziye karşı öfkeleri, makinelerin devreye girmesine muhalefet biçimini alır. Engels işçilerin, mucitleri tehdit, makineleri kırma, fabrikaları yerle bir etme ile birlikte giden ayaklanma örneklerini sayar. O dönemde işçiler, çektikleri müthiş acıların sorumlusunun makineler değil, makinelerin, işyeri binalarının ve hammadelerin özel mülkiyetine dayanan kapitalist üretim biçimi olduğunu henüz kavrayamıyorlardı. Kısacası, makineleri, kapitalist kullanım biçimlerinden ayırt edemiyorlardı.

Buna rağmen işçiler, fabrikaları yakma girişimlerinin hiçbir sonuç vermediğini anlamakta gecikmediler. Yeni bir protesto bi-

çimi bulunmalıydı. Sendikaların kuruluşu ve greve başvurulması çözümü sağladı. Bu mücadele biçimi, kısa sürede İngiltere'de yayıldı. Engels işçilerin birliğini sağlamada, dayanışmalarını ve örgütlenmelerini güçlendirmede grevlerin oynadığı büyük rolün üzerinde durur. Grevler, işçilerin artık önüne geçilmez büyük kavgaya hazırlandıkları savaş okullarıdır; onlar çeşitli işkollarının büyük işçi hareketine katıldıklarını açıklayan bildirilerdir.»[4]

Daha o dönemde, İngiliz işçileri daha gelişmiş mücadele biçimi örnekleri edinmişlerdi. İşçiler tek tek kapitalistlere karşı, tek tek ekonomik eylemlerden, egemen sınıfların ortak iktidarına, burjuva devletine karşı mücadeleye geçtiler. 1830'lu yılların sonu, Engels'in kitabında tarihini de anlattığı Çartizm adıyla tanınan, İngiliz işçilerinin siyasi hareketlerinin başlangıcıdır.

«Çartizm» der Engels, «burjuvaziye karşı muhalefetin yoğun biçimidir. Birliklerde ve grevlerde, bu muhalefet her zaman yalnız kalıyordu; işçilerin veya işçi gruplarının (diğerlerinden-ç.n.) bağımsız bir şekilde, tek tek burjuvalara karşı mücadelesiydi; ...fakat Çartizmde, burjuvaziye ve özellikle onun siyasi iktidarına karşı başkaldıran ve kendini zırhladığı yasal kaleye saldıran, tüm bir işçi sınıfıdır.»[5]

Engels, siyasi mücadelenin, işçi yığınlarının devrimci hareketini, onları sosyalizme ulaştırması gerektiğini gösterir. Öte yandan sosyalizmin tek tek ütopistlerin rüyası olmaktan çıkıp gerçek bir güce dönüşmesi için onun, işçi sınıfının yığınsal siyasi mücadelesinin amacı olması gerekir.

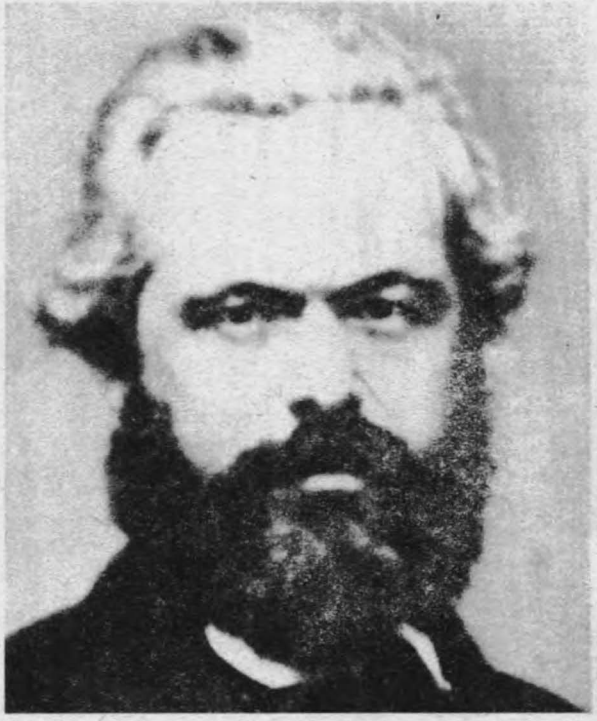
Sosyalizmi işçi hareketiyle birleştirme ve onu teorik bakımdan yetersiz tek tek insanların rüyası bir hayal olmaktan çıkarıp, kalabalık ve güçlü bir sınıfın bilimsel doktrini haline dönüştürme görevi, uluslararası düzeydeki bu tarihsel görev, Karl Marx ve Friedrich Engels'e düştü.

---

[4]– *F. Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, s. 340 (Gözlem Yayınları, Aralık 1974).*

[5]– *F. Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, s. 344 (Gözlem Yayınları, Aralık 1974).*

— IV —

Marx'la Buluşması, Bilimsel Komünizmin Temellerinin Atılması, Proletarya Partisinin Yaratılması İçin Mücadelesi (1844-1848)

Ağustos 1844 sonunda Engels Manchester'i terketti. Almanya'ya giderken Paris'ten geçti ve o sıralar orada oturan Karl Marx'ı ziyaret etti. İşte işçi sınıfını devrimci bir teoriyle, strateji ve taktik ilkelerle donatan iki büyük zekanın ittifakı, Marx ve Engels'i hayat boyu birleştiren tarihte eşi görülmemiş dostluk ve ittifak, Paris'te beraberce geçirilen bu on günde doğmuştur. Eski efsaneler birçok dostluk örnekleriyle doludur. Avrupa proletaryası diyebilir ki, bilimi, ilişkileri insan dostluğu üzerine eskilerin en dokunaklı efsanelerinin anlattıklarını fersah fersah geçen iki bilgin ve savaşçının eseridir.

Marx ve Engels'in materyalizmi benimseyişlerinde Alman filozofu Ludwing Feuerbach büyük bir rol oynamıştır. *Hıristiyanlığın Özü*'nde, Feuerbach insanı yaratanın Tanrı değil, Tanrı'yı hayalinde yaratanın insan olduğunu, doğanın ve insanın dışında hiçbir şey bulunmadığını gösterir. Feuerbach Hegel'in, dünyanın varlığından önce gelen ve doğanın ve toplumun gelişiminin tohumu olan «mutlak fikir»ini reddeder. Kişiyi meydana getiren ne zekâ, ne fikir, ne düşünce olduğunu, fakat tersine, fikri yaratanın kişi olduğunu gösterir.

Feuerbach'ın felsefesinin değerini çok iyi ölçen Marx ve En-

gels, aynı zamanda onun kavrayışlarına karşı eleştirici olmayı, materyalizminin darlığını, pasif ve tekelci niteliğini görmeyi de bildiler. Feuerbach, materyalizmini sosyal olaylara kadar götürmüyor ve tarihsel süreç anlayışı idealist kalıyordu. Marx ve Engels, her mantıkta materyalist bakış açısının sosyal olayları açıklama ve insan toplumunun tarihini araştırma işine uygulanması gerektiği sonucuna vararak Feuerbach'dan daha ileri gittiler. Marx ve Engels, sadece Hegel'in idealist diyalektiğini reddetmekle kalan Feuerbach'tan farklı olarak, onun eleştirici bir gözle düzeltilmesi işine giriştiler. Hegel'in idealist diyalektiği «tepesi üzerinde duruyordu.» Çünkü Hegel doğada ve tarihte geçen her şeyi bir fikrin, bir kavramın gelişmesinin sonucu olarak görüyordu. Mesela materyalist diyalektiğin temellerinin atılması, materyalizmin ve diyalektiğin bitmiş ve uyumlu tek bir bilimsel dünya anlayışında birleştirilmesiydi.

Marx ve Engels materyalist ve devrimci dünya görüşlerinin temellerini, Paris'teki kısa buluşmaları sırasında yazmaya birlikte başladıkları bir yapıtta sergilerler. Engels'in, bunun tam birkaç bölümünü yazacak kadar vakti oldu; bu önemli eserin esası Marx'ındır.

Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi, Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı, adı altında çıkan bu kitap Genç-Hegelcilere ve bütün bir Hegel felsefesine karşı yönelmişti. *Kutsal Aile*'de Marx ve Engels kendilerine, «saf» felsefe yapmak için politikayı terketmeye çalışan Alman aydınlarıyla ve Bruno Bauer gibi, «kâfir», «dikkafalı» yığına, «kalabalığa» karşı aşağılamayla dolu olan ve kendilerini «felsefi baş» ilan edenlerle hesaplaşma görevini verdiler. «Kalabalık» için duydukları aşağıla ayı bu anarşizan filozoflar proletaryaya kadar götürüyorlardı. İşçi sınıfının, tarihsel görevi bütün sömürüyü ve baskıyı ortadan kaldırmak olan bir sınıf olduğu sonucuna varan Marx ve Engels, Bruno Bauer'den ve aynı tür filozoflardan kesinkes ayrılmanın gerekli olduğu kararına vardılar.

Marx ve Engels, Bruno Bauer ve ortaklarının, sadece seçkin

kişilerin tarihi yarattıkları yolundaki idealist anlayışlarını eleştirerek, *Kutsal Aile*'de tarihi materyalizmin başlıca ilkelerinden birini, tarihin gerçek yaratıcılarının «kahramanlar» değil, halk yığınları olduğunu öne sürerler. Tarihte gittikçe daha büyük halk yığınlarının tarihsel gelişimin bilinçli aktörleri olacaklarını gösterirler. Lenin bu fikrin ifade ettiği anl a dikkati çekerek, ondan, tarihi materyalizmin «en derin ve en önemli kavramlarından» biri olarak söz eder. Daha *Kutsal Aile*'de, neredeyse bitmiş şekliyle sergilenmiş olarak, proletaryanın dünyanın tarihsel kurtarıcısı görevine ilişkin görüş vardır. Proletaryayı ancak mutsuz ve güçsüz bir yığın olarak gören ütopik sosyalistlere karşı Marx ve Engels, proletaryanı bizzat kapitalist toplumdaki bu durumu dan dolayı dünyanın devrimci dönüşümünü gerçekleştirme ve çağrılı olduğunu gösterirler.

Proletaryanın dünya çapındaki tarihi rolü fikri üzerinde bilimsel komünizmin uyumlu yapısının yükseldiği granit temel oldu. «Marx'ı doktrininde önemli olan, proletaryanın sosyalist toplumun kurucusu olarak dü ya çapındaki tarihsel rolünün aydınlatılmasıdır»[1] diye yazar Lenin. Bu buluş sayesinde sosyalizm, ilk kez sağlam bir toprağa basıp, kader n , gelişen genç bir devrimci sı ıfı kaderiyle birleştirerek bir hayal olmaktan kurtulup bir bilime dönüştü.

Barmen'e dönüşünde Engels Marx'a, yokluğu da Wuppertal'in çok değiştiğini haber verdi: Sanayi ilerlemeler kaydetmişti ve muhalefet ruhu halkın yeni kesimlerinde durmadan yayılıyordu. «...Kısaca burada ilkelerimiz için mükemmel bir alan oluşuyor, ve eğer hareketimizin içine bizim ateşli ve sert kumaş boyacılarıy a ressamları çekmeyi başarabilirsek, Wuppertal seni daha da şaşırtacak.»[2]

Engels'in Wuppertal'da gözlediği değişiklikler, ülkenin diğer bölgelerinde de ortaya çıktı. Sınıfsal çelişkiler İngiltere'nin ar-

---

[1]– *V. Lenin, Eserler, c. XIII, s. 606*

[2]–*K. Marx ve F. Engels, Eserler, c. XXI, s. 2. (Rusça baskı).*

dından, Almanya'da da keskinleşiyordu. Haziran 1844'te Silezyalı dokumacılar ayaklandılar. Proletaryanın bu uyanışı, burjuvaziyle ilk çatışmaları ülkede derin yankılar yaptı ve komünist propagandayı alevlendirdi.

Engels Barmen'e döndüğünde bir taraftan *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'na son şeklini verirken, bir taraftan da devrimci pratiğe daldı. Yerel sosyalistlerle ilişkiler kurmak için çeşitli şehirlere gitti. Bazı sosyalist ve demokratlarla birlikte düzenlediği toplantılarda söz alıyordu. Bu toplantılarda kapitalizm koşullarında küçük bir azınlığın zenginleşme, ezici çoğunluğun ise yoksullaşma sürecinin içinde olduğunu ve mevcut toplumsal ilişkilerin kaçınılmaz bir sonucu olarak bir sosyal devrimin, topluluk çıkarlarının gözetilmesinin temel ilke olarak kabul edileceği bir toplumun doğuşunu yaratacağını gösteriyordu. Böyle bir topluma her türlü fetih ve talan savaşı yabancı olacaktı, fakat savunma durumunda kalındığında, o toplumun her üyesi «gerçek vatanını, gerçek ocağını savunmalıydı»; bu da onun «modern bir ordunun askeri eğitiminin, önünde saman çöpü gibi sürükleneceği şevkle, kararlıca, cesaretle savaşmasını»[3] sağlardı.

Engels, Marx'a bu toplantıların coşkun raporlarını gönderiyordu, fakat komünist propagandanın başarılarının ve yığınlarla doğrudan temasın ona verdiği neşe, komünist faaliyetleri ve şu «Allahın belası ticaret»le uğraşmayı reddetmesi yüzünden ailesindeki gergin ilişkilerden dolayı gölgeleniyordu.

1845 ilkbaharında, babaevinde daha fazla kalamayan Engels, o sırada Prusya hükümetinin isteği üzerine Paris'ten sınırdışı edilen Marx'ın bulunduğu Brüksel'e gitmek üzere Barmen'den ayrılır.

Marx ile olan buluşmasını hatırlayarak Engels daha sonra şunları yazar: «Daha 1845 ilkbaharında, kendimizi Brüksel'de yeniden beraber bulduğumuz zaman, Marx tarihin materyalist teorisini bütünüyle inşa etmişti, yeni anlayışımızı her yönden

---

[3]– *A.g.e., t. II, s. 539.*

ayrıntılarıyla geliştirmeye giriştik.»[4]

Marx ve Engels yeni kavrayışlarını *Alman İdeolojisi* diye adlandırdıkları büyük eserde sergilediler. Ancak bu eser gün ışığına çıkmayacaktı: «hiçbir yayıncı onu basmayı kabul etmedi.»[5]

Alman İdeolojisi'nde Marx ve Engels, Genç Hegelcilerin (Bauer, Stirner) görüşlerini, Hegel felsefesini ve genel olarak idealist felsefeyi süzgeçten geçirdiler. Feuerbach'ın değerine hakkını verirken onun dar, tekkeci, metafizik materyalizminin boşluklarını da ortaya koydular. *Alman İdeolojisi*'nde, Marx ve Engels «gerçek sosyalizm» diye adlandırılan ve temsilcilerinin (Karl Grün vb), «yıkıcı, kaba komünizme», sınıf mücadelesine saldırdıkları aşk, kardeşlik, adalet gibi gözyaşılı tıraşları, işçi sınıfının gerçek tarihsel hareketine tercih ettikleri küçük burjuva sosyalizmini mahkûm etmek için önemli bir yer ayırdılar.

Bu basit küçük burjuva propagandası proletaryanın, kendisiyle burjuvazi arasında var olan uzlaşmaz çelişkilerin bilincine varmasını önlemesi bakımından tehlikeliydi. «Gerçek sosyalistler» monarşiye ve feodal ilişkilere karşı mücadelenin geliştiği devrime gebe Almanya'da, o sıralarda hüküm süren durum göz önünde bulundurulduğunda engelleyici bir şey olduğu açıkça görüleceği gibi, demokrasi için mücadeleye de katılmayı reddediyorlardı.

Alman İdeolojisi ana hatlarıyla tarihsel materyalizmin temel ilkelerini sergiler. Marx, tarihsel sürecin temelinin, toplumun maddi hayatının koşulları tarafından maddi zenginliğin üretim tarzı tarafından oluşturulduğunu ve dolayısıyla tarihsel değişimlerin, sosyal yıkımların derin nedenlerinin, fikirlerde, teorilerde ve soyut kavramlarda değil, aksine, bu fikirlerin, teorilerin ve siyasal kavramların yansıları olduğu toplumun maddi hayatının koşullarında ve sosyal kişide aranması gerektiğini ortaya koyar.

---

[4]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. III, Moskova, 1970, s. 187*

[5]– *SSCB'de Alman İdeolojisi'nin tam metni Almanca olarak 1932'de yayımlandı. Rusça tercümesi 1933'de çıktı. (Türkçe'de bir bölümü yayımlanmıştır. Bkz. Alman ideolojisi. Taban Yayınları, Ocak 1976- ç.n.)*

Alman İdeolojisi'nin yazarları ilk defa sosyoekonomik oluşumların nesnel, düzenli ve tarihsel olarak belirli silsilesi olduğu fikrini ortaya atarlar. Üretici güçlerin gelişmesi bir sosyal düzenin, bir başkası tarafından, örneğin feodalizmin kapitalizm tarafından yerinin alınmasını getirir. Bir sosyal ekonomik oluşumdan diğerine geçiş, otomatik bir şekilde, insanların müdahalesi olmaksızın gerçekleşemez. Sınıflı toplumun üstesinden gelinmez ve ayrılmaz iç çelişkileri, devrime ve bir sosyal düzenin bir başkasıyla değişmesine yol açan sınıf mücadelesinde ifadelerini bulurlar. Sadece seçkin kişilere yaratıcı rol veren daha önceki teorilerden farklı olarak Marx ve Engels, tarihin gerçek yaratıcılarının halk yığınları olduğunu ve sınıf mücadelelerinin tarihsel sürecin motor gücünü oluşturduğunu gösterdiler. *Alman İdeolojisi*'nde aynı zamanda Marksist ekonomi politiğin bir takım temel kavramları da vardır. Kapitalizmin gelişme yasalarının temelinden hareketle Marx ve Engels, kapitalist toplumun çöküşünün kaçınılmazlığını kanıtladılar ve bir sosyalist devrimin gereğini teorik delillerle gösterdiler. Kapitalist toplumu yıkmak için proletarya, egemen olmak isteyen her sınıf gibi, her şeyden önce siyasal iktidarı ele geçirmelidir, diye açıkladılar. Bu görüş, Marksist proletarya diktatörlüğü teorisinin tohumu oldu. Yine *Alman İdeolojisi*'nde geleceğin komünist toplumun ana hatlarıyla bir taslağı da bulunur.

Ütopik sosyalistlerden farklı olarak komünizm, Marx ve Engels için neşe dolu bir geleceğin inanılmaz rüyası değil, devrimci pratiğin araçlarıyla varılan, nesnel olarak gerekli ve tarihsel bakımdan belirli bir hedeftir. Feuerbach'ın pasif ve tekkeci materyalizmini eleştirirlerken Marx ve Engels çok büyük bir ısrarla devrimci teori ve pratiğin kopmaz bağı, öncü teorinin aktif ve yenileştirici işlevi üzerinde dururlar. Bu fikir Marx'ın 1845'deki ünlü Feuerbach üzerine tezle inde çok özlü biçimiyle ifade edilmiştir: «Filozoflar dünyayı çeşitli şekillerde yorumlamakla yetindiler, oysa asıl mesele onu değiştirmektir.»[*]

Alman İdeolojisi bilimsel komünizmin, yani diyalektik ve tarihi materyalizmin, teorik ve felsefi temellerinin oluşumunda

[*] F. Engels, L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, s. 72 (Sol Yayınları, Ocak 1976)

önemli bir basamak oldu.

*
* *

Feuerbach'ın felsefesine karşı denge kurmak için doktrinlerinin yapıcı ve devrimci niteliğini önemle belirten Marx ve Engels, görüşlerini bilimsel kanıtlarla desteklemekle kalamazlardı. Bilimsel sosyalizmi devrimci işçi hareketine bağlamak, onları organik bir bütün haline getirmek gerekiyordu.

Sosyalizmi işçi hareketiyle birleştirme gereğini Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda belirtmişti. Marx «Kuşkusuz eleştiri silahı silahların eleştirisine varamaz, maddi güç ancak maddi güç tarafından yenilebilir, ama teori de yığınları kucaklar kucaklamaz maddi bir güç haline gelir. Proletaryanın felsefede *akli* silahlarını bulması gibi, felsefe de proletaryada maddi silahlarını bulur»[7] diye yazdığı zaman işte bu aynı görevin altını çiziyordu.

Marx ve Engels proletarya partisini kurma işine giriştikleri sırada, çeşitli ülkelerin örgütlü proletaryaları arasında olduğu gibi, aydınlar içinde de önemli ilişkileri vardı.

O dönemde sosyalist hareket ütopik sosyalizmin çeşitli eğilimlerinin etkisi altındaydı. Bu yüzden Alman işçileri ve zanaatkârları arasında ütopik Fransız komünizminin dalı olarak ortaya çıkan bir sosyalist hareket mevcuttu. Sol unsurlar 1834'de, 1836'da, Alman göçmenler tarafından Paris'te kurulmuş olan Sürgünlerin Demokratik Cumhuriyetçi Gizli Birliği'nden ayrılarak, üyeleri genellikle zanaatkârlardan oluşan Doğrular Birliği'ni kurdular. Birlik, Fransız devrimci Blanqui tarafından yönetilen Mevsimler Derneği'ne çok sıkı bir şekilde bağlıydı. 1839'da Blanquistlerin ayaklanmasının başarısızlığından sonra

---

[7]– *K. Marx ve F. Engels, Din Üzerine, s. 47 ve 54, (Sol Yayınları, Nisan 1976).*

«Doğrular Birliği»nin bazı üyeleri tutuklandılar ve Fransa'dan atıldılar. Engels 1843'de, bunlardan üçüyle (Kral Schapper, Heinrich Bauer ve Joseph Moll) Londra'da tanıştı. Daha sonra 1845'te Marx'la İngiltere'ye yaptığı altı haftalık bir gezi sırasında kendileriyle tekrar ilişkiye geçecekti. Londra'da 1840'ta kurulan Eğitimin Yayılması İçin Alman İşçilerinin Yasal Derneği'nin başına işte bu Doğrular Birliği'nin üyeleri geçtiler. Öte yandan yine aynı şehirde Doğrular Birliği'nin birçok şubesinin kurulduğu görüldü. Aynı türden şubeler Paris'te, İsviçre'de ve Almanya'da da çalışıyordu. Londra hareketin merkezi haline geldiği zaman, birlik uluslararası bir nitelik aldı. Almanlardan başka, İskandinavları, Hollandalıları, Çekleri ve başkalarını da kapsıyordu.

Doğrular Birliği'nin üyeleri Alman terzisi Wilhelm Weitling'in komünist fikirlerinden çok etkilenmişlerdi. Saint-Simon, Fourier ve Owen'in barışçıl sosyalizmlerinden farklı olarak Weitling, sert mücadele biçimlerine, sosyal devrime karşı değildi. Bununla beraber Weitling'in komünizmi de az ütopik değildi, çünkü ne gelecek toplumu, ne bu topluma geçiş biçimlerini ve ne de bu geçişi gerçekleştirecek toplumsal gücü düşünüyordu. Fakat Weitling komünizmi, hayalci niteliğine ve ifade edildiği Hıristiyan üslubuna rağmen yine de zamanında, Alman proletaryasının ilk bağımsız teorik hareketi olarak, Alman işçi hareketi tarihinde önemli bir rol oynadı.

Marx ve Engels, dostları ve yandaşlarıyla uyum halinde Brüksel'den, Almanya, İngiltere, Fransa, ve İsviçre'ye dağılmış Alman komünist işçi örgütleri ve başka ülkelerin devrimci işçi hareketleriyle ilişki kurmakla görevli bir merkez örgütü kurma işine giriştiler.

Marx ve Engels tarafından kurulmuş olan Brüksel Komünist Haberleşme Komitesi çeşitli ülkelerin sosyalist ve işçi hareketi temsilcileriyle mektuplaşmaya başladı.

1846 ortalarına doğru, Komünist Haberleşme Komitesi, Londra Doğrular Birliği, Eğitimin Yayılması İçin Alman İşçile-

rinin Yasal Derneği, İngiliz Çartistleri, Paris Doğrular Birliği'nin Alman şubeleri ve Almanya'nın tek tek duran çeşitli komünist gruplarıyla (Wuppertal, Köln, Silezya, Kuzey Almanya, vb) ilişki kurmayı başardı.

Bu dönemden itibaren komünist enternasyonal kongresinin çağrısı meselesi gündeme geliyordu. Marx ve Engels bir işçi partisinin temellerinin atılması için öneri yapılacağı kongre çağrısının müthiş bir ön hazırlık çalışması gerektirdiğini görüyorlardı. Sadece tek tek Alman komünist işçi gruplarını birleştirmek, İngiliz ve Fransız proletarya örgütleriyle daha sıkı ilişkilere girmek değil, aynı zamanda komünist hareketin ilkelerini de açık seçik belirlemek gerekiyordu.

Marx ve Engels'in yeni devrimci teorileri oluşuyor, burjuva ve küçük burjuva ideolojisine karşı mücadelede, emekçi yığınlara doğru yol katediyordu.

Birliğin çeşitli örgütlerinde özellikle Paris'te küçük burjuvazinin etkisi henüz çok büyüktü. Bu yüzden Ağustos 1846'da Brüksel Komitesi Engels'i Paris'e göndermeyi gerekli gördü. Bu şehre geldiğinde Engels, Doğrular Birliği'nin şubeleriyle ilişkiye geçti. Yazdığına göre orada «sınırsız bir karışıklığın hüküm sürdüğünü» gördü.

Toplantılardaki tartışmalardan birinde Engels, komünistlerin amaçlarını aşağıdaki gibi tanımlayarak, toplantının komünist nitelik taşıyıp taşımadığının oya konulmasını önerdi.

«*1*– Burjuvalarınkine karşı proleterlerin çıkarlarını üstün tutmak; *2*– Bu hedefe özel mülkiyetin kaldırılması ve yerine mülkiyet ortaklığının konulmasıyla ulaşmak; *3*– Bu dilekleri gerçekleştirmek için şiddet yoluyla demokratik devrimden başka bir biçim gütmemek.»[8]

Gürültülü tartışmaların sonunda toplantıya katılanların ezici bir çoğunluğu, Engels'in tanımının lehinde oy verdi. Böylece toplantı kendini komünist ilan etti ve Proudhonizm ve «gerçek

---

[8]– *K. Marx ve F. Engels, Correspondance, Paris, 1931, c. I, s. 69, 70.*

sosyalizm»le ilişkisini kesin olarak kesti

Marksizmin yaratıcılarının bir proletarya partisi kurulması yolunda verdikleri bütün bu mücadele, 1847'de Doğrular Birliği'nin Londra komitesi delegesi Joseph Moll'un birliğe resmen katılmalarını önermek için önce Brüksel'de Marx'a, sonra Paris'te Engels'e başvurmasına yol açtı. Moll, kendisinin ve arkadaşlarının Marx ve Engels'in görüşlerinin doğruluğuna ikna olduklarını açıkladı ve bunları, Londra'da birlik kongresinde resmi program olarak tartışılmaları için bir manifesto şeklinde sergilemelerini rica etti. Aynı zamanda da onlardan birliğin geçerliliğini yitirmiş biçimlerinin yerine yeni bir birlik örgütünün yaratılması için yardımlarını istedi. Marx ve Engels kabul ettiler.

Haziran 1847'nin başında Londra'da yeni adı Komünistler Birliği olan Doğrular Birliği'nin kongresi toplandı. Birlik, yeni bir tüzük temelinde reorganizasyona uğradı. Tüzüğün Engels tarafından kaleme alınan ilk paragrafı şöyle diyordu: «Birliğin amacı, burjuvazinin devrilmesi, proletaryanın hakimiyeti, sınıf uzlaşmazlıkları üzerine kurulmuş eski burjuva toplumunun ortadan kaldırılması ve özel mülkiyetsiz, sınıfsız, yeni bir toplumun kurulmasıdır.»[9]

Birliğin eski şiarı «Bütün insanlar kardeştir», Marx ve Engels tarafından ortaya atılan «Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz!» oldu.

Kongrede benimsenen tüzük, tartışılması için şubelere dağıtıldı. Yeni komünist programla birlikte Komünistler Birliği'nin ikinci kongresinde kesin olarak onaylanacaktı.

Kongreden sonra Komünistler Birliği'nin Brüksel'de bir şubesi kuruldu. Marx başkandı ve aynı zamanda da bölge komitesini yönetiyordu. Marx ve Engels Brüksel'de bundan başka bir de, yönetimi Komünistler Birliği'nin Brüksel şubesine verilmiş Alman İşçi Derneği'ni kurdular. Bu arada onun aracılığıyla gö-

---

[9]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. III. Moskova, 1970, s. 190, 191.*

rüşlerini yazacakları *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*'u kontrolleri altına aldılar. Bu organda çıkan yazılarında Marx ve Engels bir takım ülkelerde devrimin yaklaştığını haber veriyor ve proletaryanın strateji ve taktiklerini ortaya koyuyorlardı. Feodal, gerici partilerin proletaryaya verdikleri ödünlere olduğu kadar, burjuvazinin proletaryayı kuyruğuna takma ve onu mutlak monarşiye karşı mücadelesinde uysal aleti haline dönüştürme girişimlerine de karşı duruyorlardı. Marx ve Engels, işçileri, yakınlaşan devrimci kavgalara en etkin bir şekilde katılmaya çağırırken burjuva devriminin proletaryanın mücadelesinin son amacı olmadığını ve bu devrimin zaferinden sonra işçi sınıfının bu sefer de sosyalist devrim için savaşması gerekeceğini belirtiyorlardı.

Ekim 1847'nin ortasında Engels Paris'e vardı. Komünistler Birliği'nin, programın tartışılacağı ikinci kongresinden önce yapılacak büyük bir hazırlık çalışması vardı.

Kasım sonunda Engels, Marx'a, adını «Komünist Manifesto» koymayı düşündüğü bu program tasarısının bir müsveddesini hazırladığını haber verir. «Biraz da ad üzerinde düşün» diye yazıyordu. Engels, Marx'a; «Bence yapacağımız en iyi şey, dini şekilden vazgeçmek ve başlık olarak 'Komünist Manifesto'yu koymaktır. Orada az çok tarihten de bahsetmek zorunda kalacağımıza göre, benimsediğimiz şekil hiç de uygun düşmüyor. Ben burada yaptığımı getireceğim; sadece anlatıyorum, fakat çok kötü kaleme alınmış, çünkü çok rahatsız edildim. 'Komünizm Nedir?' sorusuyla başlıyorum, sonra hemen proletaryaya geçiyorum, kökeni, onu eski işçilerden ayıran şey, proletarya ile burjuvazi arasındaki karşıtlığın gelişimi, buhranlar, sonuçları. Bütün bunlara karışmış olarak bir sürü ikinci dereceden şeyler ve nihayet, ortada sergilenebileceği oranda komünist partinin siyaseti.»[10]

Böylece Engels Komünist Manifesto'nun *Komünizmin İlkeleri* adıyla tanınan ilk tasarısını hazırlamış oluyordu.

Komünistler Birliği'nin ikinci kongresi Kasım ve Aralık 1847'de Londra'da toplandı. Marx ve Engels delege olarak bu-

---

[10]– *K. Marx ve F. Engels, Correspondance, c. I, Paris, 1931, s. 138.*

lundular: Biri Birliğin Brüksel şubesini, öbürü Paris şubesini temsil ediyordu.

Marx ve Engels'in yeni teoriyi muzaffer bir şekilde savundukları uzun ve fırtınalı tartışmalar sonunda, destekledikleri ilkeler oybirliğiyle onandı ve onlara bir manifesto hazırlama işi verildi.

Marx ve Engels Londra'da bulundukları süre içinde komünist işçilerle ve çeşitli ülkelerin demokratlarıyla ilişkilerini geliştirdiler. 1830 Polonya ayaklanmasının yıldönümü şerefine yapılan uluslararası demokratik mitingde bulundular. Bu mitingdeki konuşmalarında, proletaryanın milliyetler meselesindeki siyasetini ana hatlarıyla çizdiler. Engels kısa söylevinde, daha sonra proletaryanın bu meseledeki temel yönetici ilkesi olacak anlayışı anlattı: «...Hiçbir millet, bu kazanç bütün diğerlerinin de yararına olmazsa, özgür olamaz.»[11]

Aralık 1847'nin ortasında Marx ve Engels, Brüksel'e gitmek üzere Londra'd ayrıldılar. ısa bir süre sonra, Marx Komünistler Birliği programının son düzeltmelerini yaparken, Engels yeniden Paris'e gitti.

Şubat 1848'de Londra'da *Komünist Partisi Manifestosu (Komünist Manifesto)* çıktı. Bilimsel komünizmin programını açıklayan bu ilk belge, daha sonra Engels'in yazdığı gibi, sosyalist literatürün en yaygın uluslararası eseri, Sibirya'dan Kaliforniya'ya kadar bütün ülkelerin milyonlarca işçisinin ortak programı oldu.

Komünist Partisi Manifestosu ilk kez olarak proletaryanın devrimci teorisi bilimsel komünizmin kısa ve tam bir dökümünü kapsar. «Bu eser» der Lenin, «yeni dünya anlayışının, toplumsal hayata uzanan aklı başında materyalizmin, evrimin en geniş ve en derin bilimi diyalektiğin, sınıflar savaşı ve yeni bir toplumun, komünist toplumun yaratıcısı proletaryaya, dünya tarihinde düşen devrimci rolün teorisini dikkate değer bir açıklık ve güçle sergiliyor.»[12]

---

[11]– *E. Dolléans, Histoire du mouvement ouvrier (1830-1871), Paris, 1957, s. 216.*
[12]– *V. Lenin, Oeuvres, c. XXI. s. 42.*

— V —

1848-1849 Devriminde Engels

Komünist Partisi Manifestosu'nun yayımlanması Avrupa'da büyük devrim olaylarıyla aynı zamana rastladı.

Ocak 1848'de Sicilya'da bir isyan patladı. 23 ve 24 Şubat'ta küçük burjuvazi tarafından desteklenen Paris işçileri kahramanca barikat savaşlarıyla «bankacıların kralı» Louis-Philippe'in ordusunu bozguna uğrattı ve yeni kurulan geçici hükümeti, cumhuriyeti ilan etmeye mecbur bıraktı. Şubat sonu ve Mart başında devrim dalgası Fransa'ya komşu devletler: Baden'e, Württemberg'e Bavyera'ya, Saksonya'ya sıçradı. Ulusal bağımsızlık devrimci hareketi, yedi buçuk ulus mozayiği Avusturya'ya ait olan Macaristan'da da gelişi. 13 Mart'ta bizzat Avusturya başkenti Viyana'da ve 18 Mart'ta Prusya başkenti Berlin'de devrim meşaleleri yandı. Son olarak İngiltere'den yeni bir Çartist hareket dalgası yükseldi.

Mutlak monarşilerin alaşağı edilmesi, feodal toprak mülkiyetinin yıkılması, yabancı boyunduruğunun sonu, birleşmiş demokratik, ulusal devletlerin kurulması, bütün bunlar bu dönemin tarihsel görevleriydi. Marksizmin kurucuları, sınıf savaşlarının uygun bir durumunda, burjuva devriminin bir takım Avrupa ülkelerinde proletarya devrimine hemen kapı açabileceğini umuyorlardı.

Fransa'daki devrimin arifesinde, işçiler arasında devrimci faaliyetinden dolayı Fransız hükümetince Paris'ten atılan Engels, tekrar Brüksel'e taşınır. Fakat bu şehirdeki günleri çok kısa sürer. Fransa'da Şubat devriminin başlamasından sonra Marx ve Engels, devrimci mücadelenin merkezi Paris'e gitmeyi kararlaştırırlar. Belçika hükümeti bu tasarının gerçekleşmesini hızlandırır: 3 Mart'ta Marx kendisine ülke topraklarını 24 saat içinde terketmesi emrinin tebliğ edildiğini görür ve hemen Fransa başkentine doğru yola çıkar.

Engels Paris'e geldiğinde, Marx büyük bir devrimci faaliyet göstermiş bulunuyordu. Kendisine verilen vekâlet sayesinde Komünistler Birliği'nin yeni bir Merkez Komitesini kurmuştu.

Yeni Merkez Komitesi'nin önüne gelen ilk sorun, vatanlarına dönüp, orada devrimci faaliyete girişme aşkıyla yanıp tutuşan Paris'te toplanmış binlerce kişilik Alman siyasi mültecilerinin çıkışı oldu. «O sıralar Paris'te devrimci lejyon tutkusu ortalığı kasıp kavuruyordu. İtalyanlar, İspanyollar, Belçikalılar, Hollandalılar, Polonyalılar, Almanlar vatanlarını kurtarmaya gitmek için çeteler halinde gruplaşıyorlardı»[1] diye yazar Engels.

Marx ve Engels bu «devrimcilik oyunu»na sert bir şekilde karşı çıktılar. Ama aynı zamanda da, devrim davasına kazanılmış Alman işçilerini başından savmak ve işsizlik yüzünden fazla haline gelmiş bu işgücünden kurtulmak için bir «Alman Gönüllüleri»n kurulmasına yardım eden ve sınırda gönüllüleri Prusya hükümetine teslim edecek olan Fransız hükümetini de teşhir ediyorlardı. Alman devrimine ilişkin strateji ve taktiklerinde Marx ve Engels, bu devrimin çözmek durumunda olduğu nesnel tarihsel sorunlardan ve Almanya'daki sınıfların gerçek güçleri arasındaki ilişkilerden yola çıkıyorlardı.

1848 Alman devriminin başlıca görevi (dört şehir dışında) her birinin ayrı hanedanı, maiyeti, ordusu, ağırlığı, tutumu olan

---

[1]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. III, Moskova, 1970, s. 139.*

çeşitli boyutlarda 38 devleti kapsayan ülkenin siyasal bölünmüşlüğüne ve iktisadi geri kalmışlığına bir son vermekti.

Almanya'nın birleşmesi iki biçimde gerçekleşebilirdi: Ya bir devrimle, ki bu birleşik demokratik Almanya cumhuriyetinin kurulmasını sağlayacaktı, ya da bir karşıdevrimle, ki bu da, birliğin, en kuvvetli devleti, yani Prusya ya da Avusturya'nın çevresinde kurulması sayesinde olurdu.

Almanya'nın bundan sonraki gelişimin kaderini belirleyecek tarihin bu kritik döneminde Marx ve Engels kararlı proleter devrimciler olarak bütün ortaçağ kalıntılarının tam anlamıyla ortadan kalkması ve birleşik demokratik Almanya'nın yaratılması için mücadele ettiler.

Mart sonunda Marx ve Engels, içinde Alman devriminde proletaryanın siyasi platformunu ifade ettikleri «Komünist Partisinin Almanya'daki Talepleri» adlı geniş kapsamlı bir belge oluşturdular. Bu «talepler»in başında Almanya burjuva devriminde komünistlerin başlıca sloganı olan: Tek ve bölünmez bir Almanya cumhuriyetinin ilanı bulunuyordu. Marksizmin kurucuları birleşik bir demokratik cumhuriyetin kurulmasını, proletaryanın sosyalizmin kurulması için bundan sonraki mücadelesini kolaylaştıracak zorunlu bir şart olarak görüyorlardı. Onun arkasından şu büyük talepler geliyordu: Halkın tümüyle silahlandırılması, köylülere ağır yükler yükleyen feodal yükümlülüklerin hiçbir tazminat öne sürülmeden kaldırılması, feodal arazilerin, madenlerin, taşocaklarının ve ulaşım araçlarının devlet mülkü haline dönüştürülmesi, bütün özel bankaların yerine bir devlet bankası kurulması, kiliseyle devletin ayrılması, müterakki vergilerin koyulması, ulusal atelyelerin kurulması vb.

Alman burjuva devrimini proletarya devriminin bir başlangıcı olarak ele alan Marx ve Engels, yukarıda sözü edilen taleplerden başka, *Komünist Partisi Manifestosu*'nun «hareketin gelişimi içinde», «kendi kendilerine aşacak» ve bütün üretim tarzında bir devrime yolaçacak olan dediği, bir takım geçiş tedbirleri önerdiler.

Komünistler Birliği Merkez Komitesi üyeleri tarafından imzalanan «Komünist Partisinin Almanya'daki Talepleri» broşür halinde basıldı ve Almanya'ya dönen işçilere siyasi talimat olarak *Komünist Partisi Manifestosu*'yla aynı zamanda dağıtıldı. Aynı anda Marx ve Engels, Komünistler Birliği üyelerine, Almanya'da işçi örgütlerinin kurulması için emir verdiler.

Bütün bu hazırlık çalışmasını yürüttükten sonra, devrim ateşiyle tutuşmuş vatanlarına dönmek için kendileri de yanıp tutuşan Marx ve Engels, Nisan başında Paris'i terkettiler ve aynı ayın 11'inde Köln'e vardılar.

Bu tarih, Marx ve Engels'in Alman devrimine doğrudan katılmalarının başlangıcıdır.

Marx ve Engels Almanya'ya geldiklerinde, işçilerin ve küçük burjuvazinin şehirlerde, köylülerin ise kırda ayaklanmaları, mutlakiyetçi feodal rejime ilk darbelerini vurmuş ve hükümeti ödünler vermeye zorlamıştı bile. Buna rağmen zafer meyvalarını toplayan, her yerde büyük burjuvazi oldu.

İktidara geldiğinde, liberal burjuvazi, karşıdevrime her an biraz daha keskince karışan, karşıdevrimci bir güç olarak kendini göstermekte gecikmedi. Daha eski düşmanlarının –mutlak monarşi, feodal toprak aristokrasisi, bürokrasi– işlerini bitirecek zaman bulamamıştı ki, proletaryanın şahsında yeni bir düşman edindi. Alman proletaryasının gerçekte olduğundan değil, fakat olmakla tehdit ettiğinden ve Fransa proletaryasının olmuş olduğundan korkan burjuvazi, selameti monarşi ve soylulukla uzlaşmakta görüyordu.

Burjuvazice yürütülen ihanet politikası yüzünden, devrim daha hiçbir yerde tam bir zafer kazanamamıştı. Fiili iktidar –ordu, polis, devlet aygıtı– toprak sahipleri sınıfının ve onların monarşilerinin elindeydi. Son kavganın hâlâ verilmesi gerekiyordu.

Marx ve Engels, geldiklerinde Almanya'da durum işte böyleydi.

Kalacakları yer olarak Köln'ü seçmiş olmaları tesadüf değildi. Köln, burjuvazinin siyasi faaliyetinin özellikle yoğun olduğu

ve emekçi yığınların siyaseti, Almanya'nın geri kalan yerlerine oranla daha erken ilgi duymaya başladıkları sanayileşmiş bir eyalet olan Ren Bölgesi'nin merkezi ve aynı zamanda da Alman işçi hareketinin en büyük merkezlerinden biriydi. Sonuç olarak, Napolyon Kanunları'nın yürürlükte olduğu bu şehir, büyük bir günlük devrimci gazete çıkarmayı tasarlayan Marx ve Engels'in planlarını gerçekleştirmeleri için daha uygun koşullara sahipti.

Devrimci bir kitle organı çıkartmak, Marx ve Engels'in çizdikleri stratejik ve taktik planı uygulamak için önceden bulunması gereken koşulların en önemlilerinden birini teşkil ediyordu. Burjuva demokratik devrimini tamamlamak, sona erdirmek ve aynı zamanda yığınları sosyalist devrime hazırlamak söz konusuydu.

Devrimden çok önceleri, bu görevi başarıyla yerine getirebilmek için başlıca koşulun proletaryanın öncü partisinin varlığı olduğuna birçok kez dikkatleri çeken Marx ve Engels bu partiyi örgütlemeye ve üyelerini güçlendirip eğitmeye başlamışlardı bile. Almanya'ya geldiklerinde, Komünistler Birliği'nin şubelerinin ve işçi örgütlerinin kurulması için bir seri tedbirler alarak çalışmalarını bu yönde devam ettirdiler. Fakat bütün Almanya'da bağımsız bir proletarya partisi kurma mücadelelerinde Marx ve Engels müthiş zorluklarla karşılaştılar. O dönemde çoğunluğu sanayi işçileri değil, zanaatkârlar olan Alman proletaryası zayıftı, az örgütlenmişti ve küçük burjuva hayal ve ön yargılarını taşıyordu. İktisadi olarak geri, siyasi olarak parça parça bir durumda olan o zamanki Almanya, yığınsal bir proletarya partisinin partisinin kurulması için gereken koşullara sahip değildi. Komünistler Birliği'nin bütün ülkeye dağılmış ikiyüz üçyüz üyesi, birden kıpırdanmaya başlayan büyük halk yığını içinde kayboluyordu.

Sekterliğin bütünüyle yabancısı olan Marx ve Engels Alman proletaryasının o zamanki düzeyini göz önünde bulundurma zorunluluğunda idiler. Buna göre olayların çok önünde gitmemek ve yığınlardan kopmamak için Almanya'ya geldiklerinde, o dö-

nemde Almanya'da gelişmiş olan demokratik harekete katılmaya ve orada pratik olarak proleter olan öncü kanatta, solda bir yer tutmaya karar verdiler. Bu koşullar altında kuracakları gazetenin bayrağı «demokrasiden, ama her yerde en ufak bir fırsatta özgül bir şekilde proleter olan niteliğini hissettiren bir demokrasiden, başkası olamazdı»[2].

Bu amaca ulaşmak için Marx ve Engels, Demokratik Köln Derneği'ne yazıldılar ve bütün yandaşlarına aynı taktiği salık verdiler. Gazetenin çıkışını hazırlamak için yoğun bir faaliyete giriştiler.

1 Haziran 1848'de *Neue Rheinische Zeitung*'un ilk sayısı «Demokrasinin Organı» alt başlığı ile çıktı. Yazı kurulunun üyeleri: başyazar Karl Marx, Heinrich Bürgers, Ernest Dronke, Friedrich Engels, Georg Weerth, Ferdinand Wolff ve Wilhelm Wolff'tu.

Bu gazete sadece, proletaryayı 1848-1849 yıllarının sınıf savaşlarının heyecanlı olaylarından haberdar eden tek proleter devrimci organ olmasıyla değil, aynı zamanda o olayları yazılı makalelerle yorumlamada gösterdiği devrimci sabrıyla da dikkatleri çekiyordu.

Başta, Marx başyazar olarak diğerlerine oranla az yazıyordu: Genel siyasi doğrultudan sorumluydu ve örgütlenme meselelerini halletme ağır bir görev olarak daha çok ona düşüyordu. *Neue Rheinische Zeitung*'da çıkan siyasi makalelerin başlıcaları da, başka alanlardaki gibi hayranlık verici bir şekilde birbirlerini tamamlıyorlardı.

Engels kendisini bir devrimcinin tüm ataklığı ve neşesiyle işine veriyordu. «O zamanlar devrimci bir dönemdi» diye hatırlar Engels daha sonraları, «böyle bir sırada günlük basında çalışmak büyük bir zevktir. Her kelimenin etkisi bizzat kendi gözleriyle görülür: Makalelerin bomba gibi nasıl patladıkları, atılan

---

[2]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. III, Moskova, 1970, s. 174.*

güllenin nasıl gümbürdediği görülür.»[3]

Neue Rheinische Zeitung en acil ve en önemli görev olarak, devrimin Mart kavgalarıyla sona erdiği ve geriye sadece meyvaları toplama işinin kaldığı yolunda çok yaygın hayallerle mücadeleyi görüyordu. Engels bu tavrı kınayarak alaylı bir şekilde şöyle yazıyordu: «Ve bu, temiz yürekli Alman, aslında bir kez daha, senin kaderinde... Polis devletiyle işinin bittiğini mi sanıyorsun? Hayal! Serbest toplantı yapma hakkına, basın özgürlüğüne, halkın silahlandırılmasına ve sana Mart barikatlarının üstünden bağrılan diğer güzel sözlere mi inanıyorsun? Hayal, sadece ham hayal!

Ama tatlı sarhoşluk bitince,
Aziz dostum, donakalırsın.»[4]

Bu hayallerle mücadele ederken, Marx ve Engels, burjuva devriminin görevlerinin bir tekini bile yerine getirmeyen ve devrimci halktan korkarak, gericilikle bir müdafaa ve saldırı ittifakı imzalayan büyük burjuvazinin oynadığı kalleşçe rolü de teşhir ediyorlardı.

Marksizmin kurucuları için, devrimin zafer yolunda gelişiminin başlıca koşulu devrimci bir halk diktatörlüğü teorisiydi. «Bir devrimden sonra, devlet içinde hüküm süren her düzen bir diktatörlüğü, hem de yılmaz bir diktatörlüğü zorunlu kılar»[5] diye belirtiyordu *Neue Rheinische Zeitung*.

Engels bir seri makalede proletaryanın milliyetler siyasetinin temellerini koyar ve 1848-1849 Devrimi koşullarındaki somut şekillerini ifade eder. Almanya'nın boyunduruğu altında bulunan bir sürü halkın; Macar, İtalyan, çeşitli Slav halklarının milli mücadelelerinin sınıf niteliklerini, kapsamlarını ve itici güçlerini tahlil eder.

---

[3]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. XVI, II e partie, s. 68 (Rusça baskı).*
[4]– *K. Marx ve F. Engels, la Nouvelle Gazette Rhénane; Paris, 1963, s. 299*
[5]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. VI s. 444 (Rusça baskı).*

Engels büyük bir devrimci güç ve tutkuyla, Almanya'nın diğer halkları köleleştirmesi siyasetini devam ettiren büyük burjuvazinin kalleşliğini teşhir ediyordu.

Engels, devrimin çıkarları için, ezilen ulusların kurtulmalarının zorunlu olduğunu, bunun mutlakiyetçi feodal düzene bir darbe vuracağını ve köle ulusları ortak devrimci mücadeleye çekmek için güçlü bir araç olacağını belirtiyordu. Ulusal azınlıklara vurulan boyunduruğun yıkılmasında, Engels sadece, Almanya'nın günahlarını bağışlatması için bir olanak değil, Alman halkının özgür demokratik bir ulus olarak gelecekteki gelişiminin zorunlu bir koşulunu da görüyordu.

Marx ve Engels için milliyetler sorunu soyut, bağımsız bir sorun değil, fakat devrimin genel tavrının can alıcı bir parçasıydı. Bu da çeşitli halkların ulusal mücadelelerini değerlendirmedeki farklılıkları açıklar. Somut durumun 1848-1849'da kendini dayattığı şekliyle Marx ve Engels, Polonyalılar'ın ve Macarların ulusal kurtuluş hareketini kararlı bir şekilde destekliyorlardı. Prag'da Çeklerin Avusturya boyunduruğuna karşı ayaklanmasını da onaylıyorlardı. Bununla beraber Rus Çarlığı ve Habsburg Monarşisi, Çekleri ve Avusturya İmparatorluğu'nun diğer Slav halklarını, demokratik Alman hareketine karşı kışkırtmaya ve milli mücadelelerini gerici amaçlar için kullanmaya başlayınca, bu halkların milli mücadelesine karşı takındıkları tutum değişti. Avusturya Slavlarının ulusal hareketinin bu aşamada açıkça devrim güçleri için zayıflatıcı ve gerici kampı güçlendiren bir etken olduğunu sanarak, «Macaristan'da Devrimci Savaşı», «Demokratik Panslavizm» makalelerinde ve daha sonra *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim* adlı eserinde bir takım hatalı fikirler öne sürdü. Böylece Engels, artık Avusturya Slavlarının tarihsel rollerinin sona erdiğini ve bağımsız, ulusal bir gelişme için gerekli koşulların onlarda noksan olduğunu ifade ediyordu. Bu doğru olmayan ve tarihçe yalanlanan görüş, Engels'in küçük halkların kaderi üzerine sahip olduğu yanlış fikirden ileri geliyordu. Engels gelişmeleri sırasında bu halkların daha önemli

uluslarca gittikçe öğütülüp sindirilebileceklerini sanıyordu. Gelişen kapitalizmin merkezileşme ve büyük devletler kurma eğiliminin yanı sıra bir başka eğilimi de, küçük halkların ulusal mücadelelerinin doğuşunu ve yabancı boyunduruktan kurtulma ve bağımsız ulusal devletler kurma dileklerini yarattığını göz önünde bulundurmuyordu. Büyük halk yığınları mücadeleye sürüklenip, bilinçleri artıp, örgütlenmeleri yetkinleştikçe, bu ulusal kurtuluş mücadelesi gittikçe daha demokratik ve ilerici bir nitelik kazanır ve devrimci mücadele cephesinin zayıflamasını değil, güçlenmesini getirir.

Marx ve Engels'in politik ve pratik çalışmaları, kendi özel bağımsız çizgilerini sürdürerek, üyelerinin hatalarını ve hayallerini eleştirmek ve yığınları davalarına kazanmak için katıldıkları Demokratik Kôln Derneği içinde geçti.

Karşıdevrim saldırıya geçtikçe ve son kavga zamanı yaklaştıkça, Marx ve Engels'in bu eleştirileri de o oranda sert oluyordu.

Haziran 1848'de Paris proletaryasının ağır yenilgisi, bütün Avrupa'da karşıdevrim saldırısının işareti oldu. Burjuvazi, işçileri dört günlük kahramanca bir barikat mücadelesinden sonra kanla boğulan bir ayaklanmaya kışkırttı.

Karşıdevrim saldırısının Prusya Ren'i halk yığınlarını harekete geçirme gibi bir etkisi oldu. Engels, yığınları, zincirinden boşanmış karşıdevrime karşı mücadele için örgütleme görevine koyuldu. 13 Eylül'de Engels, *Neue Rheinische Zeitung* tarafından tertiplenen dev bir mitingte konuştu. Miting, onun önerisi üzerine oybirliğiyle, Berlin Ulusal Meclisi'ne, onu, hükümetçe tezgâhlanan zorla dağıtılmaya boyun eğmemeye ve silâhlı bir direniş örgütlemeye çağıran bir başvurma yapılmasını kararlaştırdı.

Başkentinde *Neue Rheinische Zeitung* çıkan ve Marx ve Engels tarafından yönetilen Komünistler Birliği'nin genel kurmayının bulunduğu Ren Bölgesi'ndeki kitlesel hareketin coşkun atılımları, Prusya hükümetini çok kuşkulandırıyordu. Hükümet, yı-

ğınları kışkırtmak ve bir kıyım yapmak üzere uygun bir fırsat kollayarak Ren eyaletindeki askeri birliklerin sayısını artırdı.

Neue Rheinische Zeitung, yalvarıp yakararak yığınları, zamanından erken bir ayaklanmaya karşı uyarıyordu. 25 Eylül'de hükümet, Köln işçi hareketinin gözde militanları Schopper ve Backer'i pravokasyonla tutukladı. İşçi Birliği'nin en sevilen liderlerinden biri olan Joseph Moll da tutuklanmayla tehdit edilmişti. İşçiler Moll'un tutuklanmasına karşı çıkmayı kararlaştırdılar ve Prusya askeri birliklerinin yaklaşmasından haberli olarak çarçabuk barikatları kurmaya giriştiler. Marx, Engels ve yandaşları, yığınları zamanından önce bir eylemden alıkoymak için dünyanın güçlüğünü çektiler. «Hiçbir büyük meselenin bütün halkı mücadeleye itmediği ve demek ki her ayaklanmanın başarısızlığa mahkûm olduğu bir anda bir ayaklanma başlatmak o kadar düşüncesizce olurdu ki» diye yazıyordu gazete, «gelecek günlerde önemli olaylar meydana gelebilir ve böylece kesin savaş gününün arifesinde her türlü döğüş yeteneğinden yoksun olma tehlikesiyle karşılaşılırdı.»[6]

Kışkırtmaları başarısızlığa uğradıktan sonra, 26 Eylül'de, yetkililer Köln'de sıkıyönetim ilan ettiler, halk milislerini silahsızlandırdılar, demokratik örgütleri ve işçi örgütlerini, tıpkı gazeteler gibi, tabii bu arada *Neue Rheinische Zeitung*'u da yasakladılar. Aynı anda gazetenin bazı yazarları, bu arada Ren Bölgesi'ndeki Eylül yığın hareketinin örgütleyicileri ve yöneticileri arasında özellikle etkin gözüken Engels hakkında da tutuklama emri verildi.

Prusya askerlerinin eline düşmek ve böylesine yoğun bir devrimci çalışma sırasında hapiste bulunmak istemeyen Engels, Köln'den kaçtı. Barmen'de ailesiyle fırtınalı bir görüşmesi olur ki, bu da devrimci faaliyetinin babasında uyandırdığı öfke göz önünde tutulursa hiç de şaşırtıcı değildir. Engels Almanya'dan

---

[6]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. VI, s. 460 (Rusça baskı).*

Brüksel'e geçti. Yerel polis geliş haberini alır almaz hemen tutuklamasına karar verdi ve birkaç saat sonra kendisine refaket ederek, «bir serseri gibi» Fransız-Belçika sınırına götürdü. Engels buradan Paris'e gitti.

Muzaffer karşıdevrimin şehri Fransa başkenti, Engels üzerinde en kötü izlenimlerinden birini bıraktı.

Engels, Paris'i Şubat 1848 günlerine göre Ekim 1848 Paris'i ile karşılaştırarak, *Paris'ten Bern'e* yolculuk notlarında şunları yazar: «O zamanki Paris'le bugünkü arasında 15 Mayıs oldu, 25 Haziran oldu, şimdiye dek dünyanın görmediği en zorlu müçadele oldu, kandan bir deniz oldu. Cavaignac bombaları Parislilerin yenilmez neşesini sildi süpürdü. Artık Marseillaise'in sesi duyulmuyor... İşçilere gelince, ekmekten yoksun ve silahsız, sürekli şaşkınlıkla dişlerini sıkıyorlardı... Fakat Paris ölmüştü, bu artık Paris değildi...

Artık bu ölü Paris'te uzun süre kalamadım, diye not düşer Engels, nereye olursa olsun başka bir yere gitmeliydim. Başlangıç olarak İsviçre'ye yöneldim. Çok az param vardı, onun için yürümek zorunda kaldım...

Bir sabah vakti yola koyuldum ve rastgele Güneye doğru yürümeye başladım.»[7]

Paris İsviçre yolunu yaya olarak katedebilmek için Engels'e iki hafta yetti. Önce Cenevre'de, sonra Lozan'da ve orada Marx'tan para sağladıktan sonra gittiği ve bir süre kaldığı Bern'de bulundu.

Devrimci karışıklıkların dışında bulunmuş taşra gelenekli küçük burjuvalar ülkesi İsviçre'de geçirdiği zorunlu günler, Engels'in mücadeleci niteliğine ve devrimci savaşa doğrudan katılma ateşine tam anlamıyla ters düşüyordu. Fakat Marx, Engels'i Almanya'ya dönmekten alıkoyuyordu.

Aslında Engels'in dışarıdaki günleri, mücadelenin tam orta-

---

[7]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. VI, s. 522-523 (Rusça baskı).*

sında bulunma isteğiyle yanıp tutuşan Engels'in düşündüğü gibi hiç de öyle, «işsiz güçsüz oturup kalarak» geçiniyordu. İsviçre işçi hareketine katıldı. Aralık 1848'de kendisine «proletarya davasının emektar savaşçısı» olarak bu görevi vermiş bulunan Lozan İşçi Birliği'nin delegesi olarak Bern işçi kongresinde bulundu. Engels Bern'de *Neue Rheinische Zeitung* için bazı yazılar, özellikle karşıdevrime karşı mücadelelerinde ayaklanan Macarlar tarafından kullanılan devrimci metotları coşkuyla onayladığı «Macaristan'da Devrimci Savaş» adlı makalesini yazdı.

Engels ancak Ocak 1849 ortasında Almanya'ya dönebildi.

Köln'e geldiğinde devrim zor günler yaşıyordu. Karşıdevrim her cepheden saldırıyordu.

7 Ocak'ta Engels ve Marx, yetkililere hakaretten mahkeme önüne çıkma durumunda kaldılar. Yargılama sırasında sanıklar savcı oldular. Mahkeme bir mahkûmiyet kararı vermeye cesaret edemedi ve sanıkları beraat ettirdi.

1849 ilkbaharında Almanya'da durum özellikle gerginleşti. Karşıdevrim son darbeyi vurmak için güçlerini toparlıyordu. İki düşman kamp, devrim ve karşıdevrim son saldırı güçlerini harekete geçiriyordu.

Uzlaşmaz olanı uzlaştırmaya, son karşılaşmayı baştan savmaya, yığınları hareketsiz bırakmaya çalışan kararsız, sallantıda ara unsurlar, şimdi özellikle tehlikeli oluyorlardı. Oysa gelecekteki kavgaların yönetimi, kesinlikle bu unsurların, yani kalabalık Alman küçük burjuvazisinin temsilcilerine düşme tehlikesi altındaydı. Zaten *Neue Rheinische Zeitung*'un ilk sayısından itibaren yorulmadan küçük burjuva demokrasisi şeflerinin kararsızlıklarının ve hayallerinin üzerine gitmiş olan Marx ve Engels'de yığınları bu demokrasinin etkisinden kurtarmaya çalışacak eleştirilerini yoğunlaştırıyorlardı.

Nisan 1849'un ortasında Marx, Engels ve yandaşları, küçük burjuva demokrasisiyle ilişkilerini kopardılar. Yönettikleri Köln İşçi Birliği, Demokratik Dernek'ten ayrıldı. İşçi yığınlarının edindiği siyasi tecrübe, öncü işçilerin, küçük burjuva demokra-

sisi tarafından hayal kırıklığına uğratılmaları, bütün bunlar, şimdi bir proletarya partisinin kurulması meselesini gündeme getirmeye izin veriyordu. Marx ve Engels proletaryayı birleştirmek için çabalarını iki misli arttırdılar. Tüm Almanya çapında işçi örgütleri birliğinin kurulmasına gitmeden önce, Köln İşçi Birliği'ni bütün Ren eyaleti ve Vestfalya işçi örgütlerinin bir merkezi haline dönüştürmek isterler. Bütün Almanya'ya dağılmış bulunan Komünistler Birliği üyelerine emirler dağıtıp onları yerel işçi örgütleri kurmak için canlı bir şekilde davranmaya cesaretlendirerek ilişkilerini güçlendirirler.

Pek yakın son kavgaları beklerken *Neue Rheinische Zeitung*'un tutumu da gitgide şiddetlenir ve coşkunlaşır. Resmen demokrasinin bir organı olduğu halde, gazete her geçen gün biraz daha açıkça ve kesin olarak, gerçek proleter niteliğini ortaya koyar. Her sayısı, her özel baskısı, hazırlanılan mücadelenin damgasını taşır. Özellikle Nisan ve Mayıs özel sayıları son kavgaya hazırlanılması için halka gerçek bir çağrıdır.

Mayıs başında Batı ve Güney Almanya'da (Saksonya, Ren eyaleti, Vestfalya, Pfalz ve Baden ülkeleri), başında her yerde küçük burjuvazinin bulunduğu bir ayaklanma patlar.

Marx ve Engels isyan eden yığınlara yardım etmeye, harekete bilinçli bir yön vermeye, ona mücadelenin örgütlenmesinde destek sağlamaya çalışıyorlardı.

Bir sanat olarak nitelendirdiği ayaklanmaya ilk somut Marksist yaklaşım örneği, isyan planının hazırlanmasında başlıca rol, Engels'indir.

Engels esas saldırın tek doğru yönünü, isyan eden Baden ülkesinden kuzeye, alınması ayaklanmayı bütün Almanya'yı kucaklayacak bir harekete dönüştürerek büyük bir moral ve politik düzey yaratacak olan Frankfurt am Main'e (Alman Ulusal Meclisi Frankfurt'ta bulunuyordu) doğru belirledi. Üstelik Frankfurt'un alınmasının büyük bir stratejik önemi de vardı, çünkü böylece ayaklananların eline, Main'den başlayarak uzanan çizgi geçecek ve devrim güçlerinin kuzeybatıya, Prusya Ren'inin

ayaklanmış bölgeleri yönünde saldırılarını sürdürmeleri için bir köprü başı yaratacaktı.

Engels için, askeri operasyonların zaferle sonuçlanması için mutlaka zorunlu koşul, isyancı güçlerin içsel olarak sağlamlaşmaları, örgütlenmeleriydi. «İsyancı güçleri merkezileştirmek, gerekli mali kaynakları elinin altında bulundurmak ve hemen bütün feodal kalıntıları yıkarak ülkenin en kalabalık tarım nüfusunun harekete ilgisini çekmek, mutlaka zorunluydu. Askeri meseleler için genel merkezi bir güç oluşturulması, Baden ülkesinden ve Pfalz'dan başlayarak para çıkarmak, Baden ülkesindeki ve devrim ordusu tarafından işgal edilen yerlerdeki bütün feodal kalıntıların yıkılması harekete çok daha canlı bir nitelik kazandırmaya yeterdi.

Fakat bütün bunlar, daha ilk andan itibaren, çabuklukla yapılmalıydı; sadece bu, başarının güvencesi olabilirdi.[8]»

Yığınların devrimci enerjilerinin iki misline çıkarılması, bu hareketin katı merkezi yönetimi ve eylemlerin cüretkârlığı ve çabukluğu olguları, Engels tarafından çizilen isyan planının hakim çizgileriydi.

Engels'in özellikle dikkatini çeken ayaklanmanın ikinci odağı, başında, devrimci proletaryanın genel merkezi *Neue Rheinische Zeitung*'un bulunduğu, büyük fabrika işçisi yığınlarıyla Ren eyaletiydi. Bununla beraber, politik ve stratejik durum hakkında çok doğru fikir yürüten Engels, sadece özellikle uygun koşulların, Prusya Ren'ini ayaklanmanın güçlü bir etkeni haline getirebileceğini düşünüyordu. Bu bölgenin yedi kaleyle kuşatılmış, Prusya ordusunun yaklaşık üçte biri tarafından işgal edilmiş ve her yönde demiryolu hatlarıyla örülmüş olduğu bir gerçekti. Bu koşullar altında Ren Bölgesi'nin, dışardan enerjik devrimci operasyonlara, ayaklanan diğer yerlerden gelecek, Ren'in üzerinde karşıdevrimce yoğunlaştırılmış askeri güçler arasında bir

---

[8]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. VIII, s. 124 (Rusça baskı).*

gedik açmaya, askeri kumanda zincirini parçalamaya, askerler arasında devrimci eğilimleri güçlendirmeye yetenekli etkin bir yardıma ihtiyacı vardı. Engels ayaklanma planını, Avrupa'daki devrimci mücadelenin genel görünümüne, Fransa'daki ve İtalya'daki yeni devrimci coşkuya ve Macaristan'daki devrimci silahlı mücadeleye bağlıyordu.

9 ve 10 Mayıs günü Ren eyaletindeki Bergisch-Markche sanayi bölgesinde, başkaları yanında Elberfeld, Solingen, Hagen ve İserlohn'a da yayılan bir isyan patladı.

İsyanı haber alan Engels, hemen Ren'in sağ kıyısının ayaklanmış bölgelerine bir yardım planı hazırladı. Bu planın esasını Engels şöyle çizmişti:

«Kalelerde ve şehir garnizonlarında bütün gereksiz kavgaları önlemek önemliydi;

Ren Bölgesi garnizonunun güçlerini bulundukları yerde tutmak için, Ren'in sol kıyısındaki küçük şehirlerde, kalelerde, sanayi bölgelerinde ve kasabalarda bir şaşırtma hareketi yapılmalıydı;

Nihayet eldeki bütün güçleri Ren'in sağ kıyısında ayaklanmış bölgeye aktarmanın, isyanı yaymanın ve orada bir devrim ordusunun çekirdeğini oluşturmak için çalışmanın sırasıydı.[9]» .

Bu plandan dostlarını ve silah arkadaşlarını haberdar ettikten sonra, Engels kalemini bir tüfekle değiştirdi ve 10 Mayıs'ta doğduğu eyalet Wuppertal'a, Elberfeld'e vardı.

Geldiğinde üzüntü verici derecede aşırı bir şaşkınlık, düzensizlik ve karışıklık tablosu ve hareketi yönetmekte olan küçük burjuva Kamu Selameti Komitesi'nin kendini dayatan enerjik tedbirleri alma yeteneğinden yoksun olduğunu gördü.

Burjuvalarda ve ödlek küçük burjuvalarda terör hissi uyandıran *Neue Rheinische Zeitung* yazarlarından birinin «kızılların partisi»nin şeflerinden birinin, Engels'in, sadece gelişi bile Elberfeld burjuvazisini korkuttu. Engels'in canlı faaliyeti, planları

---

[9] – *A. g. e., t. VII, s. 414.*

ve titizliği onları öfkeye düşürdü. Engels'in «tesis etmeye» çalıştığı «terör egemenliğinin» korkuluğunu havada sallayarak, her türlü dedikoduyu ve iftirayı yayan burjuvalar, halkın dar kafalı tabakalarını Engels'e karşı ayaklandırmaya çalıştılar. Burjuvazinin baskısı altında Kamu Selameti Komitesi Engels'i tutuklamayı kararlaştırdı, fakat silahlı işçilerin tepkisinden çekinerek onu şehirden kovmakla yetindi.

Engels Köln'e döndü. *Neue Rheinische Zeitung* Elberfeld olaylarının işçilere yönelen şu sözlerle biten bir yargılamasını yaptı:

«Yazarımıza karşı bu kadar hayranlık verici bir sempati ve böylesine bir bağlılık duyan Bergisch-Markische işçileri bilsinler ki, bugünkü hareket, bin kez daha önemli ve işçilerin bizzat kendi çıkarlarının söz konusu olacağı bir diğer hareketin başlangıcından başka bir şey değildir. Bu yeni devrimci hareket, bugünkü hareketin bir sonucu olacaktır. Ve bu yeni hareketin başlayacağı andan itibaren Engels, (işçiler bundan emin olabilirler) tıpkı *Neue Rheinische Zeitung*'un diğer yazarları gibi, görevi başında olacak ve o zaman dünyadaki hiçbir güç, onu yerini terketmeye zorlayamayacaktır.»[10]

Yığın hareketinin coşkun atılımının yarattığı hava içinde karşıdevrim, tepeden tırnağa silahlı olduğu halde, güçlü ve cesur sesi bütün Almanya'da duyulan *Neue Rheinische Zeitung*'a dokunmaya cesaret edemedi.

Fakat Ren üzerindeki ayaklanmanın bozulması *Neue Rheinische Zeitung*'a da öldürücü bir darbe vurdu. Yazarlarının bir kısmı kovuşturulmaya başlandı. Diğerlerine gelince, Prusyalı olmayan insanlar olarak onlara da, Prusya topraklarını hemen terketme emri verildi. 1845'de Marx'ın Prusya vatandaşlığını kaybetmiş olmasından yararlanan hükümet, onun hakkında, «konukluk hakkı»nı kötüye kullanmış olmaktan suçlu bir «yabancı» olarak, Prusya'dan atma kararı aldı. Bütün bunlar *Neue Rhe-*

---

[10]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. VII, s. 386 (Rusça baskı).*

inische Zeitung'un ölüm çanını çaldı.

19 Mayıs 1849'da gazetenin kırmızı puntolarla basılmış son sayısı çıktı.

Engels, 35 yıl sonra, *Neue Rheinische Zeitung*'un sonunu hatırlayarak haklı bir gururla şöyle diyecekti: «Kalemizi teslim etmeye mecbur kalarak, fakat silahımız ve edinilmiş tecrübelerimizle birlikte son kızıl sayının bayrağını dalgalandırarak törenle geri çekildik.»[11]

Neue Rheinische Zeitung'un yasaklanmasından sonra Marx ve Engels ayaklanan Güneybatı Almanya'ya gittiler. Ayaklanmayı yaygınlaştırıp kökleştirmek ve küçük burjuva demokratlarını canlı bir devrimci çizgi izlemeye teşvik etmek için her şeyi yaptılar. Marx ve Engels, Mannheim'de (Baden ülkesi) Engels'in yukarıda sözü edilen planını uygulama alanına geçirmeye ikna etmeye çalıştıkları Baden hareketi yöneticileriyle görüştüler. Fakat ne cesaretleri, ne enerjileri, ne zekâları ve ne de girişim güçleri bulunan hareket liderleri, önerilerini dinlemediler.

Marx ve Engels Baden ülkesinden, oranın geçici hükümet üyeleriyle buluşacakları, ayaklanmanın ikinci odağına, yani Pfalz'a gittiler. Dönüşte Marx ve Engels, Hessen Cermen Federasyonu askerlerince tutuklandılar, ayaklanmaya katılmakla suçlanarak daha sonra bırakılacakları Frankfurt'a gönderildiler.

Var olan durumda Almanya'da her ne olursa olsun ciddi bir noktaya ulaşmanın imkânsız olduğunu gören, fakat buna karşılık Fransa'yı önemli devrimci olayların beklediğine inanan Marx, beraberinde Demokratik Merkez Komitesi'nin bir temsilcilik belgesi olduğu halde Paris'e gitti. Öte yandan Engels de bu hareket içinde *Neue Rheinische Zeitung*'a layık tek yeri, bir neferin yerini tutmak amacıyla Kaiserslautern'e (Pfalz) gitti.

Engels kendisine önerilen her sivil veya askeri şu veya bu görevi şiddetle reddediyordu, çünkü bu çok kez kanıtlandığı gibi, politikasını düzeltmenin imkânsız olduğu küçük burjuva yö-

---

[11] – *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. III, Moskova, 1970, s. 179.*

netiminin binlerce hata ve düşüncesizliğinin sorumluluğunu yüklenmek istemiyordu. Bununla beraber Engels'in dövüşken devrimci tavrı da, kollarını kavuşturup olduğu yerde kalmasına izin vermiyordu. Tam o sırada komünist Willich komutasında bir gönüllüler müfrezesi Prusya'nın Landau kalesini kuşatıyordu. Willich'in topları olsaydı kale kolaylıkla ele geçirilebilirdi. Engels birçok kez Kaiserslautern genel kurmayı nezdinde Willich'e topçu birlikleri gönderilmesi konusunda ısrarla harekete geçti, fakat boşuna. Bu olay ve Engels'in daha birtakım başka benzeri müdahaleleleri, yerel yetkililerin tamamlanmamış ve başarısızlığa uğramış eylemlerine karşı yönelttiği şiddetli ve bitmez tükenmez eleştirileriyle beraber, sonunda onun Pfalz'ın küçük bir sınır şehrinde tutuklanmasına yol açtı. Buradan onu yaya olarak, elleri bağlı ve muhafaza altında, hapsedileceği Kaiserslautern'e götürdüler. Engels'in tutuklanması Pfalz hareketinin öncüleri, özellikle Ren ve Hessen gönüllüler müfrezesinde dövüşen işçiler arasında büyük bir öfke yarattı. Dosdoğru bir şekilde, Engels'e özgürlüğü geri verilmediği takdirde müfrezeyi terkedeceklerini bildirdiler. Hapiste geçen bir 24 saat sonunda geçici hükümetin bin bir özür dileyen emri üzerine, Engels serbest bırakıldı.

Kısa bir süre sonra, karşıdevrimci Prusya birliklerinin saldırı haberi Engels'i silahı kapıp Willich müfrezesine katılmak zorunda bıraktı. Engels isyan ordusundaki nefer görevini şerefle başardı. 13 Haziran'da Willich'in genel karargâhının bulunduğu Offenbach'a geldi ve onun ordugâh yardımcısı oldu. Bu andan Haziran ortasına, yani Pfalz ve Baden ordusunun İsviçre'de gözaltına alınışına kadar, Engels, Willich'in gönüllü müfrezesinin seferlerine ve muharebelerine katıldı. Bu müfrezenin, başkaldıranların en iyisi olması bir tesadüf değildi, çünkü saflarında disiplinli ve değerli dövüşçüler olduklarının ortaya koyan birçok işçi bulunuyordu. Prusyalıların saldırısına karşı koyarak Baden ülkesi ordusunun ricatını sağlayan güç ve tehlikeli iş, bu müfrezeye düştü. Engels hiçbir işten çekinmeyen ve tehlike korkusu

olmayan parlak bir örgütçü olarak kendini gösterdi. Silahları ve araç gereçleri az olan isyan birlikleri, gerekenden yoksundular. Engels enerjik bir şekilde barut, kurşun, mermi, silah, elbise ve erzak aramaya koyuldu. Engels aynı zamanda da savaşçıların askeri eğitimiyle ilgilenenlerdendi. Döğüş sırasında değişmez bir şekilde en ön safta bulunuyordu. Biri Restadt olan dört muharebede yer aldı. «Onu ateş altında görenler, hiçbir zaman eşsiz soğukkanlılığından ve tehlike karşısındaki mutlak korkusuzluğundan söz etmekten bıkmazdı»[12] der Eleanor Marx.

12 Temmuz'da birliklerin önemli bir kısmından 24 saat sonra, Willich'in müfrezesi, saflarında Engels de olduğu halde İsviçre topraklarına girdi. Bade ülkesi ve Palatinat'ın yenik ordusunun, Alman topraklarını terkeden son birimi oldu.

Böylece Temmuz 1849 ortasında Güney ve Batı Almanya'daki ayaklanma kesin olarak ezilmiş oluyordu.

Bu bozgun aynı zamanda 1848-1849 Almanya devriminin de bozgunu oldu.

Bunun nedeni Alman büyük burjuvazisinin ihaneti, küçük burjuvazinin savsaklığı, kararsızlığı ve Alman proletaryasının, Almanya'nın ekonomik olarak geri, politik olarak bölünmüş bulunmasından ileri gelen örgüt noksanlığıydı.

1848-1849 devrim olayları sırasında partiler ve sınıflar, çeşitli siyasi teori ve platformlar sınavdan geçtiler. 1848-1849 devrimleri hayalci sosyalizmin her şekline öldürücü bir darbe vurdu, aynı zamanda da ilk tarihsel sınavını parlak bir şekilde geçiren proletaryanın bilimsel teorisinin üstünlüğünü gösterdi. «Yeni teori 1848-1849 devrimi olaylarının akışı içinde ve sonra da tüm dünya ülkelerindeki bütün proleter ve demokratik hareketlerce doğrulanmıştı.»[13]

1848 öncesinde Marx ve Engels, dikkatlerini özellikle bilimsel komünizmin felsefi ilkelerinin konması üzerinde toplamış olmalarına rağmen, 1848-1849 devrimci mücadeleleri sırasında ön plana geçen, siyasi fikirler ve aynı zamanda da strateji ve tak-

---

[12]– *Marx et Engels'ten Anılar, Moskova, s. 192.*

[13]– *V. Lenin, Ouevres, c. XXI. s. 42.*

tik meseleleri oldu.

*
* *

Hazirandan itibaren, Marx, Paris'e gitmek üzere Almanya'yı terkettikten sonra, iki aydan fazla bir süre Marx ve Engels birbirlerinden büsbütün ayrı kaldılar.

Ağustos 1849'da Engels, Marx'dan kendisini Paris'den Morbihan iline sürgün ettiklerini bildiren bir mektup aldı. Bu üstü örtülü cinayet şekline karşı çıkan Marx, Fransa'yı terke karar verdi. Bir Alman dergisi çıkarmayı düşündüğü Londra'ya gitme kararını açıklarken Marx şöyle yazıyordu: «Öyleyse hemen Londra'ya gitmen gerekiyor. Zaten güvenliğin, insana bunu dayatıyor. Prusyalılar seni iki kez kurşuna dizeceklerdir: 1– Bade yüzünden; 2– Elberfeld yüzünden. Üstelik hiçbir şey yapamayacağın İsviçre'de ne arayacaksın ki? İster Engels, ister Meyer adı altında Londra'ya gelmekte en ufak bir güçlük çekmeyeceksin... Buna kesin olarak inanıyorum.»[14] Engels dostunun ısrarlı önerisine memnunlukla uydu. İtalya'ya gitti ve 6 Ekim'de Cenova'dan, Ekim ortasında Londra'ya varacak bir yelkenliye bindi. Engels'in canlı kişiliği, öğrenme tutkusu, deniz yolculuğu sırasında bile elini kolunu kavuşturup kalmasına izin vermiyordu, denizciliği incelemeye koyuldu. Engels'in yolculuğu sırasında tuttuğu günlük, güneşin durumundaki değişiklikler, rüzgârın yönü, denizin ve kıyı çizgisinin durumları, vb üzerine notlar ve bilgilerle doluydu.

Engels'in Londra'ya gelişi, Marx'la ortaklaşa devrimci çalışmasının yeniden başlamasıdır. Burada durum korkunçtu. Gericilik her yerde zafer kazanıyordu. Buna göre, siyasi mülteciler arasındaki en az dayanıklı unsurların kendilerini davalarına kar-

---

[14]– K. Marx ve F. Engels, ***Correspondance***, c. I, Paris, 1931, s. 180, 181.

şı umutsuzluğa karışıklığa ve güvensizliğe kaptırmaları şaşırtıcı değildir. Marx ve Engels devrimci proletaryanın liderleri olarak, durumlarına uygun bir yücelik gösterdiler. Bu vesileyle kendi kendileri üzerindeki hakimiyetleri, sağlam kişilikleri, bilimsel olarak kurulan davalarının haklılığına duydukları derin inançlarına dayanan yenilmez iyimserlikleri büsbütün ortaya çıktı.

Marx ve Engels Komünistler Birliği'nin yeniden yaratılması ve reorganizasyonu işine giriştiler. Hareket içinde aktif bir rol almış birlik üyeleri, şimdi hemen her yere dağılmış bulunuyorlardı. İlişkilerin kopması ve mektupların açılmasının oluşturduğu tehlikenin ardından, eski birlik üyeleriyle haberleşme zaman zaman imkânsızlaştı.

Buna rağmen Eylül 1849'dan itibaren Marx'ın güçlü çalışması sayesinde Birliğin Merkez Komitesi yeniden oluşturuldu ve Engels Londra'ya geldiğinde oraya dahil edildi.

Devrimci mülteciler grubunu örgüt düzeyinde kendi yönetimleri altında birleştirmeye çalışarak, Marx ve Engels'e karşı mücadeleyi başlattıkları Londra'da büyük bir sayıda toplanmış bulunan küçük burjuva mültecilerinin etkisini silmeden, bağımsız bir proletarya partisi yaratmak imkânsızdı.

Marx ve Engels proleter devrimcilerin özgür, bağımsız bir örgütünün yaratılmasının doğru olduğunu söyleyerek, küçük burjuva demokratların «birleştirme» girişimlerine karşı mücadeleye atıldılar.

Marx ve Engels'in girişimiyle sağlanan mültecilere maddi yardım dağıtımı, o dönemdeki çalışmalarda çok önemli bir yer tutuyordu. Küçük burjuva demokrat liderlerinin girişimlerine karşı mücadele ederek, bundan, aynı zamanda bu alanda da yönetimi ele geçirmek, proletarya partisinin etkisini genişletmek için yararlanıyorlardı.

Mart 1850'de Almanya ile bağ kurmak amacıyla birliğin Merkez Komitesi oraya özel bir görevliyi, Marx ve Engels tarafından kaleme alınmış «Merkez Komitesi'nin Komünistler Birliğine Başvurusu»nu götüren Heinrich Bauer'i gönderdi. Bu bel-

gede Marx ve Engels, Almanya'da 1848-1849 Devrimi'nin değerlendirmesini yapar, burjuva demokratik devriminde komünistlerin taktiklerini somut bir şekilde sergiler ve kesintisiz devrim düşüncelerini ayrıntılı olarak ortaya koyarlar.

Kesintisiz devrim fikri, burjuva demokratik devrimini sosyalist devrime dönüştürme konusunda, 1917 devrimci kavgalarında parlak bir şekilde doğrulanmış olduğu üzere, Lenin'in teorisinde ve aynı şekilde, Bolşevik partisinin strateji ve taktiklerinde geliştirilmiştir. Marx ve Engels'in Komünistler Birliği'ni yeniden yaratma ve örgütlemeyi amaçlayan yoğun çalışmaları meyvelerini vermekte gecikmedi. Daha Haziran 1850'de kaleme alınan ikinci «Merkez Komitesi'nin Komünistler Birliği'ne Başvurusu»nda Marx ve Engels, birlik tarafından kazanılan önemli başarıları Merkez Komitesi adına bildirecek durumdaydılar. Almanya'da proleter bir yığın partisi yaratmak için mücadele eden Marx ve Engels, aynı zamanda da uluslararası işçi hareketinin en devrimci unsurlarını çevrelerinde birleştiriyorlardı. İkinci başvuru, Merkez Komitesi'nin, bu alandaki birçok delege üyesinin aracılığıyla Fransa'da, İngiltere'de ve Macaristan'da bulunan devrimci partilere bağlandığını belirtiyordu.

Engels Londra enternasyonal mitinglerinde birçok kez söz alarak, proleter devrimcilerin enternasyonal birliğini gerçekleştirme yolundaki çabalara en aktif biçimde katıldı.

Marx ve Engels çıkarmayı düşündükleri ve hazırlanması sırasında çok zaman ve güç harcadıkları yeni bir sürekli dergiye önemli bir rol atfediyorlardı. 1850'de *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue*'nun altı sayısı çıktı. Marx'ın yazarı olduğu bu yayın, Hamburg'da basılmıştı. Dergide çıkan çalışmalar arasında Marx ve Engels'in, Fransa ve Almanya'daki 1848-1849 devrimlerinin bir bilançosuna ve yine aynı şekilde onların kaleminden çıkan uluslararası durumun bir gözden geçirilmesine ve değerlendirilmesine ayrılmış yazıları vardır.

Derginin Şubat ve Nisan sayılarında yayımlanan uluslararası durum üzerine makalelerinden de anlaşılacağı gibi Marx ve En-

gels, o dönemde yeni bir devrimci atılıma güveniyorlardı. Fakat daha 1850 yazı sırasında anladılar ki, nesnel durum köklü bir şekilde değişmiş ve kısa dönemde bir devrim saldırısı umudu oluşmamıştı. 1848 devrimini hazırlamış olan 1847 sanayi bunalımı sona ermiştir ve sanayiin coşkun bir atılımının başlangıcında bulunulmaktadır. Bütün bunlar, Marx ve Engels'in 1850 sonbaharında, beşinci ve altıncı sayılarında yayınlanan «Uluslararası Ufuklarda Tur» adlı yazılarında açıklıkla koydukları şeylerdir.

«Burjuva toplumunun üretici güçlerinin, burjuva toplumsal ilişkilerinin izin verdiği kadarıyla serpildiği genel refah göz önünde bulundurulursa, gerçek bir devriminden söz edilemez. *Yeni bir devrim, ancak yeni bir bunalımın arkasından mümkün olabilecektir, biri öteki kadar doğrudur...*»[15]

Marx ve Engels'in takındıkları bu yeni tavır, Komünistler Birliği ve onun Merkez Komitesi'nin bağrındaki mücadeleyi kızıştırdı. Willich ve Schapper'in başında bulunduğu Birliğin Londralı birçok üyesi tarafından desteklenen bir bölüm Merkez Komitesi üyesi, Marx ve Engels'e karşı çıktılar.

15 Eylül'de Merkez Komitesi'nin bir oturumunda, Marx'ın muhalefeti bozguna uğrattığı fırtınalı tartışmaların sonunda, bir bölünme meydana geldi. Marx ve Engels tarafından yönetilen Merkez Komitesi'nin çoğunluğu Komünistler Birliği'nin Merkez Komitesi'ni Köln'e taşımayı kararlaştırdı.

Marx ve Engels 1848-1849 devrimlerini izleyen ilk yıllarda, teorik çalışmalarının başlıca görevlerinden birinin, bu devrimlerden dersler çıkartmak ve devrimci mücadelenin yeni deneyini genelleştirmek olduğunu düşünüyorlardı. İşte Marx'ın, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri (1848-1850)* ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i;* ve Engels'in, *Almanya'da Köylüler Savaşı* ve *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim* kitapları bu görevi yerine getirmek içindir.

---

[15]– *Cahiers de l'Institut de science economiquée. Etudes de marxologie (7), Paris, 1963, s. 157, 158.*

Bu eserler, Marksizmin yaşayan ve yaratıcı bir doktrin olarak devrimci pratikle sıkı bir ilişki halinde oluştuğuna ve geliştiğine, belagatli birer tanıktırlar. Marx ve Engels halk yığınlarının faaliyetinin, girişim gücünün ve tarihsel süreç içindeki yaratıcı rollerinin büyük bir güçlükle ortaya çıktığı o coşkun devrimci dönemde, proletaryanın ve emekçi yığınların mücadele deneylerinin genelleştirerek, çıkan önemli sonuçlarla doktrinlerini zenginleştirdiler.

Fransa'da Sınıf Mücadeleleri (1850) adlı eserinde Marx, devrim sırasında iflas eden küçük burjuva ütopik sosyalizmini kınar ve ona karşı, «genel olarak sınıf farklılıklarının tasfiyesine, bu sınıfların dayandıkları bütün üretim ilişkilerinin tasfiyesine, bu üretim ilişkilerine uygun düşen bütün toplumsal ilişkilerin tasfiyesine, bu toplumsal ilişkilerden çıkan bütün fikirlerin yıkılmasına ulaşmak için gerekli geçiş noktası olarak, **sürekli devrim** ilanından, proletaryanın sınıf dikatörlüğü»nden[16] başka bir şey olmayan devrimci sosyalizmi, komünizmi çıkarır.

1848-1849 devrimlerinin deneyi, Marx ve Engels'e devlet üzerine olan doktrinlerini geliştirme ve somutlama fırsatını verdi. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'i (1852) adlı kitabında Marx, eski devlet makinesinden söz ederken, tarihsel olarak gerçekten evrensel kapsamlı şu sonucu çıkarır:

«Bütün siyasal devrimler bu makineyi kırmak yerine, sadece onu mükemmelleştirmekle yetindiler.»[17]

Fransa'da Sınıf Mücadeleleri'nde olduğu kadar. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'inde de Marx, proletarya ve köylülük arasındaki karşılıklı ilişkiler sorununa özel bir dikkat sarfeder, devrimin bozguna uğramasına neden olan, proletaryanın köylü yığınlarını davasına kazanamamasının nedenlerini inceler.

Böylece, niçin Engels'in köylü sorununa büyük bir önemle eğildiği kolaylıkla anlaşılır.

---

[16]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler c. I, Moskova, 1970, s. 292.*

[17]– *A. g. e., p. 497.*

Engels, önemli eseri *Almanya'da Köylüler Savaşı*'nda, tarihin maddeci kavranışından hareketle, Almanya'daki köylü savaşının, köylülüğün 1525'deki bu büyük antifeodal ayaklanmasının nedenlerini, gelişimini ve onuçlarını inceler. Bu eser Engels'e, sınıflar savaşında köylülüğün rolünü ve kapsamını, devrimci proletaryanın, köylü kitle erin yönetiminden emin olmak için, mücadele etmesi gereğini, altını çizerek belirtmesi için bir fırsat oldu. Engels, 1525'teki sınıflar savaşının somut tarihsel olgularına dayanarak, 1848-1849 devrimci mücadelelerinden çıkan dersleri de kitlelere açıklar. Köylü ayaklanmalarının bozguna uğramasından bir dereceye kadar bugünkü burjuvaların ataları olan *burgers*'lerin (şehirliler, burjuvalar) oynadıkları kalleşçe rolün ve aynı şekilde, ulusal düzeyde bir hareket yerine, birer birer ezilen yüzlerce yerel ayaklanma çıkmasına neden olan Almanya'nın siyasi bölünmüşlüğünün etkisi olduğunu gösterir.

Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim'de (1851-1852) de Engels, 1848-1849 devrimci mücadelelerinin bir bilançosunu çıkarır. Tarihsel materyalizm yöntemini kullanmadaki ve yine doğrudan katıldığı olayları tanıma ve kavrayışındaki eşsiz ustalığı Engels'e, 1848-1849 Alman devriminin hemen ardından, devrimin ve uluslararası durumun öncüllerinin, motor güçlerinin, başlıca dönemlerinin, çıkan derslerin ve bilançosununu parlak bir tahlilini yapmaya olanak verdi.

Engels eserinin önemli bir bölümünü silahlı ayaklanma meselelerine ayırır. 1848-1849 silahlı mücadelesinin deneylerinden çıkardığı ve *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim*'de genelleştirdiği dersler, proletarya biliminin, stratejisinin ve taktiklerinin ortak ürünüdür.

Bu eser, bir sanat olarak silahlı ayaklanmanın Marksist bir görünüşünü kapsar ve zafere ulaşmak için proletaryanın uyması gereken temel isyan «kurallarını» dikkate değer bir derli toplulukla koyar.

Marx ve Engels, teorik çalışmalarının yanı sıra, proleter devrimcilerin birliği, onların yetişmeleri ve eğitimleri için de sebat-

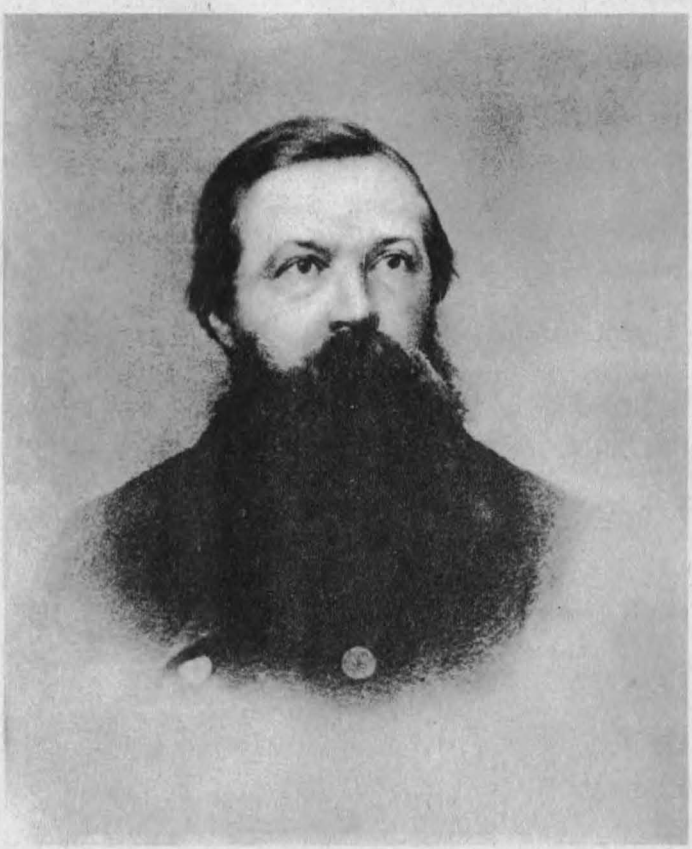
la çalışıyor, uğraşıyorlardı.

Eylül 1850 bölünmesinden sonra Komünistler Birliği zor günler geçirdi.

Ekim 1852'de, Köln'de, birliğin 11 üyesi için 7'sinin çeşitli hapis cezalarına çarptırıldığı bir dava açıldı. Köln'deki komünistleri mahkûm ettirmek için Prusya hükümetinin başvurduğu iğrenç yolları sergilemek amacıyla Marx, *Köln Komünistlerinin Mahkemesi Konusunda Açıklamalar* broşürünü yazdı ve Engels, *New York Daily Tribune*'de, «Köln'deki Komünistlerin Mahkemesi» adlı bir makale yayınladı.

Almanya'daki komünistlerin tutuklanmaları ve onu izleyen Köln davası, Komünistler Birliği'ne çok sert ve öldürücü bir darbe vurdu. Marx ve Engels'in yönettiği Londra grubunun kıtayla olan ilişkileri koptu. Birlik fiilen yok oldu. Kasım 1852 ortasında, Marx'ın önerisi üzerine kendini feshetti.

— VI —

Gericilik Döneminde ve Burjuva Demokratik Hareketin Yeni Boyutunda Engels

Gericiliğin saldırısı, Marx ve Engels'in teorik ve siyasi çalışmaları için son derece zor koşullar yarattı. Sürgün ve maddi yoksunlukların bütün felaketlerini tattılar. Şimdi burjuva toplumu onları en esaslı yaşam araçlarından yoksun bırakarak, proletarya liderlerinden öç alıyordu. Engels gazeteci olarak hayatını az çok kazanıyor olsa bile, bakması gereken bir ailesi olan Marx için böyle bir durum söz konusu değildi. Bir işçi basınının hemen hiç bulunmadığı bir durumda, bir proleter gazetecisinin güvensiz varlığı, Marx'ı, sadece teorik ve politik bir çalışmaya girmekten alıkoyarak dehasını tüketmekle kalmaz, fakat aynı zamanda da onu ve ailesini en koyu yoksulluğa mahkûm ederdi.

Bu koşullar altında, Engels, Marx'ın dehasının önünü açmak, onu burjuva toplumunun sınıfsal intikamından korumak, onun proletarya liderliğini sürdürmesi için her fedakârlığa katlanmaya hazırdı.

Böyle bir durumda Engels'i Marx'a yardım ettirecek tek çare, tezgâh başına, şu «musibet ticaret»e dönmesiydi. Engels hiç sızlanıp söylenmeden buna razı oldu, çünkü başka çıkış yolu yoktur. Marx da, dostunun bu büyük fedakârlığını aynı sadelikle kabul etti. Hayatlarını adadıkları davanın başarısı için geçmişte ol-

duğu gibi yine omuz omuza mücadeleye devam etmiyorlar mıydı? Yeni koşullar sadece onları, işi başka bir şekilde paylaşmaya zorluyordu. Engels, dostunun her zaman taktir ettiği ve önünde eğildiği dehası karşısında, Marx'ın teorik ve politik çalışmalarını sürdürebilmesi için, onun maddi kaygılarının önemli bir kısmını üstlenmeyi çok doğal görüyordu.

Kasım 1850'de Engels, «Ermen & Engels» şirketine yabancı insanlarla bulunmaya, etikete göre hareket etti.

Engels'in durumu onu, kendisine bütünüyle yabancı insanlarda bulunmaya, etikete göre hareket etmeye, yani kısaca çifte bir yaşantı sürdürmeye zorluyordu. Sadece karısının, Manchester'a ilk geldiği dönemde vurulduğu basit bir İrlandalı işçi Mary Burns'un yanında, kendisine yabancı insanlar ortamından uzaklaşabiliyor ve komünist arkadaşları Willhelm Wolf, Samuel Moore, Karl Schorlemmer'i ve Çartist hareketin sol kanat liderlerini görebiliyordu.

Çekici ve sadık Mary Burns, Engels için bu kadar korkunç bir dönemde ona, büyük bir destek ve teselli oluyordu.

6 Ocak 1863'de, bir kalp hastalığı hayat arkadaşını alıp götürdü. Bu Engels için çok ağır bir darbe oldu.

Marx ve Engels'in yirmi yıl boyunca ayrı şehirlerde oturmak zorunda kalmaları, eşsiz uyumlarını ve bunun bu süre içinde daha da güçlenmesini engellemedi. Biri Londra'da, öteki Manchester'da yaşamalarına ve mektuplaşmalarının yoğun olmasına rağmen, Marx ve Engels sık sık görüşemezlerdi.

İşte biz, onların edebi miraslarının incisi, bir çeşit yaratıcı laboratuvar olan sonsuz mektuplaşmalarının elimizde bulunmasını, bilimsel komünizmin kurucularının uzun yıllar birbirlerinden hatırı sayılır mesafelerle ayrı kalmalarına ve böylece, daha ziyade edebi ilişkiler kurmaya mecbur olmalarına borçluyuz.

Bu mektuplarda, bilimin ve siyasetin el atılmamış alanı yoktur. Felsefe, doğa bilimleri, ekonomi-politik ve sosyalizm, tarih, dilbilgisi, matematik ve teknik, askerlik ve edebiyat sorunları, bu evrensel kültüre sahip kişilerin mektuplarında, hem de öyle-

sine tartışılmıştır ki, bazen tek bir cümle, küçük bir değinme, en karmaşık sorunlar bütününün gerçekten bilimsel, Marksist kavrayışının bir anahtarını veriverir. Marx ve Engels'in mektupları, canlı bir biçimde, sadece bilimsel meseleleri değil, işçi sınıfının siyasal sorunlarını, sınıflar savaşının strateji ve taktiklerini, proletarya partisi için mücadeleyi de içerir. Nihayet bu mektuplaşma ekonominin, uluslararası siyasetin, Marksizmin kurucularının yaşamakta olduğu dönemin işçi hareketinin incelenmesi için en değerli hazinelerden birini oluşturur.

Marx ve Engels'in mektuplarının bir başka karakteristik ve hayranlık verici yanı da susarak geçiştirilemez: Bütün mektuplara eşlik eden, uyanık, döğüşken ve neşeli ruh.

Marx ve Engels'in karşı karşıya bulundukları tehlikeler ne olursa olsun, kendilerine burjuva basınınca yöneltilen yalan ve iftiralara ne olursa olsun, yaşam mücadeleleri ne denli keskin olursa olsun, yaşama sevinci, mizah, cesaret ve dizginlenmez bir mücadele azmi, onları hiçbir zaman terketmiyordu.

Engels basit bir büro memuru olarak kalıp, cüzi bir ücret aldığı sürece Marx'a yapabildiği yardım çok az oldu. Marx ve ailesi en gerekli şeylerden yoksun olmak, alacaklılara karşı bitmez tükenmez bir «savaş» vermek, ev sahiplerinden ve dükkân sahiplerinden kaçmak zorunda kalıyorlardı. Yoksulluk, Marx'ın ailesinden kurbanlarını bir bir kopartıyordu. Marx'a özellikle acı veren, sevimli ve bütün aile tarafından sevilen bir çocuk olan oğlu Musch'un ölümü oldu. Marx'la beraber Engels de, çocuğun hastalığıyla çok ilgilendi ve onu ölümün pençesinden sökmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Engels'i, sevgili oğlunun hastalığının ilerlediğinden haberdar ederken Marx, şöyle yazıyordu: «Benim yerime çalıştığın ve çocuğa karşı gösterdiğin sempati için sana nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.»[1]

Marx oğlunun ölümünden sonra Engels'e şunları yazdı: «Şimdiye kadar kötü talihin bütün hışımlarına uğradım, ama

---

[1]– *K. Marx ve F. Engels, Correspondance, c. IV. Paris, 1932, s. 113.*

yalnız şu anda gerçek mutsuzluğun ne olduğunu anlıyorum.

Korkunç acılar geçirdiğim şu günlerde, beni her zaman metin tutan şey, seni ve dostluğunu düşünmek ve kendi kendime, daha bu dünyada ikimizin yapacağı zekice çok işler var, demek oldu.»[2]

Engels, dostunun ailesini yoksulluktan kurtarmaktan aciz olduğu için çok acı çekiyordu. Onun için, edebi çalışmalara girişerek Marx'a yaptığı maddi yardımı arttırma fırsatını bulduğu zaman, bu işe dört elle sarıldı. Ağustos 1851'de Marx, ilerici Amerikan gazetesi *New York Daily Tribune*'de yazı yazmaya davet edildi. Engels'e yazdığı bir mektupta, Marx ondan yardım istedi: «*New York Daily Tribune*'e gelince, ekonomi politiğe gırtlağıma kadar gömüldüğüm şu anda, bana yardım elini uzatmalısın, 1848 sonrası Almanya üzerine bir seri makale yaz.»[3] Engels hemen işe koyuldu ve Marx'a, onun da düzenli bir şekilde *New York Daily Tribune*'e gönderdiği birbiri ardına birçok makale yolladı. İşte böylece, *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim* adlı ünlü eseri ortaya çıktı. Sadece mektuplarının yayımlanması, bu eserin Marx'a değil, Engels'e ait olduğunu ortaya çıkardı.

Marx'ın yerine *New York Daily Tribune*'e yazdığı çok sayıda makalelerden başka, Engels dostuna, onun yazdığı makaleleri İngilizce'ye çevirerek de yardım etti. (O sırada, Marx bu dili yeterince bilmiyordu, ancak 1853'de İngilizce yazmaya başladı.) Marx tarafından yıllar süresince *New York Daily Tribune*'e gönderilen bir sürü yazının en az üçte biri Engels'in kalemindendi. Bu kez de işi bölüştüler: Engels daha çok askeri sorunlara, Marx ise dış politikaya değinen yazılar yazıyordu. Buna rağmen Marx, Engels'in yardımıyla *New York Daily Tribune* için yaptığı büyük edebi çalışmaya karşılık, gazeteden çok az ücret alıyordu. Muhabirine karşı kapitalist bir işadamı tavrı takınan gazetenin başyazarı Charles Dana, Marx'ın maaşını, elinden geldiğince,

---

[2] – *A. g. e. c. IV. p. 114.*

[3] – *K. Marx ve F. Engels, Correspondance, c. II. Paris, 1931, s. 183.*

yarıya indirecek kadar kırpıyor, bu da onun maddi durumunu ciddi bir şekilde ağırlaştırıyordu.

Marx için bu denli zor bir dönemde aynı Dana, ona, yayınlamakta olduğu ansiklopediye de katılmasını önerdi. Bu çalışmanın kendisi için, en azından işin büyük bir kısmı söz konusu olduğu zaman, hiç de ilgi çekici bir yanı bulunmamasına rağmen, Engels büyük bir memnunlukla kabul etti, çünkü bu işte Marx'a büyük bir yardım fırsatı görüyordu. Engels günlerini büroda geçirdiği için ansiklopediye gece çalışmak zorunda kalıyordu. Marx, bir kez daha bütün bu işleri «cehenneme» gönderecek oldu. Ama o da, şimdi hayatının eseri saydığı ekonomik eseri üzerine yaptığı çalışmaları kesmemek için, makalelerini geceleri yazmak zorundaydı.

Engels, Marx'a gazetecilik çalışmalarında yardım etmekle kalmıyordu. Marx en çeşitli teorik konularda dostunun tavsiyelerini istiyordu ve ondan ayrıntılı, dikkatle incelenmiş ve bu vesileyle gerçekten «pişmiş» yanıtlar alıyordu.. Engels'in bu açıklamalarını, Marx bazen oldukları gibi yazılarına alıyordu.

Engels'in Marx'a teorik çalışmalarında yardım ettiği gibi, o da dostunu, bazen Engels için British Museum'da askerlik sanatının, tarihin, edebiyatın, dilbilgisinin şu veya bu özel konusunda aydınlatmak üzere günler geçirecek şekilde, teorik bir takım meselelerde düşüncelerini ileterek destekliyordu.

Manchester günlerindeki teorik çalışmalarında, Engels askerlik sanatının incelenmesine özel bir özen gösterdi. Bu konuya daha Berlin'deki askerlik hizmeti sırasında ilgi duymuştu. 1848-1849 devrimci mücadelesinin zorunlulukları, onu askeri meselelere ve en başta da silahlı isyanla ilgili olanlarına eğilmeye zorladı.

Manchester'da geçirdiği dönemde, Engels askerlik sanatını sistemli ve derin bir şekilde inceledi.

Bu ilgi biraz da Marx'a yardım isteğiyle *New York Daily Tribune* ve Amerikan ansiklopedisi için yaptığı çalışmalardandı. Fakat Engels'i sebatla askerlik sanatını araştırmaya iten esaslı et-

ken, gelecekteki devrimde silahlı mücadelenin oynayacağı büyük rolü bütünüyle anlamış olmasıydı.

Engels'in askeri meseleler üzerine makalelerinin ve eserlerinin sayısı pek çoktur. 1853 ve 1855 yılları arasında Engels, Fransa, İngiltere ve Türkiye'nin ittifak halinde Rusya'ya karşı yürüttüğü Kırım Savaşı üzerine bir seri makale yazdı. 1855'de Amerikan basınında Avrupa devletlerinin orduları üzerine birçok yazısı çıktı.

1857 ve 1858'de Engels'in, Çin'e karşı ikinci «Afyon savaşı» (İngiltere ve Fransa tarafından Çin'i köleleştirmek için yürütülen savaş), İngilitere'nin Hint sömürgelerindeki ulusal kurtuluş ayaklanmaları ve İngiltere'nin İran'ı istilası üzerine makaleleri yayınlandı. Bu yazılarda Engels, o dönemde Marx'ı uğraştıran, sömürgelerdeki uluslar sorununun araştırmasına girişti. Marx ve Engels'in Hindistan ve Çin üzerine 1850'li yıllarda *New York Daily Tribune*'de çıkan makaleleri, Avrupa'daki uluslar sorunuyla ilgili araştırmalarına eklendiğinde, sömürgelerdeki milliyetler meselesine ilişkin proleter devrimci politikanın esasları ortaya çıktı.

Çin ve Hindistan olayları üzerine makalelerinde (askeri meseleler üzerine diğer yazılarının ezici bir çoğunluğunda olduğu gibi) Engels salt askeri bir çözümlemenin çok ötesine gider. Yazıların *New York Daily Tribune*'ün istediği düzeyde tutmaya zorunlu olmakla birlikte, bunların nitelikleri ve üslûpları, hiç de basit bir «askeri meseleler uzmanı»nın değil, bir proleter devrimcinin eseri olduğunu ortaya koyar. Buna göre Engels'in Hindistan'daki ulusal kurtuluş ayaklanmalarına ilişkin makaleleri, askeri operasyonların ustaca bir tahlili olmaktan başka, aynı zamanda İngiliz sömürgeci siyasetinin de bir suçlama belgesidirler.

«İran ve Çin» (1857) adlı makalesinde, Engels yabancı istilaya karşı, Çin halk kitlelerinin büyüyen muhalefetine dikkati çeker ve fanatikçe de olsa, istilacıya karşı mücadelede halk yığının aktif bir rol almasını neşeyle kaydeder. Engels, İngiliz bası-

nının, Çinlilerin işledikleri «cürümlere» karşı gösterdiği ikiyüzlü öfkeyi kınar: «Şövalye ruhlu İngiliz basının yaptığı gibi, Çinlilerin işledikleri korkunç cürümler hakkında, ahlaki nutuklar çekme yerine, bunun *pro aris et focis (mihrapları ve evleri için)* bir savaş olduğunu, Çin ulusunun varolması için yürütülen ulusal bir savaş olduğunu kabul etmek daha yerinde olur.»[4]

1859'da *New York Daily Tribune*'de ve Londra'da yayınlanan *Das Volk* adlı Alman gazetesinde Engels'in, Fransa ve Piyemonte'nin Avusturya'ya karşı yürüttüğü savaş üzerine, 20'den fazla makalesi çıkar. 1860'da Engels *New York Daily Tribune*'de, İspanyollarca Fas'da yapılan savaşı ve Güney İtalya'da Garibaldi'nin devrimci seferlerini yorumlar, 1861'de Engels, Marx'a Amerika Birleşik Devletleri iç savaşı üzerine Viyana gazetesi *Die Presse* ve 1862'den 1864'e kadar da bir Alman askeri gazetesi için yazdığı makalelerde yardım eder. Engels, 1866 Avusturya-Prusya savaş vesilesiyle bir seri yazı ve 1870-1871 Fransa-Prusya savaşına ilişkin bir seri makale yayınladı. Bundan başka Marx ve Engels, *New American Cyclopaedia* için, çoğunluğu Engels'e ait, yaklaşık 80 makale yazdılar.

Engels'in askeri makaleleri okunduğu zaman en çarpıcı şey, sahip olduğu derin bilgi, konu ve somut olaylar hakkındaki ayrıntılı çözümlemeleridir. Böyle olunca okuyucuların Engels'in genellikle imzasız çıkan makalelerini, büyük bir askerlik uzmanına atfetmeleri şaşırtıcı değildir.

Engels, devrimci proletaryanın en büyük askeri uzmanı ve bir numaralı taktikçisiydi. Siyaset, ekonomi, uluslararası ilişkiler alanındaki geniş bilgisi ve özellikle diyalektik materyalizme son derece vakıf olması, bütün bunlar Engels'e, masa başı stratejilerinin tersine, savaşı sosyal gelişim sürecinin ve sınıflar savaşının belirlediği bir toplumsal olgu gibi ele alma olanağı verdi.

---

[4]– *K. Marx ve F. Engels. Sömürgecilik Üzerine, s. 53. (Gerçek Yayınevi, 2. baskı, Nisan 1974).*

Engels, *Anti-Dühring*'inde, Marksizmin savaş ve askerlik sanatına ilişkin temel görüşünü ortaya koyar. «İktisadi ön koşullara, hiçbir şey ordu ve donanma kadar bağlı değildir. Silâhlanma, teçhizatlanma, örgütlenme, strateji ve taktik, her şeyden önce üretim ve ulaştırma olanakları tarafından, bütün durumlarda ulaşılmış bulunulan düzeye bağlıdır. Bu konuda bir alt üstlük etkisi yapan şey, deha sahibi büyük komutanların 'özgür ve zeki yaratımları' değil, daha iyi silahların icadı ve insan unsurunun, yani askerin değişmesidir; deha sahibi büyük komutanların etkisi, en iyi durumda, savaş yöntemini silahlara ve yeni savaşçılara uydurmakla sınırlanır»[5] diye yazar; Engels *Anti-Dühring*'de, askerlik sanatının gelişiminin tarihsel özetini işte bu bakış açısından verir.

Engels'in askerlik sanatına ilişkin büyük edebi mirası, günümüzde de değerini korumaktadır. Bu konuya kendisi de büyük bir dikkat sarfeden Lenin, halk yığınlarının ve sınıfların büyük tarihsel karşılaşmalarda silah olarak kullandıkları, askeri bilgi, teknik ve örgütlenmenin büyük önemini vurgulayarak, bu sanatın Engels'den incelenecek bölümünü birçok kez gösterdi.

Askerlik sanatı alanındaki çalışmalarının yanı sıra Engels, Manchester'da daha çocukluğundan itibaren ilgi duyduğu dil öğrenimine de girişir. Bu defa dilbilgisinin sistematik bir incelemesinden başlar ve gerçekten olağanüstü sorunlara varır. Engels burada da, salt bilimsel bir ilgi duyarak değil, kendini verdiği ve ilerde de vereceği enternasyonal devrimci pratik çalışma gerektirdiği için, bu işe girişmiştir.

Daha o zamandan, başlıca Avrupa dillerine vakıf ve ölü diller (Yunanca, Latince) hakkında hayli bilgi sahibi olarak Engels, 1852'de kendi deyimiyle «büyük bir coşkuyla ve derinliğine» Rusça çalışmaya başladı.

Kırım Savaşı ve doğu sorunlarının tahlili, Engels'i Acemce

---

[5]– *F. Engels, Anti-Dühring (Bay Eugéne Dühring Bilimi Alt Üst Ediyor), s. 261-262 (Sol Yayınları, Mart 1975).*

öğrenmeye sevkeder. 1850'li yılların sonunda, eski Germen dillerini araştırmaya başlar. 1864'de Schlesurg ve Holstein'ı almak için Danimarka ile yapılan savaş Engels'i İskandinav dilleriyle haşır neşir olmaya iter.

1860'lı yılların sonunda İrlanda sorunu, I. Enternasyonal'in gündemine geldiği zaman Engels, İrlanda Kelt dillerini öğrenir. Aynı yıllarda Engels, Felemenk ve İskoç dilerine de ilgi duyar. Hayatının sonlarında ise, bu ülkelerde beliren sosyalist hareketin yönetiminden emin olmak ihtiyacıyla, Romence ve Bulgarcayı çalışmaya koyulur.

Çok dil bil bir kişi olarak Engels, günlük hayatta oniki dil konuşuyor ve yaklaşık yirmi dilde okuyordu.

Bu geniş bilgiler Engels'e genel ve karşılaştırmalı olarak dilbilgisi sorunlarıyla uğraşma ve bu bilimlerin araştırması için sağlam Marksist temeller atma fırsatı verdi.

Bu araştırmaların Engels'e, 1880'li yıllarda eski Germenlerin tarihine eğildiği ve *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* kitabını ele aldığı zaman çok büyük yardımı dokundu. Yine aynı şekilde dilbilgisi formasyonu, insanlık tarihinin ilk gelişim konaklarının araştırmasına girdiği zaman çok işe yaradı.

Engels, 1876'da başladığı ve tamamlayamadığı, *Maymunun İnsanlaşmasında Emeğin Rolü* adlı önemli denemesinde, tür kökeni üzerine Marksist görüşlerin genel bir dökümünü yaptı.

Engels, Manchester'daki günlerinde, dilbilgisi çalışmalarıyla sıkı ilişki halinde, dünya edebiyatı araştırmasını da sürdürdü. Bu alanda da Engels, zamanının evrensel olarak en bilgili kişilerinden biri olarak dikkat çekici sonuçlar elde etti. Avrupa'nın olduğu kadar Asya'nın da, üstelik sadece zamanının değil, tarihsel gelişimin eski birçok halkının da edebiyatını, mükemmel derecede biliyordu.

Engels, edebiyatı ve sanatı son tahlilde toplumun ekonomik temelinin belirlediği sosyal bilinç şekillerinden biri olarak ele alarak, çeşitli edebi ve artistik eğilimler arasında süregelen mücadelenin sınıfsal kökenini ortaya çıkardı. Sanatta ve edebiyatta

ideolojik inançtan, yaşayan gerçekten, «ayrıntıların doğruluğundan başka, belli koşullardaki belli karakterlerin doğru bir biçimde canlandırılmasını da içeren»[6] realizmden yana oldu.

Engels'in eserlerinde ve mektuplarında görülen çeşitli notlar, edebiyat ve sanat konularında Marksist tavrın çok değerli modellerini oluştururlar.

1850'li yılların sonunda Engels, doğa bilimlerinin, kimya, fizik, biyoloji vb derin bir araştırmasına girişti. Bu alanlardaki bütün yeni keşifleri dikkatle izliyor ve Darwin'in yeni çıkan *Türlerin Kökeni* adlı eserinden, bunun doğadaki tarihsel gelişimi kanıtlamak için büyük ve başarılı bir girişim olduğunu söyleyerek, coşkuyla sözediyordu.

Her gün bürosuna gitmek ve orada firmasının yabancı ülkelerle olan yazışmalarıyla uğraşmak zorunda olmasına rağmen, Engels'in teorik, edebi ve siyasi alanda gerçekleştirdiği anıtsal çalışma karşısında hayranlık duymamak imkânsızdır.

*
* *

1850'li yılların sonlarında, Avrupa'da 1848-1849'daki karşıdevrim tarafından ezilmiş burjuva demokratik ve ulusal kurtuluş hareketleri, bir yeniden doğuş içine girdiler.

Birçok ülkede burjuva devriminin askıda kalmış meseleleri yeni bir kesinlikle ortaya çıkıyordu. Almanya ve İtalya'da, parçalanmış ülkenin birleştirilmesi, tek bir devlet yaratılması görevleri, kapitalizm geliştiği oranda daha baskın bir şekilde gündeme geliyordu. Fakat sorun, bu görevin hangi güçler, yollar ve araçlarla başarılacağı idi.

Almanya'da milliyetler meselesi özellikle 1859'dan sonra, Fransa imparatoru III. Napolyon'un (Louis Bonaparte'ın) Kuzey İtalya yüzünden Avusturya'ya açtığı savaşın ardından alevlendi.

---

[6]– *K. Marx ve F. Engels, Sur la littérature et l'art, Paris, 1954, s. 317.*

Lois Bonaparte bu savaşı, «popüler» hale getirmek ve böylece sallantıda olan tahtını güvence altına almak için, onu, İtalya'yı Avusturya boyunduruğundan kurtarma perdesi ile örttü.

Fransa'nın Avusturya'ya karşı yürüttüğü savaş, bu mücadelede Prusya'nın tavrının ne olacağı ve Almanya'nın birleşmesinin nasıl olacağı sorularının bilinmesini zorunlu kılıyordu. O zaman Engels, İtalya'nın Avusturya'ya karşı verdiği savaşı askeri ve stratejik açıdan tahlil ederek, içinde bu savaşın siyasi değerlendirilmesinin de yapıldığı ve buna karşı Alman demokrasisinin benimsenmesi zorunlu olan tutumunun açıklandığı, bir broşür yazmayı uygun buldu.

Po ve Ren (1859) adını verdiği bu broşürde, Engels İtalya'nın ulusal kurtuluşunun tutkun bir partizanı olduğunu gösterir ve İtalyan halkına, ulusal bağımsızlığı için mücadele perdesi ardında, yeni bir boyunduruk getiren III. Napolyon'un maskesini düşürür. Engels aynı zamanda, Po üzerinde savaşırken, aslında III. Napolyon'un Ren'i tasarladığını, yani Almanya'ya karşı bir saldırıya hazırlandığını da gösterir. Bonapartist Fransa, Ren ötesindeki komşusunun iktisadi ve siyasi bölünmüşlüğünü arzu ediyordu. Buna göre Engels, III. Napolyon'a karşı bir müdahaleyi gerekli buluyordu, çünkü Prusya'nın III. Napolyon'a karşı savaşa girmesini Prusya hükümetini silip süpürecek ve bir devrimle Almanya'yı «tabandan» birleştirecek geniş bir halk hareketinin doğmasına neden olacağını düşünüyordu. Engels bir parti üyesi olarak Almanya'nın birleştirilmesi konusundaki siyasal tavrını, Marx'ın önerisi üzerine isimsiz olarak çıkardığı bir askerlik sanatı ve strateji eseri şeklinde ustalıkla koydu.

1860'da Engels, yine isimsiz, birincinin devamı gibi olan *Savua, Nis Ren* adlı ikinci bir broşür yayımladı. Avusturya-İtalya-Fransa savaşı sırasında Marx ve Engels'in benimsedikleri tutum, Marx'ın 1848'den beri mektuplaştığı ve birçok kez Marx'ın partisinden yana olduğunu açıklamış bulunan Ferdinand Lassalle'la aralarında derin bir uyuşmazlık bulunduğunu ortaya çıkardı.

Lassalle, Alman işçileri arasında propagandasına başladığın-

da Marx ve Engels, önce bir bekleyiş içinde bulundular ve ona karşı açıkça tavır almaktan kaçındılar, çünkû o sıralarda, işçilerin burjuva ilerici partisinin etkisinden kurtulmalarına yardım ederek, olumlu bir rol oynamıştı. Marx ve Engels, yandaşları vasıtasıyla Genel Alman İşçileri Derneği'nin içinde hareket etmeye ve onu oluşturan işçilerin doğru tavır takınmaları için yardım etmeye çalışıyorlardı. Lassalle'ın işçi hareketine ihanet ettiğini öğrenerek Lassallizme karşı amansız bir mücadele açtılar. Fakat Lassalle'cı gelenekler, Alman işçi hareketinin içine derin bir şekilde kazınmıştı; bilimsel komünizmin kurucuları, Alman sosyal demokrasisi içinde oportünizmin babası Ferdinanda Lassalle'ın mirasına karşı, uzun bir mücadele vermek zorunda kaldılar. Marx ve Engels'in Lassalle'ın milliyetçi ve oportünist tarikatına karşı mücadeleleri, I. Enternasyonal döneminde özellikle sert oldu.

— VII —

I. Enternasyonal ve Paris Komünü Sırasında Engels

Marx ve Engels tarafından gericiliğin son derece zor koşullarında, proletaryanın enternasyonal birliği için verilen mücadele, 1864'de Uluslararası Emekçiler Birliği veya I. Enternasyonal'in kuruluşuyla taçlandı.

O dönemdeki tarihsel durum, proletaryanın enternasyonal örgütünün yaratılmasına uygundu. 1850'li yılların sonundan itibaren gericilik nihayet sarsıntıya uğramıştı. 1850'li yılların sonlarında ve 1860'lı yılların başlarında ulusal kurtuluş hareketlerinin yeniden doğuşu, işçi sınıfının siyasal uyanışına katkıda bulundu.

1857 sanayi bunalımı, işçi hareketinin yeni atılımında çıkış noktası oldu. Kapitalizm geliştiği oranda, değişik ülkelerin proleterlerinin kader ve çile ortaklıkları da gittikçe daha fazla göze batar oldu. İşçiler bu durumun, özellikle burjuvazi bunun bütün ağırlığını emekçilerin sırtına yüklemeye çalıştığı bunalım sırasında farkına vardılar. İşçiler, kapitalistlerin hemen yabancı işgücü getirerek karşılamaya giriştikleri, grevlerle cevap verdiler. İşçiler tecrübeleriyle kapitalistlerin saldırılarına karşı mücadele-

nin, bütün ülke proleterlerinin birlikte eylemini zorunlu kıldığını kavrıyorlardı.

İşçiler ekonomik mücadeleyle yetinmeden siyasi mücadele yoluna koyuluyorlardı. Böylece buna karşı çıkan Proudhoncuların propagandalarına rağmen Fransız proletaryası, siyasal mücadelede gittikçe daha aktif bir pay almaya başladı.

Almanya'da işçiler, burjuvazinin siyasal etkisinden adım adım kurtuluyorlardı. Hayat, işçilere sendikaların ve grevlerin gerekliliğini öğretiyordu. Lassalle'ın partisinden ayrı olarak bir işçi partisinin doğması için gerekli koşullar, işte böyle belirmeye başladılar.

Liberal sendikalizmin köstek vurduğu İngiliz proleter yığınlarında da bir kıpırdanma görüldü. Bunun belirtileri, kararlı grevler, genel oy hakkı için siyasal mücadelenin serpilmesi ve yükselen işçi hareketinin merkezi haline dönüşen Sendikalar Konseyi'nin Londra'da kurulmasıdır.

İngiliz işçilerinin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iç savaş nedeniyle yürüttükleri kampanya, proletaryanın enternasyonal dayanışmasının güçlenmesine olanak sağladı. Kitle gösterileri ve protesto mitingleri sayesinde işçiler, hakim sınıfları, daha ilerici olan Kuzey devletlerine karşı, Güney'in köleci devletleri lehine bir müdahale yapmaktan alıkoydular.

Proletaryanın enternasyonal dayanışmasının güçlendiği, 1863 Polonya ayaklanması sırasında daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Birçok enternasyonal mitingde işçiler, boyunduruk altındaki Polonyalılara duydukları coşkun sempatiyi ve onları ezen Rus Çarlığına karşı besledikleri nefreti, büyük bir güçle dile getirdiler.

Marx, uluslararası siyasi ve iktisadi durumu ve işçi hareketinin yeni atılımını doğru bir şekilde değerlendirerek, Engels'in ve kendisinin, uğrunda uzun ve kararlı bir mücadele verdikleri enternasyonal proleter dayanışması fikrinin uygulamaya konulabileceği sonucuna vardı. 28 Eylül 1864'de Saint Martin's Hall'deki enternasyonal bir toplantıda, Uluslararası Emekçiler Birliği

kuruldu.

Marx'a göre bu örgütün en önemli görevi, işçi sınıfını burjuva demokrasisiyle olan beraberliğinden ayırmak, bağımsız bir işçi hareketinin çıkmasına katkıda bulunmak, işçileri çeşitli sosyalist ve yarı sosyalist tarikatların etkisinden kurtarmak ve emekçi yığınlarını kararlı proleter enternasyonalizmi ruhuyla eğitmekti.

Uluslararası Emekçiler Birliği'nin yönetimindeki karmaşıklık, daha kuruluşunun ilk günlerinden itibaren ortaya çıktı. Farklı gelişme düzeylerine ulaşmış çeşitli ülkelerin işçi hareketlerini birleştirmek, küçük burjuva sekter eğilimlerin üstesinden gelip, işçi hareketini bir derece daha yukarıya çıkararak, tam anlamıyla uyumlu unsurların ortak eylemini örgütlemek gerekiyordu.

Buna göre Enternasyonal'in daha ilk belge, programlarının, yani *"Uluslararası Emekçiler Birliği'nin Açış Konuşması"*nın ve tüzüklerinin hazırlanmasından itibaren Marx'ın, Engels'e aşağıda tasvirini yaptığı güçlüklerle karşılaşılmasında şaşılacak bir yan yoktur: «Kaleme alırken, fikrimizi işçi hareketinin bugünkü bakış açısına göre kabul edilir bir biçimde koymak çok zordu... Hareketin uyanışı, üslûbun eski gözüpekliğine izin verinceye kadar epey zaman geçecektir. *Fortiter in re, suaviter in modo* olmak gerek»[1]

Konuşmanın kaleme alınışı sırasında Marx, kitlelerin pratik deneylerinini ve aynı şekilde Engels'in ve kendisinin çeşitli küçük burjuva bakış açılarına karşı yürütmeyi sürdürdükleri mücadelenin, işçileri bu görüşlerden kurtulmaya ve bilimsel komünizmi kavramaya yardım edecekleri olgusuna güveniyordu. Uluslararası Emekçiler Birliği'nin kurulmasının ilk günlerinden itibaren Marx'ın, Marksizmin Enternasyonal'deki ideolojik zaferi için sistemli ve kararlı bir mücadeleye girmesi böyle oldu.

Daha önce de olduğu gibi Manchester'da oturan ve zamanının en büyük kısmını ticarete hasretmek zorunda olan Engels,

---

[1]– *K. Marx ve F. Engels, Correspondarse, c. VIII, Paris, 1934, s. 98.*

Enternasyonal'in kurulmasında ve onun yönetim organı Genel Konsey'in çalışmalarında doğrudan yer alamayacak durumda olmasına rağmen, yine de Marx'a Enternasyonal'in yönetiminde ve işçi hareketinin bağrındaki her türden burjuva ve küçük burjuva etkilerine karşı mücadelede, etkinlik olarak daha az bir yardımda bulunmuyordu. Marx düzenli olarak Engels'i, Enternasyonal'in durumundan ve Genel Konsey'de yürütmek zorunda kaldığı mücadeleden haberdar ediyordu. Engels'den çeşitli konularda öneride bulunmasını istiyordu. Birçok kez Genel Konsey oturumları için şu veya bu belgeleri hazırlamasını rica etti. Engels, Enternasyonal Genel Konseyi'nin, 1869'da, Genel Konsey'in Almanya'daki sekreteri Karl Marx'ın raporu diye yayınladığı Saksonya kömür ocaklarındaki madencileri birliği üzerine olan ayrıntılı raporu bu yüzden kaleme aldı.

İlerlemiş teorik incelemelerin ve Enternasyonal yönetiminin gerektirdiği korkunç ve karmaşık görevlerin yanı sıra Marx, *Kapital*'in ilk cildinin son çalışmalarını tamamlıyordu. Bütün bu teorik ve pratik faaliyetlerin aynı anda olması, gücünün çok üstüne çıktı ve zaten zayıf olan sağlığını büsbütün yiyip bitirdi. Üstelik belki de, eskisinden daha büyük bir yoksulluk içindeydi. 1862'de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iç savaş, *New York Daily Tribune*'deki muhabirliğine son verdirdi. Engels'in, çalıştığı firmada önce yetkili kimse, sonra da ortak olmasından beri yaptığı yardım çoğalmış olmasına rağmen, Marx'ın çocukları büyüyor ve ailenin masrafları artıyordu. Böylece, hattâ bazen giysilerini rehine koymak zorunda kalıyor, evden dışarı çıkamayacak, kâğıt alacak parası olmadığından yazı bile yazamayacak duruma düşüyordu.

Bu korkunç anlardan birinde, bir kere daha Engels'den yardımına koşmasını isterken, Marx şunları yazdı: «Seni temin ederim ki, sana bu mektubu yazmaktansa başparmağımı kestirmeyi tercih ederdim. Hayatımın yarısı boyunca kendi kendime yetmekten aciz olmam, gerçekten yıkıcı bir şey. Beni ayakta tutan tek şey, iki ortak olmamız ve çalışmalarımızda benim, zamanı-

mı teorik kısım için, partinin yaşaması için harcamamdır.»[2]

Bir parti üyesinin büyük liderine gösterilen sonsuz özen ve bir arkadaşın bütün şefkati ve fedakârlığıyla, Engels her seferinde onu kurtarmaya koşuyordu. Genellikle Marx'a birkaç sterlin gönderdiği haberiyle başlayan mektupları, Engels'in, Marx'a ve ailesine gösterdiği dokunaklı ihtimamın ifadeleridir. Marx'ın sağlık durumu çok kötüleştiği zaman endişeye kapılan Engels, doktorlara danıştı ve Marx'a Marchester'a gelerek dinlenmesini, kendisini kemiren ve ölümcül bir sonucu olabilecek hastalığını çok zaman geçirmeden tedavi ettirmesini öğütledi.

«... Ailene ve bana, kendini tedavi ettirme biricik zevkini tattır. Sana bir şey olursa bütün hareket ne hale gelecektir; ve bu, senin davrandığın şekilde, kaçınılmazdır. Gerçekten, sen bu beladan sıyrılmadıkça ne gecem ne de gündüzüm huzurlu olacak; senden haber almadığım her gün endişeye kapılıp, yine kötüleştiğini düşünüyorum.»[3]

Lenin, *Karl Marx* adlı yapıtında, Engels'in feragatla dolu sürekli maddi desteği olmaksızın, Marx'ın sadece *Kapital*'i tamamlayamamakla kalmayacağını, üstelik kaçınılmaz olarak yoksulluktan öleceğini de belirtir.

Marx, *Kapital*'i yazarken, Engels'in kendisine yaptığı yardım, sadece maddi destekle kalmaz. Marx Engels'den sık sık esaslı teorik meseleler hakkındaki önerilerini istiyordu. Mektuplarında ona, vardığı sonuçları açıklıyor, şu veya bu mesele hakkındaki fikrini soruyor, Engels'in mükemmel derecede vakıf olduğu birtakım pratik iktisadi konularda sık sık bilgisine başvuruyordu.

Bilimsel çalışmasına çok vicdanlı olduğu ve uğraştığı konuda okuyacağı tek bir kitap, tartacağı tek bir zıt görüş bile kalmadığından emin olmadan, eserini bitmiş saymadığı için, Engels'in Marx'ı azarladığı çok sık görülür.

---

[2] – K. Marx ve F. Engels, Correspondarse, c. VIII, Paris, 1934, s. 227.

[3] – K. Marx ve F. Engels, Correspondarse, c. IX, Paris, 1934, s. 23.

Birinci cildin yayınlanmasını sürekli olarak geciktiren Marx'ın bu özelliklerini bilen Engels, *Kapital*'in birinci cildini, geri kalan ciltler tamamlamadan yayınlaması için onu sıkıştırıyordu.

Nihayet 27 Mart 1867'de Marx, Engels'e birinci cildin elyazmasının sona erdiğini ve onu, basılması için Hamburg'a götürmek niyetinde olduğunu haber verdi. Engels bu haberi coşkuyla karşıladı.

İlk provalar Hamburg'dan gelmeye başladığı zaman, Marx bunları, herkesinkinden fazla değer verdiği dostunun görüşünü almak için Manchester'a gönderiyordu.

16 Ağustos 1867'de Marx, Engels'e *Kapital*'in son (49.) formanın da tashihini bitirdiği ve önsözü de gönderdiği haberini verdi. «İşte bu cilt tamamlandı» diyordu Marx »Eğer bu mümkün olduysa, bunu sadece SANA borçluyum. Senin fedakarlığın olmasaydı üç cildin gerektirdiği büyük çalışmaları yapmak benim için imkânsız olurdu. *I embrace you full thanks!* (Seni teşekkürlerle kucaklarım!)... Selam aziz ve değerli dostum.»[4]

Birinci cildin tamamlanması, sadece Marx ve Engels'in yaşantısında büyük bir olay olmadı, bu, işçi hareketinin bütünü için, proletaryanın devrimci teorisinin gelişimi için de büyük bir tarihi olay oldu.

«Dünyada kapitalistlerin ve işçilerin varoluşundan beri işçiler için bu kadar önemli bir kitap daha çıkmamıştır»[5] diye yazdı Engels, *Kapital* için.

Ekonomik doktrinine tamamlanmış, klasik halini vermek için Marx'a, yoğun bilimsel araştırmalarla dolu yirmi beş yıl gerekti.

Bütün bu dev çalışmanın ürünü, Marx'ın gerçekten anıtsal *Kapital* eseri oldu. Bu ölümsüz eserde son derece bilimsel bir yaklaşım, devrimci bir tutkuyla, dizginsiz bir nesnellikle, derin

---

[4]– *Correspondarse Marx-Engels, Lettres sur "Le Capital" Paris, 1964, s. 171.*

[5]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. II, Moskova, 1970, s. 154.*

bir parti ruhuyla birleşir. Marx diyalektik materyalizm gibi güçlü bir araçtan faydalanarak ekonomi politiği tam bir devrime uğratan ekonomik bir doktrin yarattı.

Kapital'i burjuva bilimi nasıl karşıladı?

Marx'ın güçlü bilimsel kanıtlamaları karşısında, sadece iftiraya ve lanetlemelere başvuracak durumda olmayan burjuva bilimi... *Kapital*'in çıkışını, varlığından habersizmiş gibi davranarak, suskunlukla geçiştirmeyi yeğledi.

Burjuva basınının, ***Kapital***'in etrafını çevirdiği sağır duvarı delmek için, Engels, işçi ve işçi hareketine yakın bütün basın organları çapında irdelemeler yapmakla yetinmedi. Araya bazı kimseleri sokarak, kimi burjuva gazetelerine bir seri eleştirisel tartışmalar gönderme orjinal fikri aklına geldi. 11 Eylül 1867 tarihli bir mektubunda Engels, Marx'a sorar: «İşi yürütmek, için, kitaba burjuva bakış açısından saldırmak gerektiği konusunda ne düşünüyorsun?»[6] Marx cevap verir: «Kitaba *burjuva bakış açısından* saldırma tasarın *en iyi savaş yoludur*.»[7]

Bu «savaş hilesi»ni uygulamaya koymak için Engels, fikirlerini paylaşan en yakın birkaç arkadaşının yardımına başvurdu; onlara, burjuva basınında çeşitli değişik şekillerini yayınlatabilecekleri model makaleler gönderdi. Engels'in hedeflediği esas amaç, burjuva ekonomistlerini kitaptan söz etmeye mecbur bırakmak, onları kitap hakkında ne düşündüklerini söylemeye zorlamaktı. Böylece Engels, burjuva gazetelerinde, içinde Marx'ın görüşlerini eleştirme perdesi altında ve öyle bir şekilde ki, okuyucuyu sonunda her şeye rağmen «eleştiren»in değil, Marx'ın haklı olduğunu teslim etmeye vardıracak, Marx'ın fikirlerini ustaca bir dökümü olan bir takım irdelemeler yayınlatmayı başardı. Aslında bu tartışmaların iğneleri, Engels'in çeşitli biçimlerde, *Kapital* hakkındaki fikirlerini göndermeye tahrik ettiği kaba ekonomi politik temsilcilerini hedefliyordu.

---

[6]– *K. Marx ve F. Engels, Correspondarse, c. IX, Paris, 1934, s. 214.*

[7]– *A. g. e., s. 215.*

Engels, *Kapital*'in ilk cildinin tamamlanmasını, sadece Marx'ın değil, kendi hayatında da bir dönemecin başlangıcı olarak düşünüyordu. Şimdi Marx'ın yazılarından elde ettiği gelirin biraz artacağı ve Engels'in de artık ticaretle her ilişkisinin kesin olarak bitirecek, Marx'la beraber, işini terkederken eline geçecek ve yazılarından gelen mütevazî gelirleriyle yaşayabileceğini ummak mümkündü. «Şu müsibet ticaretten kurtulmak, başka hiçbir şeyi bu kadar tutkuyla istemiyorum»[8] satırları kaleminden dökülüyordu, Marx'a yazdığı bir mektubunda.

Buna rağmen, Engels'in tasarısını uygulama alanına sokabilecek duruma gelmesi için, *Kapital*'in ilk cildinin tamamlanmasından sonra iki yıl akıp gitti.

Bakın Marx'ın o sıralarda Engels'in yanında kalan en küçük kızı Eleanor (Tussy) bu tarihi günü anılarında nasıl hatırlıyor: «Sabah, işine son defa gitmek üzere botlarını bağlarken attığı zafer çığlığını hiçbir zaman unutmayacağım: 'Son kez!'

«Birkaç saat sonra onu kapıda bekliyorduk ki, evinin karşısındaki tarlacıktan doğru geldiğini gördük. Bastonunu havada sallıyor ve taşkın bir neşeyle şarkı söylüyordu. Sonra bu büyük günü kutlamak için sofraya oturduk; şampanya içiyorduk ve mutluyduk.

«O zaman her şeyi kavramak için çok gençtim. Şimdi bunları hatırladıkça gözlerim yaşarıyor.»[9]

Ağırlığı yıllardan beri onu ezen bu büyük yükten nihayet kurtulan bir adamın bu neşesi, Engels'in anne-babasına ve dostlarına yazdığı mektuplarda hissedilir. «Bugün benim ilk özgürlük günüm... diye yazar annesine. Yeni özgürlüğüm çok hoşuma gidiyor. Dünden beri büsbütün değişik bir kimse oldum ve bir on yıl gençleştim.»[10]

Bununla beraber, Engels, işlerini tasfiye için daha bir süre Manchester'da kalmak zorunda kaldı. Ama artık boş zamanı olduğu için, ciddi bir şekilde İrlanda tarihini çalışmaya koyuldu.

---

[8]– *K. Marx ve F. Engels, Correspondarse, c. IX, Paris, 1934, s. 154.*

[9]– *Marx et Engels'ten Anılar, Moskova, s. 193. [MARKS ENGELS Hayatları, Dr. Hikmet Kıvılcımlı, s. 47, Tarihsel Maddecilik Yayınları, Aralık 1970].*

[10]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. XXVI, s. 18, 20 (Rusça baskı).*

Bu dönemde, bu ezilen ülkeyle bir nebze daha yakınlaşabilmek için, beraberinde karısı Lydia Burns (ölen Mary Burns'ün ablası) ve Marx'ın kızı Eleanor olduğu halde İrlanda'ya bir gezi yaptı.

Engels'in İrlanda'ya duyduğu ilgi beklenmedik bir şey değildi. İrlanda sorunu, o sırada Enternasyonal'de önemli bir rol oynuyordu. Marx ve Engels, İngiliz işçi sınıfının güçsüzlük nedenini, İngiliz ve İrlanda işçileri arasında egemen sınıflarca suni bir şekilde alevlendirilen uyuşmazlıkta görüyorlardı. Enternasyonal'in görevini, İngiliz proletaryasında «*İrlanda'nın ulusal özerkliğinin,* kendisi için soyut bir adalet ve insanlık sorunu değil, fakat *bizzat kendi sosyal özerkliğinin birinci koşulu olduğunu*»[11] bilincini uyandırmasının, teşkil ettiğini düşünüyorlardı.

Marx ve Engels İngiliz proletaryasını İrlanda'nın bağımsızlığı için canla başla mücadele etmeye çağırıyorlardı. İrlanda'nın ayrılması, toprakları üzerinde tarım devrimi yapılması, İngiliz egemen sınıflarına (burjuvazi ve büyük toprak sahipleri) büyük bir darbe vuracak ve bizzat İngiltere'de devrimi harekete geçirecek, bu da Avrupa kıtasındaki ülkelerin devrimci hareketleri üzerinde büyük bir etki yaratacaktı.

«Marx ve Engels'in İrlanda meselesindeki politikaları,» diye yazıyordu. Lenin, «başka ulusları ezen ulusların proletaryasının, ulusal hareketlere karşı nasıl davranması gerektiği konusunda, şimdiye kadar sınırsız pratik önemi olan, büyük bir örnek oldu.»[12]

Bu politika, emperyalizm döneminde sömürgeler ve milliyetler meselesine eğildiği zaman Lenin'e çıkış noktası oldu.

Engels İrlanda incelemesine, tam bu ülkede tarımsal hareketin yeni atılımı ve İrlanda devrimcileri Fenian'lara karşı, İngiliz hükümetinin yaptığı kanlı baskılar sonucu İrlanda sorununun özellikle ağırlaştığı bir sırada başladı. Engels'in, kendisinden sözederken söylediği gibi «devrimci fikirli İrlandalı kadın», En-

---

[11]– *K. Marx ve F. Engels, Sömürgecilik Üstüne Yazılar, Moskova, s. 355.*

[12]– *V. Lenin, Eserler, c. 20, s. 467.*

gels'in karısı Lydia Burns, halkının, ulusal bağımsızlığı için yaptığı mücadeleye ateşli bir sempati duyuyor ve Engels'in evine sığınan ve buradan her türlü yardımı sağlayabilen mağdur İrlandalı devrimcilere aktif bir biçimde yardım ediyordu. Engels bir taraftan mümkün olan her şekilde Fenian'ları desteklerken, diğer taraftan da onları, suikast girişimlerinden, «darbeler» hazırlamalarından, özgürlüğe susamış İrlanda büyük halk kitlelerinden kopuk olmalarından dolayı eleştirmekten de geri kalmıyordu.

Engels İrlanda sorununa büyük bir teorik ve politik önem atfederek İrlanda tarihi üzerine geniş bir eser yazmayı tasarladı. Ama bitirmeye muvaffak olamadı. Öngördüğü gibi Avrupa'da, kendisini uzun süre teorik çalışmalarından alıkoyan büyük siyasal olaylar Fransa-Prusya savaşı ve Paris Komünü hazırlanıyordu.

Fransa ile Prusya arasında savaş 19 Temmuz 1870'de patlak verdi.

Fransa-Prusya savaşının başından itibaren Engels *Pall Mall Gazete*'e, düşmanlıkların seyri üzerine, içinde olacağı söylenenler her defasında gerçekleştiği için hayretler uyandıran Notes sur la Guerre (Savaş Üzerine Notlar) başlıklı düzenli makaleler gönderdi. Böylece Engels, bir hafta öncesinden, Fransız ordusunun Sedan önlerinde yenileceğini söyler. Makaleler isimsiz olduğundan askeri meselelerde uzman büyük bir kişiye atfediliyorlardı. Makaleleri, yazarının Engels olduğunu bilen dostlarının hayranlığını celbediyordu.

İşte, Marx'ın kızlarından biri olan Jenny'nin, Engels'e yakın arkadaşları arasında her zaman taşıyacağı «General» lakabını takması, tam bu döneme rastlar.

Eylül 1870'de Engels Manchester'dan ayrıldı ve Londra'da Marx'ın evinden yürüyerek on dakikadan az çeken bir yere taşındı. İki dost şimdi görüşebilir ve önceleri daha çok mektuplaşarak yapmaya zorunlu oldukları kendilerini ilgilendiren bütün konularda tartışabilirlerdi.

Engels her gün Marxlara gidiyordu. Ya gezmeye çıkıyorlardı

ya da Marx'ın çalışma odasında oturuyorlardı. Eleanor Marx'ın anlattığına göre, odada her biri kendi köşesini arşınlıyor ve çeşitli konularda saatlerce konuşuyorlardı. Bir meselenin tartışması bazan birkaç buluşmayı kapsıyordu.

Marx'ın kızı Laura'nın kocası Lafargue: «Albiler üzerine birkaç gün süren bir tartışmayı hatırlıyorum» diye anlatır. «İki görüşme arasında ele alınan her bir konu hakkında, aynı sonuca ulaşmak için araştırma yapardı. Fikirlerinin ve çalışmalarının hiçbir eleştirisi, onların gözünde bu şekilde birbirlerine yöneltiklerindeki kadar önemli değildi: Birbirleri hakkında çok büyük bilgiye sahiptiler.

Marx, Engels'in evrensel bilgisine, kendisine kolayca bir konudan diğerine geçmeye olanak veren zeka esnekliğine hayran olmaktan bıkmazdı. Öte yandan Engels de, Marx'ın analiz ve sentez gücüne şahit olmaktan hoşlanırdı.»[13].

Engels, Londra'ya yerleştikten sonra Marx'ın önerisi üzerine Enternasyonal'in Genel Konseyi'ne alındı. Bundan sonra, Engels coşkun bir neşeyle siyasi çalışmaya ve örgütlenme konularına gırtlağına kadar gömüldü. Marx'la beraber Fransa Cumhuriyeti'nin tanınması için açılan kampanyayı yönetti ve bu kampanyada yeteri kadar aktif bir pay almayan ve İngiltere'nin dış politikasına genellikle yumuşak bir muhalefette bulunan Enternasyonal üyesi sendika liderlerinin sert bir şekilde eleştirdi. Genel Konsey'in Ocak 1871 oturumunda Engels fırtınalı ve uzun bir tartışmaya yol açan ve İngiliz hükümetinin dış politikasını sergileyen bir karar tasarısını sundu.

Savaş Üzerine Notlar'ında Engels, Bismarck hükümetinin yayılmacı siyasetini ve «Prusya tipi» barbar savaş metotlarını kınıyordu. Ülkelerinin iğrenç istilacılarına karşı silaha sarılan Fransız partizanlarını selamlıyordu.

Marx ve Engels Fransız cumhuriyetinin tanınması için propaganda yaparken, işçilerden çekinerek Fransa'ya ihaneti tasar-

---

[13]– *Marx et Engels'ten Anılar, Moskova, s. 91.*

layan ve Fransız halkına karşı mücadelelerinde serbest olmak için, Prusyalılarla ne pahasına olursa olsun barış yapmak isteyen Fransız hükümetini ve askeri erkânını da teşhir ediyorlardı. Onlar, iddia ettikleri gibi «Ulusal Savunma Hükümeti» değil, Marx'ın çarpıcı bir şekilde vecizeleştirdiği gibi «Ulusal Satış Hükümeti» idiler.

Fransız emekçileri, hükümetinin teslimiyetçi dış politikasının, kuşatılmış Paris'in savunucuları silahlı işçilerin direnme iradesini açlıkla ve savaşta uğranılan başarısızlıklarla kırma girişimlerinin farkına varmakta gecikmediler. 17 Mart'ı 18 Mart'a bağlayan gece, Thiers hükümeti, Monmartre tepesine yerleşmiş Ulusal Muhafızların topçu bataryalarını ele geçirerek Paris proleterlerine son darbeyi vurmaya yeltendi. Halk, bir ayaklanmayla cevap verdi. Paniğe kapılan hükümet Versailles'a kaçtı. Tarihte ilk kez iktidar işçilerin elindeydi.

4 Eylül 1870 devriminden sonra Marx ve Engels, Prusya birlikleri Paris kapılarındayken, işçileri, olgunlaşmamış bir ayaklanmaya karşı uyardılar. İşçilere, mücadelelerinin zafere ulaşmasının başlıca koşulu olarak, kendi öz örgütlerini güçlendirmek için cumhuriyetin sunduğu legal olanakları geniş bir şekilde kullanmayı öğütlediler.

Bununla beraber, olayların akışı ve gündemdeki sınıflar savaşının mantığı 18 Mart devrimine vardıktan sonra Marx ve Engels, devrimci önderlerin atılganlığı ve tutkusuyla, kahraman Paris proleterlerince yürütülen yığın mücadelesine karışarak Paris işçilerinin yardımına koştular.

Engels canla başla, Marx'ın yönetimi altındaki Enternasyonal Genel Konseyi'nin, devrimci Paris'in yardımına koşmaları için uluslararası proletaryayı ve Fransız işçilerini harekete geçirmek üzere sarfettiği yoğun çalışmalara katıldı.

Marx ve Engels Komüncülere, hatalarını eleştirerek, onlara Prusya ordusunun durumu hakkında elde ettikleri gizli belgeleri ulaştırarak, Paris'in savunması konusunda bilgi vererek, öğütleriyle yardım ettiler.

Fakat Marx ve Engels'in büyük zorluklarla Paris'e aktarabildikleri öğütler, Fransız işçi hareketinin geleneksel eksikliğine; öncü proletarya partisinin yokluğuna deva olamazlardı.

Marx ve Engels Paris Komünü'nün olası başarısızlığını önceden görmüş olsalar bile komünün, dünya tarihinde yeni bir çığır açarak, her şeye rağmen oynamış olduğu esaslı tarihsel rolü de göze batırmaktan çekinmediler.

Fransa'da İç Savaş'da Marx, akan olayların derin anlamlarını kavramaktaki özel yeteneğiyle, Paris Komünü'nün dünya çapındaki tarihsel kapsamını gösterir.

Marx, komünün gösterdiği faaliyetlerin somut tahlili temelinden yola çıkarak, proletaryanın eski devlet aygıtını parçalaması gereğine ilişkin daha önce de ileri sürdüğü çok önemli bir kavram üstünde durdu. Komün, işçi sınıfının mevcut devlet aygıtını, sadece ele geçirerek, onu kendi amaçları doğrultusunda kullanamayacağını pratikte kanıtlamıştı. İşçi sınıfının eski burjuva devlet aygıtına karşı görevlerine ilişkin bu sonuca, Marx ve Engels o kadar fazla değer veriyorlardı ki, *Komünist Partisi Manifestosu*'na 1872'de yazdıkları önsözde bu konuyu, Marksizm programının ilk belgesinin esaslı bir tamamlayıcısı olarak ele aldılar.

Paris Komünü deneyi Marx'a aynı zamanda proletaryanın inşa etmek durumunda olduğu yeni tip devletin kapsamını da çizme olanağını verdi. Marx, eserinde, komünün Fransa'nın resmi hükümeti olduğunu, köylülüğün ve şehir küçük burjuvazisinin çıkarlarını savunduğunu ve Fransız toplumunun bütün sağlıklı unsurlarını temsil ettiğini gösterdi. Marx, Komüncülerin başarısını göklere çıkarıyor ve cellatlarını tiksintiyle lanetliyordu.

Fransa-Prusya savaşı ve Paris Komünü ile işçi hareketi tarihinin önemli bir dönemi de kapandı. Bu dönemin başında, Marx ve Engels'in doktrini hiç de egemen olamadı ve sadece, binlerce sosyalist hareketten bir tanesi olarak kaldıysa bile, 1848 Devrimi ve özellikle Paris Komünü, Marksizm öncesi küçük burjuva sosyalizminin her çeşidine öldürücü bir darbe yapıştırdı.

Fakat çeşitli küçük burjuva eğilimleri, Marksizm öncesi sosyalizm, işçi hareketi içindeki yerini öyle kavgasızca terketmeyi reddediyordu. Bu savaş, Paris Komünü'nden sonra, Enternasyonal'in bütün ülkelerde hükümetlerce vahşice kovuşturulduğu bir ortamda başladı. Askeri ve sivil mahkemeler, gizli-açık polis, egemen sınıfların bir sürü yayın organı, Uluslararası Emekçi Birliği'ne zulmetmekte birbirleriyle yarışıyorlar, bu da, Enternasyonal'deki oportünist unsurlar üzerinde etkisini göstermekten geri kalmıyordu.

Enternasyonal'in komünle açıkça dayanıştığı, *Fransa'da İç Savaş* adlı eserin yayınlanmasından sonra, Entenasyonal Genel Konseyi içinde uyuşmazlıklar başgösterdi. İngiliz tradünyonlarının liderleri, *Fransa'da İç Savaş*'ın çıkması dolayısiyle ortalığı korkunç bir velveleye veren burjuva basınının etkisinde kalmışlardı. Enternasyonal'in en tehlikeyle karşı karşıya olduğu bir anda, Paris Komünü ile dayanışmayı reddederek açıkça, basit ihanet yoluna saptılar. Genel Konsey oybirliğiyle İngiliz sendikalarının hain liderlerini saflarından attı.

Genel Konsey bir taraftan da, daha Fransa - Prusya savaşı ve Paris Komünü'nden önce Marksizme karşı savaş açmış olan Bakuncilerin gelen gittikçe artan saldırılarıyla karşı karşıya idi.

1869'da Enternasyonal'e katılan Bakunin, Sosyalist Demokrasinin Enternasyonal Birliği adlı örgütünü dağıtacağı yolunda verdiği sözü tutacağı yerde, tam tersine, bunu el altından örgütünü genişletmek ve böylece Enternasyonal içinde kendi anarşistler örgütünü kurmak için kullandı. Bu gizli topluluğa dayanarak Bakunin, Uluslararası Emekçiler Birliği'nin yönetimini ele geçirmeyi tasarlıyordu. Bakunin'in anarşist fikirleri, ağırlıkla küçük burjuva nüfuslu İspanya, İtalya, Fransızca konuşulan İsviçre, Belçika gibi bazı ülkelerde destek gördüler.

Komüne karşı ve aynı şekilde proletarya diktatörlüğüne ve proletarya partisine karşı tavır, şimdi Enternasyonal'in çeşitli akımları için bir denek taşıydı.

Marx, Enternasyonal'in yönetimine ve Marksizme düşman

eğilimlerle çarpışmasına ilişkin çalışmalarında, Engels Londra'ya taşındıktan sonra, ondan büyük yardımlar gördü.

Engels daha o zamandan Genel Konsey'in işinin önemli bir kısmını yüklendi. Belçika ile ilişkiler sekreterliğini üzerine aldıktan sonra, İspanya muhabir-sekreteri oldu. Ağustos 1871'de bu görevden başka kendisine İtalya sekreterliği görevi de verildi. Arkasından Portekiz ve Danimarka sekreterliklerinin de sorumluluğunu üstlendi.

Şimdi Engels, bu çalışmalarında, gerek Enternasyonal'in çeşitli belgelerinin çevirisinde, gerek yüklendiği yoğun mektuplaşmalarda, dillere ilişkin geniş bilgisinden yararlanacak durumdaydı.

Engels devrimci çalışmayı büyük bir doyum kaynağı olarak benimseyerek, Enternasyonal'de taşkın bir örgütlenme faaliyeti başardı.

Birçok mültecinin Londra'ya doluşmasına yol açan Paris Komünü'nün çöküşünden sonra, Engels daha çok Komüncüler imdadına koşmakla uğraştı.

Bir dizi ülkenin muhabir-sekreteri olarak, sömürücülere karşı yaman bir kavga veren her proleter hareketin yardımına koşmaya çalışıyordu. Anvers puro fabrikası işçilerinin grevi ve Brüksel grevcilerinin eylemleri yararına geniş bir yardım kampanyası açtı. Barselona tekstil işçilerinin, Santander fıçıcılarının, Valencia sepicilerinin, vb grevlerini desteklemeleri için Londra işçilerine çağrıda bulundu. Her bir grevin ardından yeni proleter hareketleri Uluslararası Emekçiler Birliği'ne katılıyordu.

Engels, Genel Konsey'in, daha ziyade yönetimi en büyük güçlükleri kapsayan Enternasyonal şubelerinin sekreteriydi. Bakunin'in gizli örgütü ağlarını İspanya ve İtalya'ya atmıştı ve bu ülkelerdeki Enternasyonal şubelerinin yöneticilerinin de onun etkisi altında bulunuyor olması pek az rastlanır bir olay değildi.

Engels, Genel Konsey adına ulusal şubelerin yönetimlerine gönderdiği emir ve tamimlerde, komün deneyimi ve bundan çı-

kan dersleri geniş bir biçimde anlatıyor, büyük bir sabır ve ısrarla işçi sınıfının bilimsel strateji ve taktik ilkelerini açıklıyor, eşsiz bir incelikle şube yöneticilerinin bazı Bakuninci «sapmalar»ını düzeltiyor ve Bakunin ve casuslarına karşı amansız bir mücadele yürütüyordu.

Engels, «Mülk sahibi sınıflar, yani toprak aristokrasisi ve burjuvazi emekçi halkı sadece zenginliklerinin gücüyle, sermayece emeklerini sömürerek değil, fakat aynı zamanda devlet gücüyle de, ordunun, bürokrasinin ve mahkemelerin yardımıyla da kölelikleri altında bulundururlar. Siyaset arenasında düşmanlarımızla savaşmayı reddetmek, en güçlü mücadele araçlarından birini, özellikle örgülenme ve propaganda [araçlarını- ç.n.] reddetmek olacaktır»[14] diye yazıyordu.

I. Enternasyonal'in Eylül 1871'deki Londra Konferansı çağrısı dolayısiyle Engels büyük bir iş yüklendi. Konferansın gündemini hazırlamakla görevli altkomisyonun başkanlığına getirildi. Engels, işçi sınıfının siyasal eylemine ayırdığı konuşmasında, konferans delegelerine, özellikle, proletaryanın siyasal eylemini gündeme getirmiş bulunan Paris Komünü'nden sonra, politikadan sakınma lehindeki propagandaların saçmalığını belirtti. Konferansta alınan karar, mülk sahibi sınıfların ortak iktidarına karşı proletaryanın, ancak bağımsız bir siyasal parti şeklinde birleşerek bir sınıf olarak davranabileceğini vurguladı. Bir proletarya partisi, sosyal devrimin zaferini güvence altına almak ve sınıfların kaldırılması olan nihai amaca ulaşmak için mutlaka zorunluydu. Londra Konferansı, kararlarında her türden sekter örgütlenmeleri kınadı ve Genel Konsey'in yetkilerini genişletti.

Marksizmi yeni bir zaferini işaretleyen Londra Konferansı kararları, Bakunin yanlılarını çok hoşnutsuzlaştırdı. Enternasyonal'in, kendisini, mutlak surette ayrı «özerk» grupların derneği, çeşitli akımların ve yuvalarını karmakarışık bir harmanı, Genel Konseyi'ni ise, bir kavga kurmayı, bir çeşit «posta kutusu», ha-

---

[14]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Mektuplar, s. 260 (Rusça baskı).*

ber bürosu haline sokmayı düşleyen Bakunin yanlıları, Genel Konseyi «yetki gaspı» ile suçladılar, Genel Konsey'e ve Marx'a iftira tufanları yağdırarak Enternasyonal'de «Almanların», özellikle de Marx'ın «diktatörlüğü»nden yakındılar.

Engels mektuplarında, Bakunin yanlılarının konferans kararlarına gölge düşürme ve Enternasyonal'i içinden yıkma girişimlerine karşı demir bir proleter disiplini tesis etmek için mücadele ediyordu.

En tehlikeli iç düşmana, yani Bakuninizme karşı mücadelelerinde Marx ve Engels, Enternasyonal'in Rusya şubesince kararlı bir şekilde desteklendiler. Kurucuları (büyük devrimci demokratlar Çernişevski ve Dobroilyubov anlayışında yetişmiş Rus politik mültecileri), Enternasyonal'in Genel Konseyi'nde kendisinin, şubelerinin temsilcisi olmasını istemek için Marx'a başvurdular. Marx, 24 Mart 1870 tarihli cevabında onlara Rus şubesinin Enternasyonal'e kabul edildiği ve Genel Konsey'de temsilcileri olmayı onayladığı konusunda bilgi verdi. Rus şubesi, Bakunin ve yandaşlarının özellikle Rusya'daki yıkıcı ve bozguncu faaliyetleri konusundaki belgeleri Marx ve Engels'in kullanımına sunarak, onlara değerli bir destek sağladı.

Bakunincilere son darbe, Uluslararası Emekçiler Birliği'nin, Engels'in hazırlıkları için büyük bir enerji sarfettiği Lahey Kongresi'nde (1872) vuruldu. Engels kongreye sunulmak üzere bir tüzük tasarısı hazırlamakla görevli altkomisyonun başkanı oldu ve 2 Temmuz'da Genel Konsey'e sunduğu bir raporda, konseye, bir sonraki kongreyi beklemeden şubeleri ve federal konseyleri atayabilme yetkisi verilerek gücünün genişletilmesini önerdi. Engels bazı şubelerle yoğun bir mektuplaşmada bulunuyor, mektuplarında açık gizli Bakunin ajanlarını bıkmadan teşhir ediyor, en yetkin unsurları bulmaya ve onları Genel Konsey'in çevresinde birleştirmeye çabalıyor, titiz bir örgütlenme çalışmasına giriyor. Marx yanlılarının kongrede sağlam ve kesin bir çoğunluk sağlaması için her oyu her temsilciyi hesaplıyordu.

Bakunincilerin kongre öncesi yıkıcı ve gayretli çalışmalarına

rağmen, her türlü entrika ve düzene karşı Marx ve Engels yanlıları, Bakunincilere karşı sert bir mücadele havası içinde geçen kongrede çoğunluğu sağladılar.

Onların muhalefetine rağmen kongre, muzaffer bir sosyalist devrim için başlıca koşul olarak siyasal mücadelenin ve bir proletarya partisi kurulmasının gerekliliğini onayladı. Marksizmin bu önde gelen anlayışı Enternasyonal'in tüzüğüne girdi ve bütün üyeleri için bağlayıcı bir hale geldi.

Kongre Bakunincilerin Enternasyonal içindeki yıkıcı faaliyetlerini kovuşturmak üzere bir özel komisyon atadı. Engels tarafından kaleme alınan bir rapor, onların, çeşitli ülkelerdeki Enternasyonal şubeleri içindeki ikiyüzlü politikalarını, ayrılıkçı eğilimlerini, tartışma götürmez kanıtlarla sergiliyordu. «İşçi sınıfı mücadelesinin tarihinde ilk kez olarak, bizzat işçi sınıfının bağrında, günümüzün sömürü rejimini değil, fakat bu rejime karşı en canlı mücadeleyi veren birliği yıkmayı amaçlayan bir komplo ile karşı karşıyayız»[15] diye yazıyordu raporda Engels.

Bakuninciler Enternasyonal'den kovuldular. Marksizm, işçi hareketini geriye çeken ve bozguncu yuvarcılık davranışlarıyla, işçi sınıfının siyasal eylemine, proletarya partisine, proletarya diktatörlüğüne karşı mücadelesiyle burjuvazıye paha biçilmez bir hizmette bulunan anarşizme karşı ideolojik bir zafer kazandı.

Lahey Kongresi'nde Engels, Avrupa hükümetlerinin Enternasyonal'e karşı artan tehditlerini, çeşitli Enternasyonal şubelerine sızmış olan anarşistlerin ve diğer küçük burjuva unsurların yıkıcı davranışlarını göz önünde bulundurarak Genel Konsey'i New York'a taşıma önerisini destekledi.

Lahey Kongresi'nden sonra Engels, Genel Konsey'in New York'ta kurulmasını amaçlayan büyük bir işe atıldı. Enternasyonal'in genel sekreteri Sorj'u, Enternasyonal'in çeşitli Avrupa ülkelerindeki şubelerinin durumundan düzenli bir şekilde haberdar etti ve Marksizmin anarşist karşıtlarına karşı mücadeleyi

---

[15]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler XIII, II. Bölüm, s. 497 (Rusça baskı).*

sürdürdü.

*
* *

Tam Marksizmin, Enternasyonal içinde ideolojik zaferini kazandığı sırada, uluslararası durum Uluslararası Emekçiler Birliği'nin çalışmalarını etkilemeden edemeyecek bir takım köklü değişikliklere uğradı.

Lenin, komünün başarısızlığından sonra meydana gelen durumu bu sözlerle betimler: «...Emperyalist çıkarla baştan çıkarılmış İngiliz işçisinin, ezilmiş Paris Komünü, Almanya'da henüz zafer kazanmış ulusal burjuva hareketi (1871), geleneksel uyuşukluğu içinde uyuyan yarıfeodal Rusya». Marx ve Engels bu dönemi doğru değerlendirdiler; o dönemdeki durumu kavradılar, yavaş bir sosyal devrim hazırlığının gerektiğinin farkına vardılar.[16] O zamanlar başta gelen görev, eldeki güçlerin ağır ağır hazırlanması, toparlanması, örgütlenmesi ve çeşitli ülkelerde proletarya partilerinin kurulması işiydi.

Enternasyonal eski biçimiyle daha şimdiden tarihin işçi sınıfına yüklediği yeni görevleri yerine getirmesine elvermiyordu.

Fakat Enternasyonal büyük bir tarihsel rol oynamıştı: Marx ve Engels'in ve yandaşlarının çeşitli hiziplere karşı gayretli ve tükenmeyen mücadelesi sayesinde, Marksizm öncesi bütün sosyalizm çeşitleri, ezici bir yıkıma uğradıklarını gördüler.

Marksist doktrinin yayılmasındaki başarılar, geleceğin işçi partilerinin çekirdeği olabilecek militanların eğitimi, bütün bunlar, çeşitli ülkelerde sosyalist yığın partilerinin kurulması için gereken uygun koşulları yarattılar.

«I. Enternasyonal tarihsel görevini yerine getirmişti ve *genişliğine* gelişimiyle, çeşitli ulusal devletler düzeyinde *yığınsal* sosyalist işçi partilerinin kurulmasıyla ana hatları belirlenen, işçi hareketinin bütün ülkelerde sonsuz derecede daha büyük bo-

---

[16] – *V. Lenin, Oeuvres, c. XXIV, s. 79.*

yutlarda bir büyüme dönemine yerini bırakıyordu»[17] diye yazıyordu Lenin.

[17]– *V. Lenin, Oeuvres, c. XXI, s. 43-44.*

— VIII —

Paris Komünü'nden ve I. Enternasyonel'den Sonra Engels, Marx'ın Ölümü (1883)

Paris Komünü'nün başarısızlığını ve I. Enternasyonal'in dağılmasını izleyen yeni tarihsel dönem «pasif» niteliği ile, devrimden yoksunluğuyla ayırt ediliyordu.

Marx ve Engels şimdi dikkatlerini, her ülkede bir proletarya partisinin yaratılmasına, sosyalist devrim için proletarya diktatörlüğü için gelecekteki kavgaların hazırlıklarına verdiler. Bu partilerin yönetici kişilerine, bir program hazırlanması, bir strateji ve taktik benimsenmesi konusunda öğütleriyle yardımcı olarak onları eğittiler. Bu vesileyle Marx ve Engels, her ülkenin özelliklerini, ekonomilerini, sınıflar arasındaki güç ilişkilerini ele alınan ülkenin işçi sınıfınca biriktirilmiş deneyleri, hareketin teorik düzeyini ve söz konusu ülkede sosyalizmin işçi hareketiyle birleşmesini önleyen engelleri ve proletaryanın yığın partisinin yaratılmasını göz önünde bulundurdular.

Marx ve Engels, çeşitli ülkelerde sosyalist partilerin kurulmasına yardım ederken, özellikle proletaryanın devrimci teorisinin arılığı, partinin doğruluğu, onun her türlü oportünist küçük burjuva unsurlardan arındırılması, teori ve pratiğin birliği için

mücadeleye önem veriyorlardı.

I. Enternasyonal'in dağılmasından sonra Marx ve Engels'in uluslararası işçi hareketi içindeki rolü, eksilmek şöyle dursun, arttı ve karmaşıklık kazandı. Çeşitli ülkelerdeki sosyalist hareketi yönetme ve Marksizmin açık, gizli karşıtlarına karşı mücadele ağır görevlerinin en önemli payı şimdi Engels'e düşüyordu. «Marx'la aramızdaki görev bölüşümüne göre, Marx'ın büyük eserini hazırlaması için gerekli zamanı bulabilmesi amacıyla, özellikle karşıt görüşlerle mücadele ederek günlük basında düşüncelerimizi savunma görevi bana düşüyordu»[1] diye yazar Engels o dönem hakkında. Engels'in günlük basındaki makaleleri için söyledikleri, şimdi büyük bir kısmından sorumlu olduğu çeşitli ülkelerin sosyalistleriyle yapılan mektuplaşmalar için de geçerliydi.

Çeşitli ülkelerde sosyalist partiler kurulması için mücadelelerinde, Marx ve Engels Alman işçi hareketine özel bir dikkat sarfediyorlardı. Bu ilgi rastgele değildi: Fransa-Prusya savaşından ve Paris Komünü'nün düşmesinden sonra işçi hareketinin odak noktası geçici olarak Almanya'ya kaymıştı.

Engels bir seri mektup ve makalesinde, komünden sonra Alman işçilerinin uluslararası proletaryanın başında bulunma ve bir sosyal demokrat yığın partisini ilk kuranlar olma nedenlerinin derin bir tahlilini yapar. Engels'e göre bu nedenlerden biri, İngiltere ve Fransa'ya oranla daha geç ve şiddetli olan Almanya'daki endüstriyel gelişimin niteliğiydi. Almanya'da 1848'den sonra gerçekleşen sanayi devrimi, köylülerin ve zanaatkârların iflası ve işçilerin sömürülmelerinin artmasıyla atbaşı gitmiştir. Endüstriyel bakımdan daha eski olan ülkelerin rekabetine dayanabilmek için, Alman müteşebbisleri işyerlerini modernleştirmenin ve işçilerin ücretlerini düşürmenin yollarını arıyorlardı. Bunun sonucu sınıf çelişkilerinin keskinleşmesi ve küçük burjuvazi ve köylülükle beraber işçi sınıfının daha ileri ve daha hızlı

---

[1]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. II, Moskova, 1970, s. 313.*

bir düzeyde «devrimcileşmesi» oldu.

Endüstriyel gelişmenin yayılmasına ve bunun bir sonucu olarak sınıf mücadelesinin keskinleşmesinin yanı sıra Engels, Alman işçi hareketinin öncü rolünü, aynı zamanda da Marksist doktrinde İngiliz ve Fransız seleflerinin o zamana kadar benzerini görmedikleri bir programa sahip olmalarında görüyordu.

Bununla beraber bu elverişli koşulların varlığına rağmen, Almanya'da işçi partisinin kuruluş süreci basit ve kolay olmadı. Bağımsız işçi partisi, burjuvazi ve yunkerlere (soylu toprak sahipleri, ç.n.), onların işçi hareketini güdümlerine alma girişimlerine ve aynı şekilde partiye sızmış bulunan ve kendilerini sağ ve «sol» oportünizmler şeklinde gösteren küçük burjuva etkilerine karşı mücadele içinde yaratıldı.

İşçi basınında çıkan bir seri makalesinde ve mektuplarında Engels, Lassalle'cılığa karşı mücadelesini bıkmadan sürdürdü; aynı zamanda da, olgunlaşmamış teorik görüşlerini ve politik hatalarını eleştirerek Eisenach'cıların(*) çizgilerini düzeltmelerine yardımcı oluyordu.

Almanya'da 1870'li yıllarda meydana gelen hızlı sanayi devriminin ardından, konut sorunu bu ülkede özel bir keskinlik kazandı ve basında, sürdürüldüğü zaman içerisinde tıp doktoru Müberger türünde her çeşit «sosyal şarlatan»ların ortaya çıktığının görüldüğü geniş bir tartışma konusu oldu.

Mülberger, kapitalizmin temeline, yani kapitalist üretim tarzına dokunmadan, kapitalizmin «kötü» yanlarını, özellikle konut sıkıntısını gidermeye çalışan Proudhon'vari dâhiyane tasarılar hazırlıyordu. Her kiracıyı oturduğu konutun sahibi ve bütün toplumu özgür ve bağımsız bir konut sahipleri topluluğu haline getirmeyi düşlüyordu.

Sonradan *Konut Sorunu* başlığı altında bir broşür halinde bastırdığı bir seri polemik makalesinde Engels, tarihi geriye

---

(*)– W. Liebknecht ve A. Bebel tarafından yönetilen Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi-Novosti Presse.

doğru yürüttürmeye, modern proleteri bir evcik, bir kulübe ve küçük mülk sahibi haline dönüştürmeye, onu yeniden toprağa bağlamaya çalışan küçük burjuva hayallerinin açıkça gerici niteliğini sergiledi. Bu tasarıların aldatıcı ve gerici yanını ortaya çıkararak Engels, «kapitalist üretim tarzı varlığını sürdürdüğü müddetçe, konut sorununu veya işçinin kaderini ele alan herhangi bir başka sorunu soyut bir şekilde çözmek istemenin delilik olacağını» belirtiyordu. «Çözüm yalnızca bu üretim tarzının alaşağı edilmesinde, bütün üretim ve yaşam araçlarının bizzat işçi sınıfının kendisi tarafından mülksüzleştirilmesindedir»[2]

Bu amaçlara ancak, «proletaryanın siyasal eyleminin, sınıfların ve onlarla birlikte devletin kaldırılmasına geçiş olarak onun diktatörlüğünün»[3] ardından ulaşılabilir.

Proletarya diktatörlüğü sadece işçi sınıfının kapitalist toplumda kurban edildiği afetlere son verilmekle kal ayacak, üstelik kapitalizmin azıttırdığı şehirle kır arasındaki karşıtlığı da ortadan kaldıracaktır. Muzaffer bir proletarya devrimi, köylülüğü, binlerce yıldır içinde bulunduğu tecrit ve sersemlik durumundan koparacaktır. Engels, Proudhoncular tarafından, parçalanmış küçük köylü mülklerini ebedileştirmek için yayılan gerici tasarıları teşhir ederek, proletarya için büyük tarımı, işbirliği halindeki emekçilerle yapmak üzere, çok elverişli bir olanak olarak görür; sadece o (büyük tarım- ç.n.), tüm modern araçları, makinaları, vb kullanabilecek ve böylece küçük köylülere işbirliği sayesinde büyük işletmenin faydalarını gösterebilecek durumdadır.

Engels, şehirle kır arasındaki karşıtlığı doğal ve kaçınılmaz, bu karşıtlığı yıkma zorunluluğunu da hayal olarak gören Müberger'i, şiddetle eleştirir. Hayalci, sosyalist devrim ve proletarya diktatörlüğü yoluyla, kapitalizme özgü şu veya bu karşıtlığın ortadan kalkmasını mutlaka zorunlu ve kaçınılmaz gören değil, bu ortadan kalkışın hangi somut şekiller alacağını öngörmek iste-

---

[2]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. II, Moskova, 1970, s. 371.*

[3]– *A. g. e., s. 373.*

yendir. Engels, konut sorununun veya diğer herhangi bir sorunun, sosyalist toplumda somut olarak nasıl çözüleceğini tahmin etme meselesini üstüne vazife saymaz. Bütün durumlar için geçerli hazır reçeteler vermeye çalışmak, bilimle şarlatanlığın yer değiştirmesi olurdu.

Bu olgular ve hükümetin tehdit darbeleri altında safları sıklaştırma gereği, partilerin tek bir Alman sosyal demokrat partide birleşmelerini gündeme getiriyordu.

Söz konusu olan başlıca şey, bu birliğin hangi biçimler altında ve hangi ilkeler doğrultusunda yapılacağını bilmekti.

Marx ve Engels, genel olarak partilerin birleşmesine karşı değillerdi, ama aceleci ve ilkesiz bir birleşmeye de karşıydılar. Birliğin gerçekten sağlam olmasının güvencesini, proleter bir savaş partisinin yaratılmasının koşulunu, bu birlik platformunun ilkelerinin niteliğinde görüyorlardı. Eisenach'cıların yöneticilerini, özellikle Liebknecht'i, Alman işçi hareketine büyük bir zarar verebilecek bir «her şeye rağmen» birlik fikrine karşı defalarca uyardılar.

«...Lassalle'cılar arasındaki yetenekli unsurların daha sonraları kendiliklerinden size geleceklerine ve dolayısıyla birliği savunanların yapmak istedikleri gibi, meyveleri olgunlaşmadan toplamanın bilgece olmayacağına inanıyorum» diye yazar Engels, «Proletarya hareketi zorunlu olarak değişik gelişim aşamalarından geçer; her aşamada bir kısım insanlar dururlar ve artık yola devam etmezler»[4]

Eisenach'cı yöneticilerin Lassalle'cılara verdikleri ödünlerin nerelere vardığı konusunda, programa konan Lassalle'cı «gerici tek bir yığın» görüşü, yine aynı şekilde, «ücretlerin tunç kanunu» ve üretim birliklerinin devlet yardımıyla kurulmasına ilişkin talep, bir fikir edindirebilir. Buna karşılık program, profesyonel sendikalardan, grevlerden, emekçilerin enternasyonal dayanışmasından, hele özellikle proletarya diktatörlüğünden hiç söz et-

[4]– K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. II, Moskova, 1970, s. 453.

miyordu. Programda proletarya diktatörlüğü parolası yerine «Özgür halk devleti» parolası yer alıyordu.

Programdaki bu görüşleri eleştiren Engels, devlet konusundaki oportünist bulandırıcılığı özellikle sert bir biçimde şöyle teşhir ediyordu:

«Devletin, mücadelede, devrimde, karşıtlarını şiddetle bastırmak için kullanılmaya zorunlu bulunulan geçici bir kurum olması dolayısıyla, özgür halk devletinden sözetmek gerçekten saçmadır: Proletaryanın hâlâ devlete *ihtiyacı* olduğu müddetçe bu, asla özgürlük için değil, karşıtlarını bastırmak içindir. Ve özgürlükten sözetmenin mümkün olduğu gün, devlet, olduğu gibi varolmaktan çıkar»[3]

Lenin, Engels'in bu pasajının, Marx ve Engels'in eserlerinde, devlet konusunda en dikkate değer düşünce olduğunu düşünürdü. Lenin, Marx'ın devlete ilişkin doktrinini tahrif eden, bayağılaştıran Alman sosyal demokrat liderlerin, Engels'in bu mektubunu 36 yıl boyunca saklamalarının bir tesadüf eseri olmadığını belirtirdi.

Buna rağmen, Engels'in program tasarısına yaptığı eleştiri şüphesiz, Eisenach'cıların kimi liderlerine yeteri derecede ikna edici gelmedi. Zaten Marx ve Engels de bu tasarıyı daha geniş bir eleştiriye uğratmayı gerekli gördüler. İşte Marx'ın ünlü *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875) yaptığı budur.

Marx, Lassalle'cıların hatalı ve bilimsel olmayan dogmalarını eleştirerek büyük çapta bir takım teorik konulara eğilir ve devrimci teorisini geliştirir.

Gotha Programının Eleştirisi, gelecek toplumun iktisadi bir tahlilini kapsar ve komünizmin gelişimiyle devletin yok olması arasındaki ilişkiyi açığa çıkarır. Bu vesileyle Marx, komünist toplumda, bir birinci, alt; bir de ikinci, üst; iki basamak ayırt ederek, çok büyük bir önemi bulunan bilimsel bir keşif yapar. Komünizmin birinci basamağı veya sosyalizm, üretim araçları-

---

[3] – K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. III, Moskova, 1970, s. 32.

nın ortak mülkiyeti ve maddi servetin herkese gerçekleştirdiği emeğe göre dağılımıyla ayırt edilir. Toplumsal servete katılan emeğin payından yapılan çıkarsamaya göre emekçi toplumdan, ona verdiği kadarını alır. Komünizmin üst basamağında, üretici güçler ve sosyal emeğin üretkenliği maddi zenginliğin bolluğunu güvence altına alacağı zaman ise, dağılım ilkesi: «Herkesten yeteneklerine göre, herkese ihtiyaçlarına göre!» olacaktır.

Gotha Programının Eleştirisi, Marx ve Engels'in devlete ve proletarya diktatörlüğüne ilişkin görüşlerinin en ayrıntılı dökümüdür. *Komünist Partisi Manifestosu* bir ilk adım ve henüz devlete ve proletarya dikatörlüğüne ilişkin görüşün bir ilk ifadesini kapsıyor olmasına karşılık, daha 1848 deneyinin ardından Marx, burjuvazinin devlet aygıtının parçalanması gereğinden söz eder ve 1871'de, komünden sonra, onu somut olarak ne ile değiştirmeyi bilme meselesini açar. *Gotha Programının Eleştirisi,* devlete ilişkin bütün bir devrimci doktrinin özeti olan şu ünlü düşünceyi içinde barındırır; «Kapitalist toplumla sosyalist toplum arasına, birinicinin ikinciye devrimci dönüşüm dönemi yerleşir. Buna [kapitalizmin sosyalizme devrimci dönüşümü dönemine-ç.n.] o sırada devletin, *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamayacağı bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder»[6].

Program tasarısı Marx ve Engels tarafından ağır bir şekilde eleştirilmesine rağmen, yine de Gotha birleşme kongresinde bazı küçük değişikliklerle onanmaktan geri kalmaz.

Berlin Üniversitesi'nin konuk öğretim üyesi Dühring tarafından yeni icat edilen ve tantanalı açıklamalarına bakılırsa felsefede, ekonomi politikte ve sosyalizmde gerçek bir devrim yaratacak sosyalist «sistem», aslında zaman aşımına uğramış her türden küçük burjuva teorilerinin alacalı bir karışımından başka bir şey değildi.

Marx ve Engels, fikirleri, bunları işçiler arasında yaymayı

---

[6]– *A. g. e., s. 22, 23.*

düşünen ve Dühring hakkında yağcı makaleleri sosyalist basında çıkmaya başlamış bulunan bazı Alman sosyal demokrat liderlerininki kadar tehlikeli olan, bu yeni «sosyal reformcu»ya karşı cephe almayı gerekli gördüler.

Marx'ı *Kapital* üzerine yaptığı çalışmadan ayırmamak için Engels, Dühring'i eleştirmeyi kendi üzerine aldı. Marx ve Engels'in, uzmanlaştıkları konularda yardımlaşma alışkanlıklarına uygun olarak Marx, ekonomi politiğe ayrılan kısmın onuncu bölümünü yazdı. Engels elyazmasını baskıya vermeden önce tümüyle dostuna okudu. 1877'nin başında Alman sosyaldemokrasisinin yayın organı *Vorwärts*, Engels'in bir seri makalesini «B. Dühring Bilimi Altüst Ediyor» alaylı başlığı altında yayımlamaya başladı.

1878 ortalarına doğru Engels'in Dühring'e yönelen polemik yazılarının sonuncusu çıktı ve aynı yıl bu yazılar bugün çok tanınan *Anti-Dühring* adlı bir kitap halinde yayımladılar.

Dühring'in «sistemi» insancıl bilgilerin çok geniş bir alanını kucakladığı için, eleştirisinde onun izinden yürümeye zorunlu olan Engels, kendi sözleriyle, zaman kavramı ve uzaydan, çifte maden sistemine; maddenin sonsuzluğu ve hareketten dinsel fikirlerin gelip geçici niteliğine; Darwin'in doğal seçmesinden, gelecek toplumda gençliğin eğitimine varıncaya kadar, mümkün ve hayali bütün konuları işlemeye mecbur kaldı.

«...Ancak böyle, olumsuz eleştiri olumlu oldu; polemik, diyalektik metodun ve Marx'ın ve benim temsil ettiğimiz dünyanın komünist kavranışının aşağı yukarı uyumlu bir dökümüne ve bu, oldukça geniş bir konular serisi içinde [olmak üzere- ç.n.], dönüştü.»[7].

İşte böylece, Dühring ile yapılan polemikten, felsefeye, doğa bilimlerine, ekonomi politiğe ve sosyalizme ilişkin sorunlardan oluşan koca bir daireyi sistemli bir şekilde işleyen bir tür Marksist ansiklopedi meydana geldi.

---

[7]– *F. Engels, Anti-Dühring.*

Engels'in eserinde hakim olan temel fikir, dünyanın kararlı materyalist kavranışının, idealizme ve sofuluğa verilen bütün ödünlere karşı savunulmasıdır. «Ya sonuna kadar kararlı materyalizm, ya da felsefi idealizmin yalanları ve bulanıklığı, *Anti-Dühring*'in her paragrafında sunulan seçenek budur»[8].

İdealist felsefeye ve aynı şekilde kaba metaryalizme karşı mücadelesinde Engels, materyalist diyalektiği, doğanın, toplumun ve insan düşüncesinin gelişiminin genel yasalarını işleyen bir bilim olarak savunur ve geliştirir.

Engels *Anti-Dühring*'de doğa bilimlerinin teorik alandaki araştırmalarının bir ilk dökümünü veriyordu. Matematik, fizik, kimya ve biyoloji alanlarında çok sayıda örneğe dayanan Engels, «tarihte de, olayların zorunlu olmayan görünürlüğüne hükmeden aynı diyalektik yasalar, sayısız değişikliklerin karmaşıklığına karşın, doğada kendilerini kabul ettirirler»[9] diyordu.

Anti-Dühring, doğanın ve toplumun gelişiminin ve aynı şekilde dünyanın, devrimci değişiminin yasalarını işleyen bir bilim olarak Marksizmin gelişiminde ileri doğru büyük bir adımı ifade ediyordu.

İçinde bilimsel komünizmin zenginliğinin bütün çıplaklığıyla belirdiği Engels'in bu eseri, bugün de Marksizmin incelenmesi için son derece değerli bir kaynak ve düşmanlarına karşı mücadelede keskin bir silah olmakta devam ediyor.

Engels'in *Anti-Dühring*'in üç bölümünü özetleyerek yazdığı *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* adlı broşür, Marksizmin yüzeyselleştirilmesine (kabalaştırılmasına) karşı özellikle önemli bir rol oynadı. Burada söz konusu olan, Marksizmin üç kaynağının, Marksizmi oluşturan üç bölümün ayırt edici niteliğini veren bilimsel komünizm teorisine bir giriştir.

Anti-Dühring, Alman sosyal demokrat partisine sızmış bulunan küçük burjuva unsurlara, olgunlaşmamış öğrencilere ve her

---

[8]– *V. Lenin, Oeuvres, c. XIV, s. 352.*
[9]– *F. Engels, Anti-Dühring.*

türden «bilgiç»lere bir darbe vurdu. Bunlar, cehaletlerini tumturaklı cümleleri arkalayarak parti teorisyeni olma rolüne kalkışıyorlardı.

Bu tür unsurların tehlikeli etkisi özellikle, Alman sosyal demokrasisinin, sosyalistlere karşı olağanüstü yasanın onaylanmasının ardından geçirdiği zor dönemde kendisini hissettirdi.

Alman imparatoruna karşı bir seri suikast, bu yasanın yürürlüğe girmesi için bahane teşkil etti. Bismarck hükümeti bu durumu, hakim sınıfları ve küçük burjuvaziyi, «kızıl heyula» ya karşı dikmek için sömürdü.

İktidardaki sınıfların sosyal demokrasiye karşı aniden taktik değiştirmeleriyle ortaya çıkan bu koşullarda, parti, gecikmeden taktiğini değiştirmeye yönelmeye yetenekli olduğunu göstermeli, toparlanmalıydı. Yazık ki olayların da gösterdiği gibi, partinin bu tarihsel sınava yeterince hazırlanmamış olduğu ortaya çıktı.

Daha olağanüstü yasa yürürlüğe girmeden önce parti yönetiminin iflas etmiş olduğu görüldü. Hemen gizli bir örgüte ve yayına gitmek yerine, Merkez Komitesi, Reichstag sosyal demokrat hizibiyle uyumlu olarak, kendi iradesiyle, parti örgütünü feshetme kararı aldı. Böylece parti üyeleri, gericiliğin darbeleri altında, merkezden, talimattan, yardımdan, ilişkilerden, plandan, taktikten ve her çeşit pratikten yoksun kaldılar.

Marx ve Engels, parti yöneticilerinin taktiklerini düzeltmeye, onları işçi partisine yaraşır biricik devrimci yola sokmaya çalışıp çabalarken, umutlarını özellikle Alman emekçi kitlelerine bağlıyorlardı. Engels birçok kez mektuplarında «Alman hareketinin şu özelliği gösterdiğini, yönetimdekilerin bütün hatalarının her zaman kitleler tarafından düzeltilmiş olduğunu, tabii ki bu sefer de aynı şey olacağını»[10] belirtmiştir.

Ve gerçekten de parti yönetimindeki anlaşmazlığa rağmen kitle, kopmuş ilişkileri yoğun bir biçimde yeniden kurmaya, gizli bir örgüt yaratmaya koyuldu. Bu girişkenlik ve aynı şekilde

---

[10]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler, c. XXVII, s. 85 (Rusça baskı).*

Marx ve Engels'in amansız eleştirileri sayesinde olağanüstü yasanın onaylanmasının önce saptırmış olduğu en yetkin parti liderleri politikalarını düzeltmeye başladılar. Ancak bunu her zaman tam zamanında, kararlı bir biçimde ve istenilen kesinlikle yapamadıkları da bir gerçektir.

Olağanüstü yasanın yürürlüğe girmesinden sonraki ilk aylarda, parti yöneticileri sadece gizli bir organ yaratmayı üstlenmemekle kalmamış, *Freiheit* ve *Laterne* adlı yurtdışındaki tek tek sosyal demokratların girişimiyle kurulan gazetelerin de dağıtımını engellemiş olmalarına rağmen, bu kez bizzat kendileri gizli bir parti gazetesi yayınlamaya girişmeye mecbur kalmışlardı.

Marx ve Engels'in bu gazetenin yönetici çekirdeğinin Karl Höchberg, Eduard Bernstein ve Karl Schramm gibi yetersiz sosyalistlerle oluşturulmaya yeltenildiğini işitince duydukları tepki büyük oldu. Engels hemen, Marx ve kendi adına böyle bir yazı kuruluna karşı, Bebel'e protesto çekti, Marx ve kendisince daha önce yapılan gazete de, işbirliğine gitme tekliflerini geri aldı.

Marx ve Engels, içinde sadece Höchberg, Bernstein ve Schramm'ın açıkça oportünist görüşlerini değil, aynı zamanda parti yönetiminin onlara karşı takındığı uzlaşmacı tutumu da kınadıkları «genelge»yi çıkardılar.

Bu kişilerin alçakça ve utanç verici taktiklerine karşı Engels bambaşka, devrimci, proleter taktiğini çıkarıyordu: «Kötü niyetlerinin olmadığından dolayı, birçoklarının yaptığı gibi düşmanın darbeleri altında sıvışmak, acındırmak, sızlanmak, yalancıktan ağlamak, özürler kekelemek söz konusu değildir. Darbeye darbeyle cevap vermek gerekir. Düşmanın her darbesine, iki, üç darbeyle karşı çıkmalıyız. Bizim uzun vadeli taktiğimiz budur ve bana öyle görünüyor ki şimdiye kadar çok büyük zorluklara uğramadan herhangi bir düşmanın hakkından gelmeyi bildik».[11]

Marx ve Engels, Alman sosyal demokrasisi içinde sağ oportünizmle dövüşürken aynı zamanda «sol»larla, devrimci cümle

---

[11]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Mektuplar s. 363 (Rusça baskı).*

kahramanlarıyla da dövüşüyorlardı.

Olağanüstü yasa döneminde «sol» oportünizmin belirişi *Freiheit* gazetesi yazarı Johann Most adıyla ilintilidir.

Gazetesinde çok ılımlı bir çizgi benimseyerek başladıktan sonra, Most, açıkça «sol»a meyletmekte gecikmedi. Reichstag hizbinin oportünist hatalarını ileri sürerek Most, onun zıttı aşırılığa düştü. Giderek parlamentoyu ve legal olanakları kullanmanın gereğini reddetmeye vardı. Most'un parlamentarizme yönelttiği bu anarşist eleştiri, amaçları legal olanaklardan vazgeçmek veya sosyal demokrat milletvekillerini parlamentodan geri çekmek değil, onların hatalarını düzeltmek, devrimci propaganda ve kitlelerin harekete geçirilmesi için parlamentodan ustaca faydalanmayı onlara öğretmek olan Marx ve Engels'inkinden köklü bir şekilde ayrılıyordu.

Parlamentarizmin anarşist eleştirisi Most'u kısa sürede parti ile açıkça bozuşmaya itti. Eylül 1879'da gazetesi yeni bir parti kurma önerisi yayınladı. Aynı anda Most teorik görüşlerini gözden geçirerek anarşizme biraz daha yakınlaştı.

Devrimci teorinin arılığını savunan, her türlü oportünizme karşı pratikte olduğu gibi teorik alanda da mücadele eden Marx ve Engels, Alman sosyal demokrasisine, ona olağanüstü yasanın yarattığı zor koşullarda taktik ve örgütsel bir plan oluşturmada ve doğru devrimci mücadele yoluna girmede yardım ederek, paha biçilmez bir destekte bulundular.

Alman işçi hareketine gösterdikleri büyük dikkatin yanı sıra Marx ve Engels, diğer ülkelerdeki özellikle İngiltere ve Fransa'daki işçi hareketlerini de yakından izliyorlardı. Almanya'da olduğu gibi oralarda da, bir işçi partisi çekirdeği olmaya elverişli militanları topluyorlar, onlara sabır ve sebatla kitleleri yönetme sanatını öğretiyorlardı.

Marx ve Engels, Fransa'da komünün düşüşünden sonraki işçi hareketinin içinde geliştiği koşulları ve oradaki iç süreci özenle inceliyorlardı. Engels'e göre, komün öncesi Fransız devrimci hareketinin en büyük zaaflarından biri, Paris ile, devrimci Pa-

ris'e herhangi bir destekte bulunmak şöyle dursun, tersine ona karşı açıkça müdahalede bulunan taşra arasındaki kopukluktu. Engels 1871'den sonra «devrimci Babil» ve taşranın, bir makasın iki ağzı gibi birbirlerine yakınlaşmaya başlamaları olgusunu ve başta köylülüğün olmak üzere devrimin yedek gücünün toparlanmasını, olumlu bir olay olarak kaydeder.

Engels için ikinci olumlu olay, Paris Komünü deneyinin, daha önce Fransız işçi hareketi içinde hüküm süren Proudhonizm, Blanquizm vb gibi çeşitli küçük burjuva teorilerine öldürücü darbeyi vurmuş olmasıydı. Bu durum, Fransız işçilerinin özgül olarak eski Fransız sosyalizmi yerine uluslararası proletaryanın bilimsel teorisini, yani Marksizmi özümlemelerini kolaylaştırıyordu.

Marksizmin kurucuları oportünizme karşı mücadeleyi, bütün işçi partilerinin ayrılmaz bir gelişim yasası olarak kabullenerek, proletarya partilerini, onları küçük burjuva reformist partileri haline getirmeye çalışan oportünistlerden kurtarmak gerektiğini belirtiyorlardı.

Engels'in proletarya partilerinin gelişim yasalarına ilişkin düşüncesi, Marx ve Engels'in *Komünist Partisi Manifestosu*'nda önce sürdükleri, sonra yine onlar tarafından 1848-1849 Devrimi deneyine dayanılarak geliştirilen ve tamamlanan ve enternasyonal, Paris Komünü ve nihayet çeşitli ülkelerde sosyalist partilerin kurulması için mücadele deneylerinde daha da zenginleşen, partiyi proletaryanın öncüsü yapan görüşün yeni bir somutlamasıydı.

Marksizmin kurucularının proletarya partisi üzerine bu görüşü, proletarya diktatörlüğü ve komünist toplumun kuruluşu uğruna mücadelede işçi sınıfının temel silahı olarak parti konusunda yetkin bir teori yaratan Lenin tarafından daha da geliştirildi. Lenin'in bu doktrini, emperyalizm ve proletarya devrimleri çağında işçi sınıfı mücadelesinin yeni deneylerinin bir genellemesi oldu. İşçi sınıfının yoğun bir küçük burjuva ortam içinde bulunduğu Fransa'da bir proletarya partisinin kurulması sert bir iç

mücadeleye meydan verirken, bir işçi partisinin İngiltere'de yaratılması büsbütün zordu.

Marx ve Engels'e göre işçi hareketinin İngiltere'deki geriliğinin bir nedeni, İngiliz işçilerinin her türden teoriye karşı kayıtsızlıklarıydı, bu da burjuvaziye, onları daha kolayca ideolojik etkinliği altına almaya olanak veriyordu.

Zaten İngiltere, bağımsız bir proletarya partisine de sahip değildi; orada birbirlerine şiddetle düşman birkaç sosyalist tarikat vardı sadece.

Marx ve Engels, İngiltere'de proleter bir yığın partisinin kurulması için mücadele ederek, İngiliz işçilerinin temsilc[illegible]riyle ilişkilerde bulunuyorlar, onlara İngiliz basını ile yaydıkları Marksist teoriyi özümlemede yardım ediyorlardı. Böylece 1881'de Engels, *Labour Standard* adlı gazetede, içinde İngiliz işçilerine sadece ekonomik mücadelenin yetersizliğini, kapitalist sömürüyü yıkmak için bir işçi partisi kurmanın gereğini anlattığı herkesin anlayabileceği bir şekilde yazılmış bir seri yazı yayımladı. Bu makalelerde Engels, ücretlerin artması ve işgününün kısalması için sendikaların yaptıkları mücadelenin önemi ne olursa olsun, bunun işçilerin durumunda köklü bir değişiklik yaratamayacağını belirtiyordu.

«Bir İşçi Partisi» adlı bir yazısında Engels, İngiliz proleterlerine, burjuva liberal partisinin basit bir uzantısı rolünü oynadıklarını gösteriyordu. Avrupa'daki işçi hareketini örnek göstererek, İngiltere'nin bağımsız bir işçi partisine ihtiyacı olduğunu ve proletaryanın siyasal iktidar için mücadele etmesi gerektiğini anlatıyordu.

«Sosyal Sınıflar: Gereklilik ve Gereksizlik» adlı önemli makalesinde Engels, endüstrinin kilit kollarında işçi sınıfının kapitalistlerden kolaylıkla vazgeçebileceğini, çünkü onların yaptığı müdahalelerinin gittikçe daha fazla zararlı olduğunu açıklıyordu.

Marx ve Engels, şu veya bu ülkedeki işçi hareketinin başlıca zaafını, oralarda sosyalizmin işçi hareketiyle birleşmesini zor-

laştıran engelleri, bütün çıplaklığıyla ortaya koymayı biliyorlardı. Çeşitli ülkelerde gerçek proletarya partilerinin kurulması için mücadele verirken Marx ve Engels, her ülkenin işçi sınıfına bütün zinciri çekebilmek için belirleyici ana halkayı göstermeyi biliyorlardı.

«Bilimsel açıdan burada, materyalist diyalektiğin, sorunun şu veya bu politik ve ekonomik koşullarının somut özelliklerine uygulanan biçimlerinin, noktalarının ortaya çıkarılmasındaki, ön plana getirilmesindeki becerinin bir modelini görüyoruz. İşçi partisini pratik politikası ve taktiği açısından burada, *Komünist Partisi Manifestosu*'nun yaratıcılarının, çeşitli ülkelerin ulusal işçi hareketlerinin farklı aşamalarına göre, mücadele içindeki proletaryanın görevlerini tanımlama tarzlarının bir örneğini görüyoruz»[12] diye yazıyordu Lenin.

Gerçekten, karar anlarında, bütün ülkelerin en yetkin temsilcileri Marx ve Engels'in yardımlarına ve öğütlerine başvuruyorlardı.

Marx ve Engels'in işçi hareketi içinde kazandıkları sınırsız otorite ve güven, onları uluslararası proletaryanın öncü gücünün tanınmış şefleri haline getirdi.

İşçi hareketini yönetmenin yanı sıra Marx ve Engels, parti faaliyetlerinin önemli parçası olarak gördükleri teori araştırmalarını da sürdürüyorlardı.

«Marx ve ben, ikimiz birden, şimdilik bizden başka kimsenin, uğraşmaya ne yeterli olduğunu ne de istediğini görmek zorunda kaldığımız için, tamamiyle saptanmış bilimsel bir çalışmaya girişmek zorundayız. Bu çalışmayı selamete ulaştırmak için, dünya tarihindeki yatışma döneminden faydalanmalıyız. Bizi pratik hareketin tam ortasına atacak bir olay, kimbilir ne zaman vuku bulacak? Hareketin hiç de daha az önemli olmayan teorik yanını, az bir kısmıyla da olsa geliştirmek için, bu kısa aradan haydi haydi yararlanmalıyız»[13].

---

[12]– *Lenin, Oeuvres c. XII, s. 362, 363.*

Marx'ın teorik çalışmalarının nesnesi daha çok *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerinin hazırlanmasıydı. Fakat şimdi çalışması, hastalık dolayısıyla çok daha sık kesiliyordu.

Bilimsel çalışmada son derece titiz olan ve bir özeleştiri ve hayatın getirdiği her yeni şeyi teorik olarak genelleştirme isteğiyle yönlenen Marx, sürekli olarak eserinin en esaslı konularına geri dönüyordu. *Kapital*'in her teorik genellemesi büyük bir olaylar niceliğinin araştırmasına dayanıyordu. Marksizmi yaymak ve onu basında düşmanlarının saldırılarına karşı savunmak için harcadığı ölçüsüz çabanın yanı sıra, Engels doğa bilimlerindeki derinleştirilmiş incelemelerini sürdürüyordu. Lahey Kongresi'nden sonra Manchester'da başlamış olan bu çalışma, doğanın diyalektiğini üzerine geniş bir eseri kapsadı. Engels kitabın «Girişi»ni yazdı, fakat Dühring'in yazılarını eleştirme gereği onu çalışmalarını kesmeye zorladı. *Anti-Dühring*'ini bitirdikten sonra (Haziran 1878), eski eserini yeniden ele aldı. Aşağı yukarı düzenlenmiş birçok bölümünü ve çok sayıda not ve taslağını yazdı. Marx'ın ölümünden sonra Engels, *Doğanın Diyalektiği*'nin bitirilmesi işini sonraya bıraktı, fakat eser, hiçbir zaman tamamlanmadı. Alman sosyal demokrasisinin oportünist liderleri, 30 yıl boyunca Engels'in bu eserini sakladılar. İlk kez SSCB'de 1925'de Almanca ve Rusça olarak çıktı.

Bitmemiş olmasına rağmen *Doğanın Diyalektiği* hayret edilecek derecede fikir zenginliğine, derinliğine ve teorik düzeye sahip bir eserdir.

«Giriş»de doğa bilimlerinin gelişiminin Rönesans'dan Darwin'e kadar uzanan parlak bir bilançosu vardır. Engels burada doğanın diyalektik kavranışının metafizik görüşlerle mücadele ederek kendisine nasıl yol açtığını inceler. Bu vesileyle, son tahlilde bilimin gelişimini belirleyen pratiğin, üretimin rolüne dikkat çeker.

Doğanın Diyalektiği'nde Engels, kendi zamanında doğa bi-

---

(13)– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. XXVI, s. 437 (Rusça baskı).*

limlerinin vardığı sonuçların felsefi bir genellemesini verir. Doğadaki her gidişin diyalektik bir biçimde olduğunu ve bu yüzden doğayı tanımada tek doğru yöntemin materyalist diyalektik olduğunu gösterir.

Engels, maddenin evriminin, uyumunun, karşılıklı değişimlerinin, niteliksel özelliklerinin çeşitli biçimlerini gözden geçirerek, doğa bilimlerinin diyalektik materyalist bir sınıflandırmasını yapar.

Bütün eseri, yalancı bilime ve dinsel önyargılara karşı amansız bir mücadeleyi sergiler. İdealistleri ve kaba materyalistleri eleştirerek, metafizikle ve kaba ampirizm ile mücadele ederek, Engels diyalektik materyalist dünya anlayışının temellerini ortaya sürer. Doğa bilimlerinin bütün dallarındaki ve matematikteki eskimiş kavramları tutanlarla savaşır ve yeni, ilerici ne varsa onu savunur.

Doğa bilimlerinin durumunu, dünyanın en ileri, en devrimci, yani diyalektik materyalist kavrayışla inceleyerek, Engels gelecek hakkında büyük ölçüde öngörürlerde bulunur, zengin bir takım varsayımlar sayar ve bazı bilimsel keşifleri önceden haber verir. Böylece, zamanındaki bilginlerin çoğunluğundan farklı olarak Engels, bilimin sonraki gelişiminin onaylayacağı, atomların karmaşıklığı varsayımını savunur.

Maymunun İnsanlaşmasında Emeğin Rolü başlıklı parlak denemesinde Engels, insan organizmasının oluşmasında, konuşmanın ve insan toplumunun ortaya çıkmasında emeğin belirleyici işlevinden sözeder.

14 Mart 1883'de Engels'i, geniş eserinin tamamlanmasını daha sonraya bırakmaya mecbur bırakan (bir daha hiç ele alamayacaktır) bir olay meydana geldi. Bu olay Marx'ın ölümü idi.

14 Mart akşamı Engels, dostlarına ve mücadele arkadaşlarına, uluslararası sosyalist hareketi kalbinden vuran amansız matem haberini ulaştırdı. «Bu gece onu hareketsizce yatağında yatarken görmüş olmama rağmen, yine de bu dahinin güçlü fikirleriyle her iki yarıkürenin proletarya hareketini zenginleştirme-

yi kestiğine inanamıyorum»[14] diye yazdı Liebknecht'e.

Engels, Sorge'a şunları yazdı; «İnsanlık, günümüzde sahip olduğu önemli önderlerden, üstelik de en önemlilerinden birinden daha oldu»[15].

Marx'ın ölümü Engels için çifte üzüntü oldu. Kendi benliğinde, sadece bizzat kendisinin de hayatını adadığı hareketin dahi şefini değil, üstelik bir de ikinci «ben»ini (ego), sağlam bir dost ve bütün bilinçli hayatını bağladığı bir mücadele arkadaşını kaybediyordu.

17 Mart 1883'de Marx, Londra'nın Highgate mezarlığında toprağa verildi. Engels dostunun kabrinde, içinde Marx'ın büyük bilimsel başarılarını, proletaryanın, bütün emekçilerin ve ezilmişlerin davası uğruna dövüşen bu büyük savaşçının kahramanca yaşantısını övdüğü bir konuşma yaptı. Engels konuşmasını peygamberce sözlerle bitirdi:

«Adı yüzyıllar boyunca yaşayacak ve eserleri de»[16].

---

[14]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. XXXV, s. 383 (Rusça baskı).*

[15]– *A. g. e., s. 386.*

[16]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. III, Moskova, 1970, s. 171.*

— IX —

Marx'ın Ölümünden Sonra Engels (1883-1895)

Engels, Marx'ın sağlığında, Marx'ın dehasının önünü açmak, büyük dostuna *Kapital*'i yazarken yardım etmek için, insan yeteneklerine göre ne mümkünse hepsini yapmıştı; onun ölümünden sonra da, geri kalan günlerini, Marx'ın hastalık ve ölüm dolayısıyla yarıda kalan bilimsel araştırmalarını, yani *Kapital*'in baskısına tamamlamaya hasretmek için kendi bilimsel araştırmalarını tereddütsüzce erteledi.

Her şeyden önce, Marx'ın, hakkında, ölümünden kısa bir süre önce kızı Eleanor'a Engels'in «birşeyler yapması» gerektiğini söylemiş olduğu gibi, *Kapital*'in ikinci cildinin elyazmasını yayımlamak lazımdı. Daha sonra da *Kapital*'in üçüncü cildini ve nihayet dördüncü cildin (Artıdeğer Teorileri) elyazmalarının müsveddelerini gözden geçirmek gerekiyordu; Marx'ın daha az önemli diğer birtakım çalışmalarından sözetmiyoruz.

Engels, 62 yaşında *Kapital*'in elyazmaları üzerinde uğraşırken sürekli olarak, sonuna kadar ulaşacak zamanının olmayacağından yakınıyordu. Gerçekten, kendisinden başka kimsenin beceremeyeceği işleri yapması, Marx'ın zor okunur yazısını çözmesi, el yazmalarını sökmesi onları tek bir bütün halinde birleştirmesi gerekiyordu.

Marx'ın ölümünden kısa bir süre sonra hastalık, Engels'i yatağa çivilediği ve onu yaklaşık altı ay boyunca, *Kapital* ile her türlü uğraşma olanağından yoksun bıraktığı bir sırada, bu durumla ilgili olarak şunları yazdı. «Yaşayanlar arasında bu yazıyı ve bu söz ve üslûp kısaltmalarını çözebilecek bir tek benim bulunmam, beni çok daha fazla sıkıştırıyor»[1]. Hastalığın kendisine kaybettirmiş olduğu zamanı telafi edebilmek için, Engels elyazmasını temize çekmeye geceler harcıyordu. Böylece, yeniden hasta düşmekte gecikmedi ve doktorlar bürosunda oturup kalmasını yasakladılar. Bunun üzerine Engels, divana uzanmış bir şekilde sabahın onundan, akşamın beşine kadar her gün yazıları yazdırttığı bir sekreter tuttu.

Fakat elyazmasının kopya edilmesi, işin sadece bir kısmını oluşturuyordu; zaten bu, ne en önemlisi ne de en zoruydu. Aynı zamanda, bu kez de Engels'den başka kimsenin beceremeyeceği büyük bir yaratıcı çalışmaya girmek de gerekiyordu. Ayrıntılarıyla konmuş bölümlerin yanı sıra elyazması daha az önemli olmayan, ancak taslak halinde kalmış başka bölümleri de içeriyordu. Elden geçirilmiş bazı parçaların birkaç değişik biçimleri vardı. Engels elyazmasını titiz bir şekilde incelemek, bazı pasajlarını yeniden gözden geçirmek, birtakım bağlantılar koymak durumunda kaldı.

Şubat 1885'de Engels, *Kapital*'in ikinci cildini gözden geçirme işini bitirdi ve onu baskıya verdi.

Hemen ardından, Engels üçüncü cildi yazdırmaya başladı. Marx'ın bu eserinin «eşsiz, parlak» olduğunu yazıyordu. «Eski ekonomi biliminin mutlak surette eşi görülmemiş bir yeniden inşası söz konusu. Ancak şimdi, teorimiz sarsılmaz bir temel kazanmış durumda ve biz artık herhangi bir düşmana karşı muzaffer bir şekilde mücadele edebilecek haldeyiz»[2].

Üçüncü cildi son kez gözden geçirme işlemi, belgeleri isteni-

---

[1] – *Correspondance Marx-Engels, Letters sur "Le Capital", Paris, 1964, s. 331.*
[2] – *K. Marx ve F. Engels, Eserler, c. XXVII, s. 459 (Rusça baskı).*

lemeler yapmak zorunda kalan Engels'in büyük çabalarına maloldu. Marx'ın paha biçilmez elyazmaları üzerindeki bütün bu çalışmayı Engels, aşırı bir titizlik ve tutkuyla gerçekleştirdi. Bu elyazmalarının kendisi için «derin bir bilimsel doyum kaynağı» olduğunu yazıyordu. «Marx gibi, her kelimesi ağırlığınca altın eden bir insanın elyazmalarıyla uğraşmak için harcanacak büyük çaba gerekir. Fakat, bu iş bana hoş geliyor, çünkü kendimi yeniden eski dostumun yanında buluyorum»[3].

Kapital'in üçüncü cildinin baskıya hazırlanması işi, sadece, Engels'in görme yeteneğinin zayıflamasının daha da artırdığı harcanacak emek büyüklüğü ve aşırı karmaşıklığıyla değil, başka nedenlerle de açıklanabilen, yaklaşık on yıla yayıldı. *Kapital*'in ikinci ve üçüncü cildinin yayımından başka, Engels bir sürü başka görevi yerine getirmeliydi.

Kapital'in İngilizce çevirisinin, 1886'da bitirdiği gözden geçirilme işinden başka Engels birinci ve ikinci cildin yeni baskılarını çıkartmak, Marx'ın başka eserlerinin (*Felsefenin Sefaleti; Louis Bonoparte'ın 18 Brumaire'ı; Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, vb) ve aynı şekilde önsözlerini yazdıktan sonra kendi eserlerinin de baskılarını ve çevirilerini hazırlamak durumundaydı.

Marx'ın ölümünden sonra yaşadığı oniki yıl boyunca, Engels bir sürü makale yazdı ve teorik kapsamı çok büyük iki kitap yayımladı. Bunlardan birini, 1884'de çıkan *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ni, belli ölçüde Marx'ın vasiyetinin yerine getirilmesi sayıyordu. Gerçekten de, yazmaya zaman bulamadan bunu tasarlayan ve malzemelerini toplayan, o olmuştu.

Engels'in bu eseri, tarihin materyalist kavranışı sorununun özümlenmesinde büyük bir ileri adım oluşturur. Engels burada insan toplumunun geride kalan tarihini anlatır, ilkel toplumun tarihinin ve ailenin kökeni ile gelişim aşamalarının ve biçimlerinin Marksist incelemesinin temel ilkelerini koyar. Fakat bu eserin esası, can alıcı yeri, devletin çıkış, gelişim ve gelecekteki yo-

---

[3]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler, c. XXVII, s. 316 (Rusça baskı).*

koluş koşullarının tarihsel tahlilidir. Engels, ilkel toplumdan başlamak üzere geçmiş zamanların tahlilinden yola çıkarak sınıfların doğuşunun, devletin kökeninin, sınıflar savaşındaki rolünün ve çeşitli tarihsel gelişim aşamalarında kazandığı özelliklerin ve biçimlerin evrimini aydınlatır.

Engels, uzlaşmaz karşıtlık halindeki sınıfların bulunduğu bir toplumda, devletin egemen sınıfın elinde, köleleştirilmiş sınıfı ezmeye ve sömürmeye yarayan bir araç olduğunu, tarihsel olgularla kanıtlayarak devletin «sınıflarüstü» niteliğine ilişkin burjuva teorilerinin yanlışlığını gösterir. Buna göre, antik devlet köle sahiplerinin köleleri dizginlemelerine yarıyordu; feodal devlet ise, serflerin asillerce ezilmesine; ve burjuva devlet de, ücretli emeğin sömürülmesi için sermayenin bir aracıdır. Bu, en demokratik burjuva cumhuriyetleri için de geçerlidir.

«Orada, zenginlik hükmünü dolaylı, fakat daha emin bir şekilde sürdürüyor. Bir taraftan, Amerika'nın klasik bir örneğini sunduğu, memurların, doğrudan yozlaşması biçiminde, öte yandan hükümetle borsanın ittifakı biçiminde, bu ittifak, devletin borçları gittikçe çoğaldığı ve şirketler hisselerle sadece ulaşımı değil, bizzat üretimi de, artan oranlarda ellerinde yoğunlaştırdıkları ve sıraları geldiğinde borsada merkezi noktaya yerleştikleri ölçüde daha kolay gerçekleşiyor»[4].

Eğer tarihte ne sınıfların, ne de dolayısıyla devletin bulunduğu dönemler olmuşsa, kaçınılmaz olarak devletin varlığının sona ereceği, daha yüksek yeni tarihsel gelişim konakları gelecektir. Proletarya, sınıfları ortadan kaldıracaktır. «Devlet kaçınılmaz olarak onlarla birlikte düşer. Üretimi, üreticilerin özgür ve eşitlikçi bir işbirliği temelinde yeniden düzenleyecek olan toplum, bütün bir devlet aygıtını, bundan böyle duracağı yere, antika eşyalar müzesine, çıkrığın ve tunç baltanın yanına fırlatıp atacaktır»[5].

---

[4]–K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c III, Moskova, 1970, s. 349.

caktır»[3].

Anti-Dühring'de, Engels devletin yokoluşuna ilişkin benzer bir fikir geliştirir. Sosyalizmin bütün ülkelerde veya ülkelerin çoğunluğunda aşağı yukarı aynı anda zaferi halinde doğru olan Engels'in bu görüşü, rejimin [sosyalizm- ç.n], tek veya birçok ülkede zafer kazanması halinde, somutlanmaya ve belirginleştirilmeye ihtiyaç duyurur. Böyle bir durumda, sosyalist ülkeler, dışardan gelecek saldırılara karşı sosyalizmin başarılarını savunmak için, yeteri kadar güçlü bir devlete sahip olmalıdırlar. Kapitalist ülkelerden gelecek saldırı tehditlerine son verilmediği sürece devlet, biçimi ve işlevi, iç ve dış durumdaki değişikliklere uygun olarak değişir bir şekilde, komünizm döneminde de yaşayacaktır.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'nden başka Engels, 1888'de çıkan, Marksizmin felsefi seleflerine karşı tavrını gösterdiği *Ludwing Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nu yazar. Burada Engels, kısaca Hegelci felsefeyi ve Feuerbach'ın doktrinini, Marx'ın ve kendisinin görüşlerinin oluşumuna yaptıkları etkiyi belirterek anlatır. Aynı zamanda da Hegel'in idealist felsefesinin temel kusurlarını ve Feuerbach'ın materyalizmin darlığını ortaya serer. Diğer eserlerinde olduğu gibi burada da Engels bütün sorunları (materyalist ve idealist), her iki felsefi kampın mücadelesi açısından inceleyerek felsefede parti ruhunu savunur. Engels'in, 1890'lı yılların başlarında P. Ernst, J. Bloch, F. Mehring ve H. Starkenburg'a, vb yazdığı mektuplar da, teorik bakımdan pek ilgi çekicidirler. Bu mektuplarda Engels, ekonomik unsurun, tarihsel gidişin biricik belirleyici nedeni olduğunu ve politik ve ideolojik üstyapının, tarih üzerinde hiçbir etkisi bulunmayan pasif bir sonuç olduğunu ileri süren kaba materyalizm yanlılarına saldırır. Marksizmin bu kaba yorumu, onları, tarihi, insanlar ve onların bilgileri olmadan işleyen bir mekanizma gibi anlamaya vardıran, tarihin mekanik kavranışına

---

[3]– *A. g. e., s. 350.*

sürüklüyordu. Engels, ekonomik unsurlarını kendiliğinden eyleminin mümkün olmadığını, kendi tarihlerini bizzat insanların yaptığını ve tarihsel süreç içerisinde ekonomik koşulların ancak son tahlilde belirleyici olduğunu açıklıyordu.

Engels, 21-22 Eylül 1890'da, Bloch'a şunları yazıyordu: «...Tarihin materyalist kavranışına göre, tarihte belirleyici unsur, son tahlilde gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx, ne de ben daha fazlasını söyledik. Eğer bir kimse bu durumu, ekonomik unsurun biricik belirleyici olduğu yolunda, olduğundan başka gösterirse, bunu boş, soyut, saçma bir cümle haline sokmuş olur. Ekonomik durum temeldir, fakat üstyapının çeşitli unsurları sınıflar savaşının politik biçimleri ve sonuçları –muzaffer sınıflarca savaşı kazanıldıktan sonra konan anayasalar, vb– adli biçimler ve hatta bütün bu gerçek mücadelelerin onlara katılanların beyinlerine yaptığı yansıma, politik, adli, felsefi teoriler, dinsel anlayışlar ve onların dogmatik sistemler halinde daha sonraki gelişimleri de, çoğu kez üstün gelen bir şekilde *biçimi* belirleyerek tarihsel mücadelelerin gidişi üzerinde etkilerini gösterir.»[6]

Üstyapının ve bu arada devlet iktidarının da sırası geldiğinde toplum ekonomisine etki ettiği fikrini geliştirerek, Engels 27 Ekim 1890'da Konrad Schmidt'e şöyle yazıyordu: «Eğer ekonomik bakış açısından siyasal iktidar güçsüzse, o zaman biz niçin proletarya diktatörlüğü için mücadele ediyoruz»[7].

Engels, sık sık yeni teoriyi bütünüyle kavradıklarını sanan ve onun bazı esaslı kavramlarını, hem de her zaman doğru bir biçimde olmadan özümlemiş bulunur bulunmaz pratikte uygulayabileceklerini düşünen modern «Marksist»lere öfke duyuyordu.

Marksizmi kabalaştıranlara karşı, Engels tarafından başlatılan mücadele, Lenin tarafından sürdürüldü. Nitekim kaba mater-

---

[6]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler c. III. Moskova, 1970, s. 518.*
[7]– *A. g. e., s. 526.*

yalizm batağına düşerek, proletarya partisinin öncü teorisinin rolünü sıfıra indiren «ekonomist»lere ve Menşeviklere karşı mücadelede, Lenin kendiliğindenciliğin, kodizmin, 'bırakın yapsınlar'cılığın oportünist teorisini yıktı ve devrimci bilinci, devrimci güç ve işçi hareketinin yönlendiricisi olarak partinin rolünü, gereken yüksekliğe çıkardı.

Engels ne *İrlanda Tarihi*'ni, ne de *Doğanın Diyalektiği*'ni bir daha eline alabildi. Yazmayı tasarladığı bir takım başka eserleri dahi sonuca ulaştıramayacaktı.

Örneğin, Engels tarihte zorun rolüne ilişkin Almanca bir broşür çıkarmayı tasarlıyordu. *Anti-Dühring*'den alınan üç bölüme ek olarak, özellikle bu broşür için yazılan ve içinde 1848'den itibaren Almanya tarihinde zorun rolünü aydınlatacak olduğu bir dördüncü bölümü kaleme alma niyetindeydi. 1888'de başlanan bu broşür tamamlanmadan kaldı.

Engels, Marx'ın ayrıntılı bir biyografisini, 1843'den 1863'e kadarki Alman sosyalist hareketinin tarihini ve aynı şekilde I. Enternasyonal'in tarihini yazmayı tasarlıyordu, fakat ancak içinde Marx ile birlikte bir proletarya partisinin yaratılması için verdiği mücadelenin ilk dönemini an'atabildiği, Marx'ın kısa bir biyografisini ve birkaç makale ve önsöz («Komünistler Birliği'nin Tarihine Katkı», «Marx ve Neue Rheinische Zeitung» vb) yazacak kadar zamanı oldu.

Engels, şimdi teori alanında olduğu kadar pratik, politik yönetimde de Marx'ın yerini alma durumunda olmanın, kendisine düşen ağır sorumluluğunu sonuna kadar duyuyordu.

O dönemde, uluslararası sosyalist hareketi yönetmenin dayattığı görevin kapsamını ve karmaşıklığını anlamak için, bu hareketin genişliğine müthiş büyümesini ve aynı şekilde çeşitli ülkelerde yürütülen mücadelenin koşul ve nitelik çeşitliliğini göz önünde bulundurmak gerekir. Engels sosyalist partilerin yönetimini üstlenirken, onların ortak hatlarından başka, çeşitli ülkelerdeki işçi hareketlerinin gelişim özelliklerini de hesaba katıyordu. Bu milletleri dikkatlice her yönüyle inceliyor, sürekli gelişen

sosyalist basını izliyor, sosyalist gazeteler için başmakaleler yazıyor, çeşitli ülkelerden sosyalistlerle hacimli bir mektuplaşmada bulunuyor, Londra'da, kaldığı yerde çok sayıda konuğu ağırlıyordu.

«Marx'ın ölümünden sonra» diye yazıyordu. Lenin, «Engels tek başına Avrupa sosyalistlerinin başdanışmanı ve kılavuzu olmayı sürdürdü. Hükümetten gelen tehditlere rağmen gücü gittikçe artan Alman sosyalistleri kadar, İspanyollar, Romenler, Ruslar gibi daha ilk adımlarını atan geri ülke temsilcileri de, öğüt ve açıklama almaya ona geliyorlardı. Hepsi, yaşlı Engels'in zengin deney ve ışık hazinesinden ödünç alıyordu»[8].

Engels öğütler ve emirler vererek, bunların uygulanmasına nezaret ediyor, her partinin faaliyetini dikkatlice izliyor ve çizgilerini düzeltmek için enerjik bir şekilde müdahalede bulunuyordu. Yorulmadan, reformizm ile olduğu kadar, süper-devrimci küçük burjuva kafasıyla da dövüşüyordu.

Engels, İngiliz-Amerikan sosyalist hareketindeki işçi yığınlarından kopukluğu, sekterciliği, dogmatizmi, Marksist teoriyi İngiltere ve Amerika somut koşullarına uygulamadaki beceriksizliği, özel bir sertlikle eleştiriyordu.

Engels, o dönemdeki özel ekonomik ve politik koşullar sonucu, proletaryası hiçbir siyasal bağımsızlık göstermeyen ve bu vesileyle de, işçileri kandırmada, yozlaştırmada, satın almadan özellikle usta olan burjuvazinin kuyruğuna takılan, bu ülkelerin özelliklerini göz önünde bulunduruyordu.

Bu ülkedeki sosyalistlerin temel görevi, işçi sınıfını siyasal alanda uyandırmak, harekete geçirmek ve işçi yığınlarını, burjuva etkisini azaltmak için, düşük de olsa teorik bir temelde örgütlemekti.

Engels'in, bilimsel komünizmi cansız bir dogma haline sokarak bunu, her çeşit teoriye kayıtsız geri, Amerikan işçilerine tepeden dayatmaya çalışan Amerika'daki Alman sosyalistlerini

---

[8]– *V. Lenin, Oeuvres, c. II, s. 21.*

eleştirmesi, kesinlikle bu yüzdendir.

«Almanlar, teorilerini, Amerikan yığınlarını harekete geçirecek bir kaldıraç haline getirmeyi bilemediler, diye yazıyordu Engels. Bu teoriyi, çoğu zaman kendileri de anlamıyorlar, onu ezbere öğrenmek gerektiğini ve bunun hayatın her durumunda kendilerini sanarak, o ona karşı doktriner ve dogmatik bir tavır takınıyorlar. Onlar açısından harekete geçmek için bir yönerge değil, bir dogma söz konusudur»[9].

Engels'e göre, Amerika sosyalistlerinin görevi, «işçi sınıfının her gerçek ve genel hareketini başarıya ulaştırmak, onun olayca çıkış noktasını olduğu gibi kabullenmek, nasıl, yapılan her hatanın, uğranılan her başarısızlığın, programın kökenindeki teorik yanlışların kaçınılmaz sonucu olduğunu saptayarak, hareketi teorik alana derece derece getirmekti. Onlar, *Komünist Manifesto*'nun dediği gibi, şimdiki hareket içinde, hareketin geleceğini savunmalıydılar»[10].

Amerika Birleşik Devletler'inde, ilerici bir işçi yığın partisi yaratmak için, Engels'in uğrunda mücadele ettiği, Amerikan koşullarına uygun, tek doğru yol bu idi. Amerikan sosyalistlerine sabır ve sebatla öğrettiği taktik bu idi.

İngiliz sosyalist hareketi içindeki durum da, aşağı yukarı aynıydı. Orada 1880'li yılların ikinci yarısı, işçilerin yığınsal hareketinin şiddetli bir atılımıyla damgalandı: İşsizler hareketi, ilk kalifiye olmayan işçi sendikalarının doğuşu, en önemlisi 1889 liman işçileri genel grevi olan grevler. Engels bu grevi, İngiliz işçi hareketinde bir dönemecin başlangıcı olarak görerek, özel bir neşe ile selamladı. Bu kadar uzun bir süre eski sendikacılığın kapanıklığının, muhafazakârlığın hüküm sürdüğü İngiliz işçi hareketinde yeni, devrimci bir soluğun belirişi, şüphesiz proletaryanın diğer bölümlerine de örnek olacak, bilgisiz, niteliksiz büyük işçi yığınlarının yepyeni genç hareketinin doğuşu, onu he-

---

[9]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Mektuplar, s. 396. (Rusça baskı).*

[10]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c III, Moskova, 1970, s. 513.*

yecanlandırmıştı.

Engels bu hareket içinde en aktif paylardan birini aldı. Çevresinde, Marx'ın kızı Eleanor ve onun kocası Edward Aveling'in ve Thomas Mann, John Burns vb gibi görüşlerine kazanılmış proleterlerin bir bölümünün oluşturduğu, küçük bir sosyalist grup topladı. Engels'in dileği ile ve onun emirlerine göre Aveling'ler, Londra'nın East End işçi mahallelerinde, radikalizmin yayılmaya başladığı işçi yığınları arasında propaganda yapmak için büyük bir çaba harcadılar. Sekiz saatlik işgünü ve bağımsız bir siyasal örgüt yaratmak için mücadele, bu kampanyanın parolası idi. Aveling'ler, Burns ve Mann, Engels'in yönetiminde, 1880'li yılların sonundaki grevlerde ve kalifiye olmayan işçi sendikalarının kurulmasında birinci planda bir rol oynadılar.

Bu dönemin yığın hareketinin sonucu, 1890'lı yılların başlarında, proletaryanın bağımsız siyasal partisini kurma girişimi oldu. 1893'de aralarında Aveling'lerin, Mann'ın, gibi kişilerin de bulunduğu Engels taraftarlarının katıldığı bağımsız bir işçi partisinin kurulmasını, Engels çok olumlu karşıladı. Engels bu partinin, doğru bir politik çizgi izlediği taktirde, işçilerin gerçek bir yığın partisi haline dönüşebileceğini mümkün görüyordu. Fakat oportünistler üstün gelmekte gecikmediler ve Engels taraftarları bu partiyi terketti.

Başlıca ülkelerin sosyalist bir yığın partisine sahip olmadıkları, Avrupa ve Amerika'daki siyasal durumun henüz yeni bir Enternasyonal kurulması sorununu gündeme getirecek kadar ağırlaşmadığı sürece Engels, zamanı gelmediğini düşünerek, yeni bir uluslararası proleter örgütü kurma yoluna gitmek konusundaki her türlü öneriyi reddediyordu.

Buna karşılık, tam 1880'li yılların sonunda, 1889'da Paris'te uluslararası bir işçi kongresi toplanması konusunda, işçi hareketindeki Marksist ve oportünist kanat arasında mücadele başladığı ve oportünist unsurlar uluslararası bir örgüt yaratmak için enerjik hazırlıklara giriştikleri zaman Engels, bir oportünist Enternasyonal kurma amacı güden bu girişimleri bozmak için,

gençlere yakışır bir enerjiyle mücadeleye atıldı.

Diğer bütün çalışmasını üç aydan fazla bir süre erteleyen Engels, bu tasarıyı başarısızlığa uğratmak ve *possibilistlere* (mümkünçüler) karşı Fransız İşçi Partisi'nin girişimiyle Paris'te toplanmaya çağrılan, sosyalistlerin uluslararası kongresinin başarıya ulaşması için çok yoğun bir faaliyete girişti.

Uluslararası kongre çağrısı çevresinde dönen mücadelede Engels, I. Enternasyonal'in Lahey Kongresi'nde patlayan eski düşmanlığın uzantısını görüyordu. «Düşman aynı, diye yazıyordu. Sorge'a, bir tek farkla ki, anarşistlerin bayrağı yerine *possibilist* (mümkünçü) lerinki geçmiş. Kişisel ödünler, özellikle yöneticiler için iyi yerler (belediye meclisinde, işçi sendikalarında üyelik, vb) karşılığı, ilkelerin tekrar burjuvaziye satışa çıkarılışı. Taktik de kesinlikle aynı»[11].

Engels'in oportünistlere karşı mücadelesi, II. Enternasyonal'in doğduğu Paris Kongresi'nin başarı sağlaması için zorunlu bir koşul oldu. Oportünistlerin, proletaryanın yeni bir uluslararası örgütünün kurulması sırasında, yönetici bir yer kapmak için çabaları fayda vermedi.

Engels, reformistler ve uzlaştırıcılarla savaştığı sırada, Enternasyonal'deki anarşistler ye anarşist eğilimli «sol» unsurlarla da mücadele ediyordu. Brüksel Kongresi'nin (1891), anarşistleri Enternasyonal'den atma kararını onayladı.

Her yıl 1 Mayıs'ın proletaryanın enternasyonal bayramı olarak kutlanması kararı, II. Enternasyonal'in Paris Kongresi'nde alındı. Bu olayı, mücadele eden proletaryanın ilk uluslararası eylemi kabul eden Engels, *Komünist Partisi Manifestosu*'nun yeni bir baskısı için 1 Mayıs 1890'da içinde yayımlanmasından itibaren [*Manifesto*'nun-ç.n.] tarihini anlattığı ve 1848'den sonraki işçi hareketinin tarihini, belli bir noktaya kadar yansıttığını gösterdiği bir önsöz yazdı.

Engels 42 yıl önce, Marx ile birlikte attıkları «Bütün ülkele-

---

[11]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, s. 412. (Rusça baskı).*

rin işçileri, birleşiniz!» parolasına çok az kimsenin cevap vermiş olduğunu hatırladı. O zamandan beri işçi hareketi büyük bir adım atmıştı. Engels, bunun kanıtını uluslararası proletaryanın 1 Mayıs bayramında görüyordu. Engels, yaşına rağmen, değişmez bir şekilde bu bayram sırasında İngiliz işçilerinin gösterilerinde bulunuyordu.

Engels, Enternasyonal'in Zürich Üçüncü Kongresi'ne (1893) katıldı. İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak kongrenin açış konuşmasını yaptı. Kongre delegelerinin kendisine yaptıkları içten karşılamadan çok heyecanlanan Engels, bunu kendi üzerine alınmadığını, fakat «sadece resmi orada asılı duran büyük insanın eser ortağı olarak» kabul ettiğini açıkladı ve Marx'ın portresini gösterdi. «Marx ve ben, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'de (Alman-Fransız Yıllıkları) ilk sosyalist yazıları yayımlayarak harekete katıldığımızdan bu yana, tam 50 yıl geçti», dedi. Engels. «O zamandan beri, evvelce küçük tarikatlar olan sosyalizm, bugün bütün resmi dünyayı titreten, güçlü bir parti haline geldi. Marx öldü, fakat eğer hâlâ yaşıyor olsaydı, Avrupa ve Amerika'da hayatının eseri için, arkasına onun kadar haklı bir gururla bakabilecek tek bir kişi daha bulunmayacaktır»[12].

Engels'in Zürich Kongresi'ne ve bu sırada Viyana ve Berlin'e de yaptığı ziyaret, zafer kazanmış Eski Romalı bir generalin, kente törenle girişine benzedi. Bu şehirlerde, dev mitinglerde söz alan Engels, Zürich'te olduğu gibi, yine, kendisine yapılan candan gösterilere kendi adına değil, eser ortağı ve mücadele arkadaşı olduğu Marx'ın adına minnettar bulunduğunu belirtti. «Eğer 50 yıldan beri katıldığım hareket için bir şeyler yapmayı başardımsa, bu yüzden hiçbir ödül istemiyorum. Benim en iyi ödülüm bizzat sizlersiniz (alkışlar). Ödülüm bütün dünyadır! Bizim, Sibirya hapishanelerinde, Kaliforniya altın madenlerinde, her yerde, Avustralya'da bile yoldaşlarımız var. Biz, korku uyandıran ve diğer büyük güçlerden çok daha fazla etkili olan büyük

---

[12]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler, c. XVI, II. Bölüm, s. 368 (Rusça baskı).*

bir güçüz. İşte bütün bunlardan gurur duyuyorum»[13].

II. Enternasyonal'in kurulmasıyla, Engels'in politik ve partisel faaliyeti daha da yoğunlaştı. Proleter çizgiden sapmaya yönelik her girişime anında set çekerek, yeni uluslararası örgütün ilk adımlarını dikkatle izledi.

Ölümünden bir yıl önce Engels, tarım konusunda oportünist görüşlere şiddetle karşı çıktı. Onu buna, Fransız sosyalistlerinin 1894'de Fransız İşçi Partisi'nin Nantes Kongresi'nde benimsedikleri tarım programı itti. Köylülere, küçük işletmeden toplumsal üretime, muzaffer proletaryanın yönetiminde geçmenin tarihsel gereği ve avantajlarını anlatacak yerde, Fransız İşçi Partisi, tarım programında, köylü mülkiyetini kapitalist toplum koşullarındaki iflastan kurtarma görevini üstlendi. Fransız sosyalistleri, mülkiyetlerini koruyacaklarını sadece küçük köylülere değil, ücretli emeği sömüren çiftçilere de taahhüt ettiler.

Fransız sosyalistleri, programlarında oportünist kavramlar öne sürmede yalnız değillerdi. Alman sosyal demokrasisinin Frankfurt Kongresi'ne (1849) sunulan tarım programı hakkındaki bir raporda, köylülüğü iflastan «kurtaracak» bir takım tedbirlerin programa alınması öneriliyordu. Alman sosyal demokratları, bu vesileyle Fransız sosyalistlerinin «Engels'in onayı»nı aldığını ileri sürdükleri Nantes programına başvurdular. Engels, her iki programa da karşı olduğunu resmen belirtmeyi gerekli gördü. Bunu «Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu» (1849) başlıklı bir makalede yaptı; burada tarım konusundaki oportünizmi, proletarya partisi programının, köylülerin, küçük mülk sahipleri olarak besledikleri hayallere uydurulmasını şiddetle eleştirdi.

Engels, daha önce birçok defa, küçük burjuvaların ve köylülerin [sosyalist hareket içine-ç.n.] akmasının, sosyal demokrat hareketin büyük ilerleme göstermesi demek olduğunu belirtmişti: Onların katılması, proletaryanın gerçekten yönetici sınıf durumuna geldiğinin kanıtıydı. Buna rağmen, proletaryanın, küçük

---

[13]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. XVI, II. Bölüm, s. 370 (Rusça baskı).*

burjuva hayalleri ve özlemleri bulunan köylülere oportünist ödünler vermesi, onu, tarihsel yönetici rolünü yerine getiremez duruma sokacağını da unutmamak gerekirdi.)

Köylülere, büyük kapitalist üretimin, onların geri küçük üretimlerini ezeceğini anlatmak yerine, köylü mülkiyetini sürdürüp gideceğini taahhüt eden Nantes programında Engels'in gördüğü, işte bu denli tehlikeli ödünlerdi.

Engels aynı zamanda da köylü sorunu ve onun sosyalist partiler için geniş kapsamı üzerinde duruyordu. Siyasal iktidarı ele geçirmek için, endüstriyel bakımdan en gelişmiş ülkelerde bile, sosyalist partiler kırsal kesimi kazanmak, orada bir güç haline gelmek zorundaydılar. İşçi partilerine kırda çalışmanın gereğini gösteren Engels, seçim zamanında bezirgânca köylü oylarına başvurmaya, durumunun proletarya saflarında yer almasını engelleyen köylü tabakalarını davalarına kazanma girişimlerine karşı çıkıyordu.

Engels, köylülüğe, onun çok çeşitli tabaka ve gruplarına karşı takınılacak farklı bir tavıra işaret ediyordu. İktidarın kazanılmasından önce ve sonra, sosyalist partilerin, küçük, orta ve zengin köylülere ve nihayet büyük toprak ve mülk sahiplerine ilişkin olarak benimseyeceği taktiği belirtiyordu.

İktidarın işçi sınıfınca ele geçirilmesinden sonra, sosyalist partinin köylülüğe karşı takınacağı tutumu ele alan Engels, küçük köylü işletmesinden, kolektif sosyalist tarıma geçiş biçimlerinin neler olacağına önceden karar vermeyi kendi üzerine alınmıyordu. Çünkü bu biçimler, proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirdiği somut koşullara ve durumlara bağlı idi. Böylece Engels, muzaffer proletaryanın küçük köylülüğe ilişkin siyasetinin ana hatlarını çizmekle yetiniyordu. «...Şu da çok doğaldır ki biz, iktidarda olduğumuz zaman, büyük toprak ve mülk sahipleri için yapmaya mecbur kalacağımız gibi, küçük köylüleri, (tazminatlı veya tazminatsız olsun) zorla mülksüzleştirmeyi düşünemeyiz. Küçük köylüye karşı görevimiz, en başta, mülkünü ve küçük işletmesini zorla değil; örneklerle ve toplumca elbirliğini

onun hizmetine sokarak kooperatif işletmesine geçirtmektir. Ve burada, küçük köylüye daha bugünden gözlerini faltaşı gibi açtıracak avantajları şöyle bir göstermek için gerekli araçlar eksik olmayacaktır.»[14]

Egemen sınıflar, Bismarck'ın olağanüstü bir yasa ile sosyal demokratları kitlelerden koparma girişimlerinin başarısızlığa uğradığının bilincine vardılar. Bunun sonucu olarak 25 Ocak 1890'da Reichstag, sosyalistlere karşı yasanın süresinin uzatılmasını reddetti ve iktidardaki egemen sınıflar, bir «yumuşama» taktiği, işçi hareketine ödün politikası gütmeye başladılar.

Olağanüstü yasanın yürürlükten kalkması, bir kez daha Alman sosyal demokrasisinin çalışma koşullarını köklü bir değişime uğrattı: Parti şimdi legal olarak propaganda ve örgütlenme çalışmalarına girebilirdi.

Egemen sınıfların yöntemlerindeki değişikliğin ardından, parti tarafından güdülecek taktik sorunu kendini bütün görkemliğiyle ortaya koydu ve partide, 1870'li yılların sonunda, antisosyalist yasanın yürürlüğe girmesinden sonrakine benzer nitelikte, yeni bir bunalım yarattı.

Ortaya en başta «gençlerin» oportünist sol muhalefeti çıktı (başında, partinin teorisyenleri ve yöneticileri rollerini oynadıklarını ileri süren bir grup genç yazar ve öğrenci bulunduğu için, böyle anılırlar). Bu muhalefet, legal olanakları kullanmanın gereğini anlamıyor, parlamenter çalışmanın reddedilmesini istiyor ve partisini, küçük burjuvazinin çıkarlarını savunmakla, oportünist olmakla suçluyordu.

Engels «gençlerin» kibir ve hayallerini, partideki önemlerini alaya alır. Onlara, bir parti üyesinin yönetici bir mevkiide bulunması için izlemesi gereken yolu ve sahip olması gereken nitelikleri belirtir. «Üstelik onlar için çok önemli ciddi bir sınavdan geçmelerini gerektiren 'akademik formasyonlarının' kendilerine asla, partide ona denk düşen bir mevkiye hak sağlayacak bir me-

---

[14]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler c. III, Moskova, 1970, s. 500.*

mur rütbesi kazandırmayacağını, partide herkesin saflarda hizmet etmeye başlaması gerektiğini, orada sorumlu bir mevkide bulunmak için, her ikisinin de değeri inkâr edilemezse de, edebi bir yeteneğe ve teorik bir formasyona sahip olmanın yetmediğini, bunun için siyasal mücadele koşulları konusunda iyi bir bilgi ve bunun biçimlerinin kesinlikle özümlenmiş olması, kanıtlanmış kişisel bir bağlılık ve büyük bir ruh ve nihayet savaşçıların saflarında gönüllü bir kaynaşmanın gerektiğini ve kısacası, her şey iyice tartıldığında 'akademik olarak eğitilmiş' bu genç adamlar, işçilerin onlardan öğreneceklerinden çok, kendilerinin işçilerden öğreneceklerinin bulunduğunu artık anlasınlar.»[15]

Engels'e, artan bir şekilde Engels'in etkisinden, onun, *Social-Democrate*'ın bu yazarı üstünde, özellikle gazete İsviçre'den Londra'ya taşındıktan sonra kurduğu, sözünü dinletme gücünden kurtulma özlemi içinde bulunan Bernstein'ın verdiği kuşku da az değildi.

Engels'in, diğer Alman sosyal demokrat liderlerinden çok daha fazla takdir ettiği Bebel bile, bütün mükemmel niteliklerine rağmen, partideki oportünist unsurlara karşı her zaman kararlılık, sebatkârlık ve uzlaşmazlık gösteremiyordu.

Bu koşullar altında, faaliyetleri yoğunlaşan oportünist unsurların, etkilerini, partinin, eski Gotha programının yerine, 1891'deki Erfurt Kongresi'nde benimseyeceği program taslağı üzerinde de göstermeleri, çekinilecek bir olaydı. Sonunda Engels, oportünizme kesin bir darbe vurma zamanının geldiği kanısına vardı. Bu amaçla, Alman sosyal demokrasisinin teorik yayın organı *Neue Zeit*'da Marx'ın, 1875'de sadece parti yöneticileri için yazdığı ve ortalığa duyurulmayan *Gotha Programının Eleştirisi*'ni yayımlamayı önerdi. Bu öneri Alman sosyal demokrat yöneticilerin muhalefetiyle karşılaştı. Engels ancak bu belgeyi Viyana'da yayımlama tehdidiyle, Kautsky'ye *Gotha Progra-*

---

[15]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler, c. XVI, II. Bölüm, s. 62-63 (Rusça baskı).*

mının Eleştirisi'ni, yazarı olduğu dergide yayımlatabildi.

Engels, Marx'ın, Lassalle'cıların reformist hayallerini sert bir eleştiriye uğrattığı ve proletarya diktatörlüğü, komünizme geçiş hakkındaki görüşlerini en ayrıntılı bir biçimde açıkladığı bu belgeyi yayımlamakla, oportünistlere nasıl bir darbe vuracağını biliyordu.

Oportünistlerin, burjuva devletinin var olduğu koşullarda sosyalizme yavaş yavaş geçme teorilerine karşı, Engels işçi sınıfının Paris Komünü sırasında edindiği, iktidara geçerken «daha biraz önce ele geçirdiği öz egemenliğini yeniden kaybetmemek için, bu işçi sınıfının, bir yandan, şimdiye kadar kendisine karşı kullanılmış eski baskı aygıtını elemesi, fakat öte yandan da bizzat kendi temsicilerine ve memurlarına karşı, onları her an ve istisnasız, geri çağırabilir ilan ederek, tedbir alması gerektiğini»[16] kanıtlayan deneyi çıkarıyordu.

Parti kitleleri, Engels'in bu müdahalelerini hayranlıkla karşılarken, [burjuvaziyle-ç.n.] uzlaşma eğiliminde olan bazı liderler, hatta bazen geçici olarak kendisiyle mektuplaşmayı keserek, hoşnutsuzluk gösterdiler. Fakat bu tür gösteriler ona hiç dokunmuyordu.

Engels, partinin Erfurt Kongresi'nde (1891) tartışılacak program taslağını eleştirirken, programın teorik kısmını, politik ve ekonomik taleplerini ayrıntılarıyla inceliyordu. Bunların en ilginçleri, Engels'in siyasal taleplere ayırdığı önemli gözlemlerdir. Engels, Almanya'da hüküm süren siyasal rejim altında, sosyal demokrasinin, bütün taleplerine legal, barışçı yoldan ulaşabilecek durumda olduğu görüşünü partiye dayatma girişimlerine sert bir biçimde karşı çıkıyordu.

Engels'in bu önemli gözlemleri, Alman sosyal demokrasinin program taslağını etkilememezlik edemezdi. Tasarı biraz değiştirildi. Erfurt programı, Gotha'da kabul edilen programa göre ileri adım da olsa, Engels'in eleştirisine rağmen şu temel zaafı

---

[16]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler c. II, Moskova, 1970, s. 198.*

gösteriyordu: Proletarya diktatörlüğüne ilişkin bir görüşün yokluğu bütün II. Enternasyonal partilerinden sadece RSDİP (Rus Sosyal demokrat İşçi Partisi), Lenin'in ve Bolşeviklerin mücadelesi sayesinde, II. Kongre'sinde (1903) proletarya diktatörlüğü meselesinin istenilen açıklıkla ifade edilmiş bir biçimde yer aldığı programı onayladı.

Mart 1895'de, yani tam Reichstag'ın, hükümet darbesine karşı bir yasayı görüştüğü sırada Engels, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* eserine yazdığı önsözde, içinde bulunulan durumda bir hükümet darbesine ilgi duyanların sosyal demokratlar değil, egemen sınıflar olduğunu gösterdi. Engels, mevcut konjonktürde yasallığın sosyal demokrasi lehine işlediği, egemen sınıfları da, sosyal demokrasinin uzun vadeli, inatçı ve sebatkâr, yasal faaliyetiyle, kitleler arasında gittikçe artan etkisinin umutsuzluğa sürüklediğini belirtiyordu. Zaten onlar da, proletaryayı *chair à canon* haline getirmek için onu, olgunlaşmamış bir eyleme itmeyi, sokağa çekmeyi arzulamıyorlar mıydı?

«Önsöz»de Engels, 1848 ve 1871'den beri, sokak kavgaları için koşulların nasıl değişmiş olduğunu gösteriyordu. Gücü artmakta olan ordu, eskisine oranla kat kat daha iyi teçhizatlıydı, demiryolları birliklerin çarçabuk yer değiştirmelerine elveriyor, büyük şehirlerin yeni mahallelerinin uzun ve düz yolları, geliştirilmiş silahların kullanımını kolaylaştırıyordu. «Bütün bunlar artık gelecekte sokak kavgalarının hiçbir rol oynamayacakları anlamına gelir mi? Hiç de değil. Bütün bunlar sadece koşulların, 1848'den beri sivil savaşçılar için daha az elverişli ve [askeri-ç.n.] birlikler için çok daha elverişli oldukları anlamına gelir. Demek ki gelecekte, bir sokak kavgası ancak bu aleyhte durum başka faktörlerce telafi edildiği zaman başarı kazanabilir.»[17] Öyleyse bu başka faktörler nelerdir? Sokak savaşları sırasında, diye cevaplıyordu Engels, eski pasif barikatlar taktiğinden, açık hücum taktiğine geçmek gerekirdi, bu da kitlelerden daha önemli miktarda güç seferber edilmesini zorunlu kılıyordu. Orduyu

---

[17] – *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. II, Moskova, 1970, s. 198.*

moral olarak etkilemek, birlikleri halkın üzerine ateş etmeyi reddeder duruma getirmek gerekiyordu. Engels için, verili süre içinde partinin temel görevi, ilerideki belirleyici kavgalara güç hazırlamak büyük halk kitlelerini ve bunlar içinde de emekçi köylülüğü, sosyaldemokrasi davasına kazanmaktı. «Kendiliğinden, iktidardaki hükümet sisteminden daha güçlü oluncaya kadar [parti kitlesinin- ç.n.] bu büyümesini durmaksızın sağlamak, öncü kavgalarda, gün geçtikçe güçlenen bu 'şok grubunu' kullanmamak, fakat son güne kadar onu, el değmemiş muhafaza etmek, işte bizim baş görevimiz.»[18]

Engels'in yayınlayabildiği son eser olan, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne «Önsöz»deki temel fikirler bunlardı.

«Önsöz»ün kaleme alınışı sırasında Engels, kendisinden durmadan, hükümet darbesine karşı yasa üzerine yapılan tartışmaların ardından ülkede beliren gergin durumu göz önünde bulundurmasını ve «Önsöz»ün bazı pasajlarına daha ılımlı bir biçim vermesini isteyen Almanya'daki parti yöneticilerinin fikirlerini dikkate almak zorunda kaldı. Bu konuda Engels, Kautsky'ye, 25 Mart 1895'de şunları yazdı: «Metnim, mevcut rejimi devirme girişimlerine karşı yasa tasarısından çekinen Berlin'deki dostlarımızın kararsızlığı, koşullara göre her şeye rağmen dikkate almak zorunda kaldığım kararsızlığı yüzünden biraz acı çekti.»[19]

Buna rağmen, bunlar, Engels'in «Önsöz»ünü açıkça ve basitçe tahrif etmekten çekinmeyen kimi Alman sosyal demokrat liderlerine az göründü. Engels'in, partinin merkezi yayın organı *Vorwärts*'da «Önsöz»ün, bilgisi olmadan yayımlanan bir parçasını gördüğü zamanki öfkesi kolaylıkla tahmin edilebilir.

Fransa'da Sınıf Mücadeleleri kitabının «Önsöz»ünün yayımlanması ile meydana gelen olay, Engels'i, bazı Alman sosyal demokrat liderlerini, sadece en sert bir biçimde kınamak değil, fakat bundan diğer partilerin yöneticilerini de haberdar etmek zorunda bıraktı.

Bunun ardından oportünistler, olayları bozarak, ölümünden

---

[18]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler, c. I, Moskova, 1970, s. 210.*

[19]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. XXXIX, s. 367 (Rusça baskı).*

önce yazdığı son yazı «Önsöz»de, Engels'in görüşlerini değiştireceğini ve reformizm yoluna sapacağını ileri sürdüler. Bu politikacılar, bütün yaşantısı boyunca proletarya diktatörlüğü için, reformizm, oportünizm tehlikesini canla başla sergilemek için mücadele etmiş bir kimseye, son derece ağır iftiralar atmakta tereddüt göstermediler.

Engels'e göre, Alman sosyal demokrasisinin mücadele koşullarını ve buradan hareketle taktiğini köklü bir biçimde değiştirmeye elverişli etkenlerin biri, neredeyse geldi gelecek olan savaştı. Bunun hazırlıklarını, daha önce Marx tarafından 1870'de Genel Konsey'e Hitap'da öngörülmüş bulunan Fransa-Rusya yakınlaşmasını, Üçlü İttifak'ın (Almanya, Avusturya, İtalya) kurulmasını kuşkuyla izliyordu. Engels bu seferki savaşın, genişliği ve neden olacağı yıkımlar bakımından şimdiye kadar görülmedik olacağını, «yerel» savaşlardan farklı olarak, bunun bir dünya savaşı olacağını belirtiyordu.

Hayatının son yıllarında Engels, kapitalist ekonominin gelişiminde yeni bazı olgulara, hisse senetli şirketlerin ve tröstlerin ortaya çıkışına, sanayide ve tarımda, yabancı ülkelere sermaye aktarımında ve nihayet sömürgelerin paylaşımında borsanın ve bankaların gittikçe artan rolüne dikkatleri çekti. Bununla beraber, henüz yeni bir döneme, emperyalizme geçişe hazırlanan dünya ekonomisindeki ve politikadaki başlıca değişiklikleri kavrayacak, dolayısıyla, emperyalist savaş olarak yeni dünya çatışmasının niteliğini saptayacak durumda da değildi.

«Rus Çarlığının Dış Politikası» (1890), «Almanya'da Sosyalizm» (1891) makalelerinde ve aynı şekilde çeşitli ülkelerdeki sosyalistlere yazdığı mektuplarda Engels, Batı Avrupa sosyalistlerinin sonuna kadar mücadele etmeleri gereken Rus Çarlığını, Avrupa gericiliğinin başlıca kalesi saymakta devam ediyordu.

Aynı zamanda Engels, Almanya'yı, yakın bir gelecekte, sosyalist devrime elverişli koşulların olgunlaşacağı bir ülke olarak görüyordu. Engels, Fransa ile ittifak halindeki Rus Çarlığının, Almanya üzerindeki bir zaferinin, Alman işçi hareketini gerileteceğini düşünüyordu. Bu arada bir savaş durumunda Alman

sosyalistlerinin ülkelerinin savunmasına koşmaları gerektiği inancındaydı. Almanya'nın gerçek savunmasının ancak devrimci metotlarla, devrimci savaşın başını çekecek sosyal demokrasinin iktidara çıkmasıyla sağlanabileceğini belirtiyordu.

*
* *

Uluslararası durumun gerginleşmesi ve bir devrimci savaş döneminin yakınlaşmasından beri Engels, Rusya'nın iç gelişimi ve bir Rus devrimi olasılığı ile pek yakından ilgileniyordu.

Avrupa'nın batısına ve Uzak Asya'ya yayılmış bu büyük ülke, Avrupa politikasında büyük bir etki sahibi olan bu ülke uzun süreden beri Marx ve Engels'in ilgilerini çekiyordu. Rusya içinde bağımsız bir demokratik yığın hareketi gelişmemiş, çarlığı yıkacak yetenekte devrimci güçler bu ülkede henüz olgunlaşmamışken, Marx ve Engels, *Neue Rheinische Zeitung*'da nde, Avrupa gericiliğinin başlıca kalesi olarak Rus Çarlığı'na karşı, devrimci savaşı yaygınlaştırdılar.

Marx ve Engels'in, Rus Çarlığına yönelen ve böylelikle «sadece Rusya, sadece Slav ülkeleri demokrasisi açısından değil, fakat üstelik bütün Avrupa açısından da dev, önplanda bir öneme sahip bulunan»[20] Polonya ulusal kurtuluş hareketine duydukları özel sempati ve gösterdikleri aktif desteğin nedeni budur.

Marx ve Engels'in o dönemde de öngörmüş oldukları gibi Rus Çarlığı, 1848-1849 Devriminde de, Macaristan demokratik, devrimci ulusal kurtuluş ayaklanmasını ezmek için birlikler göndererek, «Avrupa'nın jandarması» rolünü oynamıştı.

Bu olayları izleyen yıllarda Marx ve Engels, uyanık tutulan bir dikkatle Rus Çarlığının dış ve iç politikasını gözlediler. Rus dilini ve edebiyatını bilmeleri, Marx ve Engels'in, Rusya ile,

---

[20]– *Lenin, Oeuvres c. XX, s. 457.*

onun 100 milyonluk nüfusu ve kültürüyle daha bir yakınlaşmalarını sağladı; bilimsel teorilerine gelince, bu da onların, herhangi bir kişiden çok daha iyi olarak, o dönemde Rusya'daki sosyal gelişim sürecini anlamalarına izin verdi. Marx ve Engels sürekli olarak, Rus Çarlığını içten kemirmeye başlayan sosyal güçlerin oluşumunu, köylü yığınlarının gün geçtikçe kötüleşen durumu yüzünden, köylülüğün tehlikeli ve artan hoşnutsuzluğunu gözlüyorlardı.

Bir seri yazıda Engels, toprak reformunun Rusya'da var olan sosyal çelişkileri ortadan kaldırmaktan uzak olarak, feodalizm kalıntılarını daha da çekilmez bir hale getirerek, onları keskinleştirdiğini kanıtlıyordu. Engels 1861 köy reformu konusunda peygamberce şunları yazıyordu: «Çıplaklara bu kadar istisnasızca getirilen ve Avrupa liberal basınınca taçlandırılan bu büyük kurtarma eylemi, gelecekteki devrime sağlam bir temel ve mutlak bir gereklilik kazandırmaktan başka şey yapmadı.»[21]

Rusya'da köylülüğün uyanışı ve demokratik devrimci hareketin gelişimi, Marx ve Engels'i, onu Avrupa devrimine güçlü bir itilim sağlayacak bir ülke olarak ele almaya teşvik etti.

Marx gibi Engels de, Rusya'nın ekonomik gelişimini dikkatle izliyor, Rus edebiyatına ve bilimine ilgi duyuyordu. Rus öncülerinin sosyal düşünüşünü ve bilimini bilmesi Engels'e, Rus halkının zihni ve ahlaki niteliklerini engin bir biçimde değerlendirme olanağı verdi. Engels bu halka, onun kararlılığına ve eğilmez gücüne inanıyordu.

Engels bilimsel doğruyu, gerçek devrimci teoriyi, fedakârlık dolu ısrarlı arayışından dolayı Rus devrimci gençliğine özel bir değer veriyordu. Marx daha kendi zamanında, *Felsefenin Sefaleti (1874)* ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* eserlerinin hiçbir yerde Rusya'daki kadar iyi satmadığına işaret etmişti. Bir başka belirgin olay da, *Kapital*'in ilk çevirisinin Rusça'ya yapılmış olmasıydı. Rus devrimci gençliğinin ve bilginlerinin *Kapi-*

---

[21]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. XV, s. 408 (Rusça baskı).*

kitabının, Rusya'da, başka her ülkede olduğudan daha fazla okunduğu ve beğenildiği sonucuna vardı.

«Rusya'da Toplumsal İlişkiler» (1875) ve daha birtakım başka makalelerinde Engels, popülist kavrayışların, tarihsel olgulardan ve Rusya gerçekliğinden ne kadar uzakta kalmış olduklarını gösteriyordu. Ortak toprak mülkiyeti asla Rusya'ya özgü bir özellik değildi; diğer halkların da alt gelişim aşamalarında var olmuştu. Engels, Rus köylülerinin, mülk sahibi olsalar da sosyalizme, Batı Avrupa'nın mülksüz proleterlerinden daha yakın olduklarını ileri süren popülistlerin görüşlerinin saçmalığını gösteriyordu.

Engels, Rusya'daki kaçınılmaz ekonomik gelişimin ve sanayi devriminin, iç pazarın ve değişim akımlarının genişlemesinin, komün topluluğunu nasıl kemirdiğini, yozlaştırdığını, ekonomik eşitsizlikleri artırdığını, kırda toprak sahibiyle beraber, tefecinin, kulakın, (Engels sık sık Rusça terimler kullanırdı), sömürücünün de nasıl ortaya çıktığını, köylülüğün proleterleşmesinin nasıl gerçekleştiğini belirtiyordu. Engels, komün topluluğu koşullarında, bu proleterleşmenin özellikle yavaş ve üzücü olduğunu vurguluyordu.

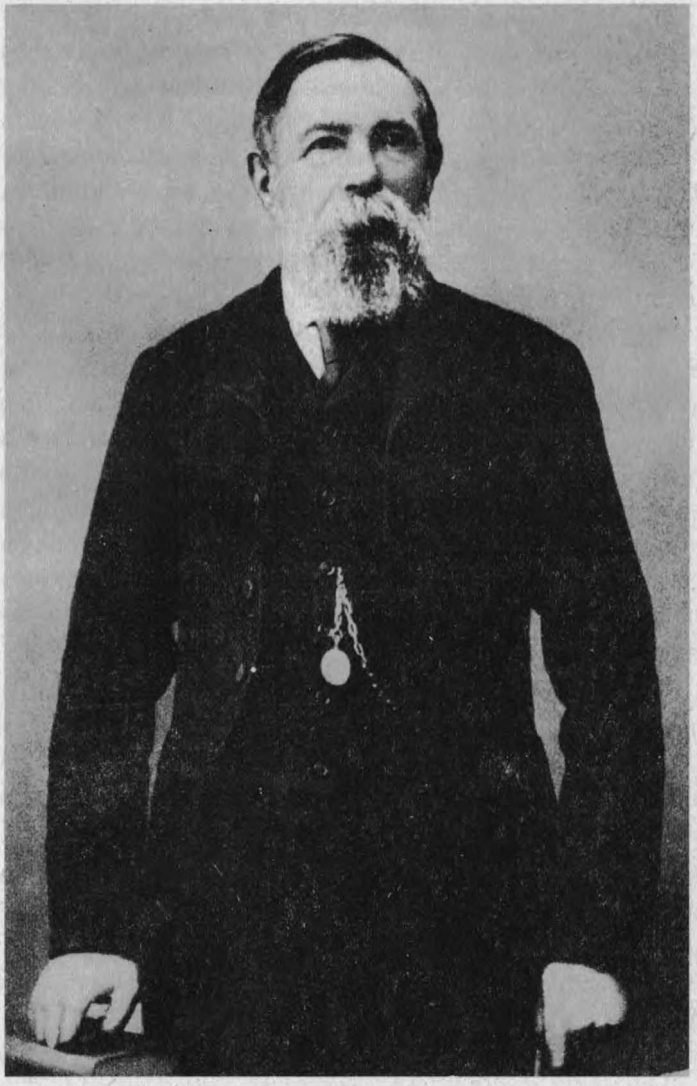
Bu, Rusya'nın da Batı'da olduğu gibi uzun bir kapitalist gelişme ve komün topluluğunun dağılma sürecinden veya ortak mülkiyetten doğrudan üstün bir biçime, sosyalist mülkiyete geçebilir olması anlamına gelir miydi? Bu soruyu Rus devrimcileri birçok kez Marx ve Engels'e sordular.

Komünist Partisi Manifestosu'nun 1882 Rusça baskısına önsözde, Marx ve Engels buna şöyle cevap verdiler: «...Eğer devrimi Batı'da bir proletarya devrimi işareti verir ve her ikisi de birbirlerini tamamlarlarsa, Rusya'da hali hazırdaki ortak mülkiyet, komünist bir evrime başlangıç noktası hizmeti görebilir.»[22]

Engels, Rusya'da Marksizmin ilk yandaşlarının, Emeğin

---

[22]– *K. Marx ve F. Engels, Seçme Eserler c. I, Moskova, 1970, s. 103.*

Kurtuluşu grubunun çıkışını coşkuyla selamladı. Daha şimdiden Rus devrimci hareketinin içinde popülist görüşlerden kopmuş ve uluslararası proletaryanın teorisini, yani bilimsel komünizmi benimsemiş kimselerin bulunmasından gurur duyuyordu.

Hayatının son yıllarında Engels sosyalizmin, Avrupa'nın doğusuna ve güneydoğusuna doğru ilerleyişini, Asya sınırlarında, Karadeniz ve Ege kıyılarında sosyalist öncü-kolların çıkışını doygunlukla görüyordu. Çarın bildirilerine ve tehditlerine karşı gururla, Rus proletaryasının öncü savaşçılarının sosyalist eserlerini gösteriyordu.

Engels, Rusya'da gerçekten proleter bir partinin kuruluşunu ve birçok kez söylemiş olduğu gibi, tarihte bir dönemeç teşkil eden Rus devrimini göremeyecekti. Engels'in «20. yüzyılı şöyle bir görebilme» ve Avrupa'nın yeniden devrim yoluna düzelmesine kadar yaşama umudu gerçekleşmeyecekti.

*
* *

Engels 70 yaşını aşmış olmasına rağmen dinçti ve yaşama sevinciyle doluydu. Canlılığına, dik duruşuna, grimsi sakalına, bir ak düşmemiş saçlarına bakılacak olursa, ona asla elli yaşından fazla denemezdi. Zihni olarak Engels daha da gençti. Zihinsel canlılığını, neşesini ve nükteciliğini korumuştu... Eleanor Marx, 1888'de yanında kocası ve bir dostu kimyacı Schorlemmer'in bulunduğu halde Amerika'ya yaptığı bir gezi sırasında Engels'in, yol arkadaşları arasında en neşeli ve en canlı olduğunu anlatır. Her zaman güvertede gezinip duruyordu; zaten gemide rastladığı engellerin etrafından dolaşma alışkanlığı hiç yoktu, onları ya atlayarak, ya da aşarak geçerdi. Amerika'ya yaptığı geziden başka Engels, 1890'da Schorlemmer ile birlikte Norveç'e de gitti.

Engels hayatı in sonuna kadar olağanüstü çalışma becerisini ve enerjisini korudu. Dört [illegible] eser devirmeye devam ediyordu. [illegible] bile

insan dona kalırdı. Postacı her gün Regent's Park Road'taki küçük evine, Avrupa'nın her dilinden bir gazete ve mektup tomarı getiriyordu. Engels bütün bu postayı okuyacak, bütün olaylara tepki gösterecek ve mektuplara cevap verecek zamanı bulabiliyordu.

Israrlı, açık ve metotlu bir çalışma alışkanlığı vardı. Kaldığı yerde her zaman titiz bir düzen hüküm sürerdi. «Kendisine karşı da daha az özenli değildi: Her zaman zinde ve kusursuz, sanki bir revü için hazır gibiydi... Biçimini hiçbir zaman kaybetmeyen ve hep yeni gibi gözüken aynı elbiseyi, onun kadar uzun süre giyen bir kimse daha tanımadım. Kendisi için tutumlu olduğu ve sadece mutlaka zorunlu gördüğü harcamaları yaptığı kadar, parti ve kendisine başvuran ihtiyaç içindeki yoldaşlar için sınırsızca cömerttir.»[23]

Engels'in evi bütün dünya ülkelerinin insanları için bir ziyaret yeriydi. Orada, özellikle Engels'in geleneksel kabul günü olan pazarları, çok çeşitli dillerin konuşulduğu duyulurdu. Buna katılma bahtiyarlığına erişenler, bütün yaşantıları boyunca Engels'in zekâsı, eğlenceli canlılığı ve engin neşesiyle canlandırdığı bu gecelerin anısını saklardı.

Engels'in evine akan konuk dalgası ne olursa olsun, kapısı ayrımsızca herkese açık değildi. Uzun yıllar boyunca kazanmış olduğu büyük deneyler Engels'e, yabancılara veya şüpheli kimseler karşı ihtiyatlı davranmayı öğretmişti. Proletarya davasına ihanet ederek lekelenmişleri başından savardı. «Engels'in hiç affetmediği şey, içtenlikten yoksunluktu. Kendi kendine karşı içten olmayan bir kişi, partiye karşı haydi haydi bağlı değilse, Engels'den hiçbir yardım göremeyecektir.»[24]

Uluslararası işçi hareketi için yapmış olduğu paha biçilmez hizmetlere rağmen Engels, geçmişte olduğu gibi eşsiz bir sadelik ve alçak gönüllülük gösterdi. Londra İşçi Kültür Derneği ko-

---

[23]– *Marx et Engels'ten Anılar, Moskova, s. 94.*

[24]– *A. g. e., s. 196.*

rosunun şerefine bir konser tertipleyerek, doğum gününü kutlamayı tasarladığını öğrenince, hemen koro üyelerinden niyetlerinden vazgeçmelerini istedi.«Biz, Marx ve ben, her zaman bu davranışların önemli bir amaca yöneldikleri bazı durumlar dışında, bir kişi için yapılan her türlü toplu gösteriye karşı çıktık. Özellikle biz hayatta iken bizim için yapılan gösterilere karşı idik.»[25] Sosyalist partilerin ünlü lideri olarak maruz kaldığı saygıyı ve özeni daha ziyade Marx'ın başarılarına bağlıyordu. 70'inci doğum yıldönümünde, Engels, bir çığ gibi yağan telgraf, mektup ve armağan tufanına tutulduğu ve partinin yayın organlarında hakkında bir sürü makale çıktığı zaman, bu konuda şunları yazdı: «İşte benim kısmetim de, benden daha büyük bir kişi: Karl Marx tarafından ekilen tanelerin zaferini ve şerefini biçmek. Kendi payıma, ben sadece geri kalan günlerimi, kendimi, hiç olmazsa gelecekte olsun, bana gösterilen saygıya mümkün olduğu kadar layık olacak bir şekilde proletaryaya aktif olarak hizmet ederek geçireceğim sözünü verebilirim.»[26]

Marx'ın anısı önünde eğilip, uğrunda birlikte mücadele etmiş oldukları davanın başarılarından gurur duyan Engels, Marx'ı karalamaya, ona iftira atmaya ve hatta buradan da uluslararası işçi hareketine zarar vermeye çalışanlara şiddetle saldırıyordu. Marx'ı Gladstone'un bir söylevinden yaptığı bir alıntıda tahrifat yapmış olmakla suçlayan Brentano'ya karşı, içinde birtakım belgelerle bu iddianın tüm asılsızlığını sergilediği broşürü, bu amaçla yazdı. Marx'ın olduğu kadar, hakkında, kocasının kaderini çalışmasını ve mücadelesini sadece paylaşmış değil, üstelik bunlara en büyük bir kavrayış ve en ateşli bir tutkuyla katılmış olan karısı Jenny'nin de anısını saygı ile savunuyordu.

Marx'a duyduğu sevgiyi Engels, çocuklarına da duydu. Eleanor'un kocası Aveling, karısını da kapsayan bir suçlamaya maruz kaldığı zaman, Engels lehlerine bir kampanya açtı. «Marx

---

[25]– *F. Engels. Textes, Paris, 1886, s. 25.*

[26]– *K. Marx ve F. Engels, Eserler c. XVI, II. Bölüm, s. 78 (Rusça baskı).*

bana, kendisinin de yapacak olduğu gibi, çocuklarını koruma ve onları her türlü iftiraya karşı gücüm yettiğince savunma görevini verdi. Ben de bunu, elli yürütme komitesine saldırma pahasına yürüteceğim.»[27]

Engels, Marx'ın en fedakâr dostu ve kızı Eleanor'un da «kadınların en asillerinden» mişçesine söz ettiği, ev işlerindeki yaşlı yardımcısı Helen Demuth'a büyük bir saygı ve minnet gösteriyordu.

Marx'ın ölümünden sonra Helen (Lenchen), 1878'de karısı Lizzy'nin ölümünden beri yalnız oturan Engels'in evine yerleşti ve işlerini görmeye başladı.

Engels, yaşlı dostlarının ve mücadele arkadaşlarının saflarının boşaldığını ve proletarya davasının yaşlı nöbetçilerinin tükendiğini üzüntüyle görüyordu. Hayatının sonuna kadar, proletaryanın zaferini, sınıf çelişkilerinin kaldırılmasını, halklar arasındaki savaşların sonunu, uygar ülkelerde barışın ve mutluluğun hüküm sürmesini getirecek güne kadar yaşayacağı umudunu besledi.

Engels hâlâ gelecekteki belirleyici kavgalara katılabileceğini düşünüyor ve sadece artık ata binemeyeceğine üzülüyordu. Engels için yaşamak çalışmak, çalışmaksa mücadele etmek demekti. Geri kalan gücünü proletarya davasına adamayı arzuluyordu.

Fakat zaman baskın çıkıyordu. Sorge'a 4 Aralık 1894 tarihli bir mektubunda Engels, 75 yaşında güçlü ve çalışma zevkini kaybetmemiş olmasına rağmen, artık eskisine oranla kendini daha az kımıltılı hissettiğini söylüyordu.

Engels bu satırları yazdığı sırada, doktorların niteliğini kendisinden sakladıkları amansız bir hastalık tarafından kemirilmeye başlanmıştı bile: Gırtlak kanserinden muzdaripti. Kısa bir süre sonra hastalık aniden kötüleşti, korkunç acılara yol açtı. Sonunun yaklaştığını hisseden Engels, ölümü sükûnetle bekledi.

5 Ağustos 1895'de gece 02.00'ye doğru, Friedrich Engels son

---

[27]– *A. g. e., c. XXVII, s. 617.*

nefesini verdi.

Engels'in vasiyeti üzerine cenaze töreni çok sade oldu. Yas toplantısında, yakın dostları, çeşitli ülkelerden gelen mücadele arkadaşları ve öğrencileri olmak üzere, toplam 80 kadar kişi bulundu.

Ölenin arzusuna uygun olarak ceset yakıldı. Küllerinin bulunduğu kap, Engels'in en sevdiği dinlenme yerine, deniz kıyısına, Eastbourn'a götürüldü ve sert bir sonbahar günü dalgalar küllerini yuttular.

*
* *

Friedrich Engels, yeni bir çağın, emperyalizm ve proletarya devrimleri çağının eşiğinde öldü. Tarih şimdi işçi sınıfının karşısına, Marx ve Engels'in eserlerinin doğrudan ve tam cevaplar veremediği birtakım yeni, karmaşık sorunlar çıkarıyordu. Marx ve Engels örneğine uygun olarak, teorilerini, proletaryanın sınıf mücadelesinin yeni koşullarına göre geliştirmek gerekiyordu.

Oysa tam bu anda, Marksizm ağır bir sınavla karşı karşıya idi. Engels'in ölümünden sonra, Marksizmin elden geçirilmesi, temel ilkelerinin revizyonu yoluna koyulmuş bulunan tescilli oportünistler başkaldırdılar.

Ve eğer Marksizmin tarihsel kaderi meselesinin çözümlendiği bu dönem boyunca, büyük devrimci doktrin tahriflerden ve bayağılaştırmalardan kurtulduysa, uluslararası proletarya ve bütün ilerici insanlık bunu, işçi sınıfının dahi teorisyeni ve önderi Lenin'e ve onun yarattığı gerçekten Marksist partiye borçludur.

Yeni dönemin gündeme getirdiği sorunlar bütününü büyük bir güçle çözmeye koyulan Lenin, Marksizmi tahriflere ve bayağılaştırmalara karşı korumaktan çok daha fazlasını yaptı, onu, Rus işçi sınıfı ve dünya kurtuluş hareketi deneyleri temelinde geliştirdi. Böylece, Marx ve Engels'in genelleştirdikleri Paris Komünü ve daha da zengin iki Rus devrimi deneylerine dayanan

Lenin, proletarya diktatörlüğünün politik biçimi olarak Sovyet iktidarını keşfetti. Lenin, Marksizmin özünden hareketle, Marx ve Engels'in artık geçerli olmayan bazı görüş ve çıkarsamalarını, yeni tarihsel döneme uygun yeni sonuçlarla değiştirdi. Böylece kendi bulduğu, emperyalizm çağında aşırıca eşitsiz politik ve ekonomik gelişim yasasına dayanarak Lenin, Marx ve Engels'in sosyalizmin tek ülkede zaferinin mümkün olmadığı şeklindeki eski formülünün, artık sosyalist devrimin ayrı, tek bir ülkede pekala zafer kazanabileceği yeni tarihsel koşullara uygun olmadığı sonucuna vardı.

Marksizm-Leninizm fikirleri Batı'da olduğu kadar Doğu'da da yüz milyonlarca insanın sancağı oldu. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de, dünyada başka hiçbir teori, tarihsel gelişim süreci üzerinde, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından kurulan bu büyük yaratıcı doktrin kadar güçlü bir etkide bulunamadı.

Friedrich Engels, 28 Kasım 1820'de, Ren Prusyası'nda, Barmen'de bi tekstil fabrikatörünün oğlu olarak dünyaya geldi. Engels'in doğduğu yer, o dönemde sanayi bakamından Almanya'nın en gelişmiş bölgesiydi.

Engels'in doğduğu Wuppertal'da gözlediği yoksulluk ve mutsuzluk sahneleri, onda, belleğinden asla silinmeyecek bir etki yaptı. İlk gazetecilik eseri olan Wuppertal Mektupları'nda (1839) Engels, fabrika işçilerinin ve Barmen ve Elberfeld zanaatkarlarının korkunç şartlarının coşkun bir tasvirini yapar.

Engels tek bir demokratik Alman Devleti'nin kurulması için savaşırken, ülkenin birleşmesi sırasında Prusya'nın üstünlüğü ele geçirme girişimine karşı çıkar. Tarihsel sürecin "muhafazakarlık ve Prusya ruhu engeli"ni altedeceğine inanarak, Almanya'nın bu en gerici devletine amansız bir savaş açar.

Engels, Marks'ın sağlığında, Marks'ın dehasına yol açmak, büyük dostuna Kapital'i yazarken yardım etmek için, insan yeteneklerine göre ne mümkünse hepsini yapmıştı; onun ölümünden sonra da, geri kalan günlerini, Marks'ın hastalık ve ölüm dolayısıyla yarıda kalan bilimsel araştırmalarını, yani Kapital'in baskısına tamamlamaya hasretmek için kendi bilimsel araştırmalarını tereddütsüzce erteledi.

Her şeyden önce, Marks'ın, hakkında, ölümünden kısa bir süre önce kızı Eleanor'a Engels'in "birşeyler yapması" gerektiğini söylemiş olduğu gibi, Kapital'in ikinci cildinin elyazmasını yayınlamak lazımdı. Daha sonra da Kapital'in üçüncü cildini ve nihayet dördüncü cildin (Artıdeğer Teorileri) elyazmalarının müsveddelerini gözden geçirmek gerekiyordu.

Friedricih Engels, yeni bir çağın eşiğinde öldü. Emperyalizm ve proletarya devrimleri çağı. Tarih şimdi işçi sınıfının karşısına, Marks ve Engels'in eserlerinin doğrudan ve tam cevaplar veremediği bir takım yeni, karmaşık sorunlar çıkarıyordu. Marks ve Engels örneğine uygun olarak, teorilerini, proletaryanın sınıf mücadelesinin yeni koşullarına göre geliştirmek gerekiyordu.

ISBN 975-8110-24-1

9 789758 110247